

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГВАРДІЇ УКРАЇНИ**

**І.І. Приходько, О.В. Тімченко, А.А. Лиман,
О.О. Пархоменко, С.О. Чижевський, В.В. Рютін**

**Динаміка психічних станів військовослужбовців сил
охорони правопорядку при виконанні службово-
бойових завдань під час масових заворушень**

Монографія

Харків

УДК 159.9 – 057.36 (477)
ББК

*Рекомендовано до видання Вченою радою Національної академії
Національної гвардії України як монографія (протокол № 9 від 11.05.2016 р.)*

Рецензенти:

В. І. Осьодло, начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України;

І. І. Липатов, професор кафедри оперативного мистецтва Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України.

**Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони
А18 правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час
масових заворушень [Текст] : монографія / І.І. Приходько, О.В. Тімченко,
А.А. Лиман та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 130 с.**

ISBN

У монографії викладено результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей психічних станів у військовослужбовців, що виникали при виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах. Визначено феноменологію, класифікацію та особливості проявлення психічних станів людини. Розглянуто основні позитивні та негативні психічні стани, які виникають у військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань в екстремальних умовах. Наведено результати емпіричних досліджень динаміки психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень у м. Києві наприкінці 2013 р. - початку 2014 р.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, ад'юнктів, слухачів магістратури, психологів-практиків, курсантів і студентів вищих навчальних закладів – майбутніх психологів, а також слухачів курсів удосконалення кваліфікації офіцерського складу психологічного профілю.

Табл. 30. Бібліогр.: 45 назв.

Авторський колектив:

І.І. Приходько д.психол.н., професор (вступ; розділ 1-3; заключення; додаток А); **О.В. Тімченко** д.психол.н., професор (розділ 1); **А.А. Лиман** (розділ 2-3); **О.О. Пархоменко** (розділ 1); **С.О. Чижевський** (розділ 3); **В.В. Рютін** к.пед.н., доцент (розділ 1).

**УДК 159.9 – 057.36 (477)
ББК**

ISBN

© Національна академія НГУ, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПРЕДСТАВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	7
1.1. Психічний стан людини: феноменологія, класифікація, особливості проявлення.....	7
1.2 Негативні психічні стани, які виникають у військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань в екстремальних умовах	20
1.3 Позитивні психічні стани, які виникають у військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань.....	29
Висновки до розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	37
2.1. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку на різних етапах виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень.....	43
2.2. Особливості професійної та психологічної готовності військовослужбовців сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень.....	58
Висновки до розділу.....	76
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ	81
3.1. Суб'єктивна оцінка військовослужбовців сил охорони правопорядку результативності виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень.....	81

3.2. Відчуття психологічної підтримки як чинник, що позитивно впливає на результат виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень військовослужбовцями сил охорони правопорядку	88
3.3. Інформаційно-психологічний вплив як негативний фактор, що заважає військовослужбовцям сил охорони правопорядку виконанню службово-бойових завдань під час масових заворушень	98
3.4. Вплив спеціальних засобів та зброї на морально-психологічний стан військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень.....	105
Висновки до розділу.....	110
ЗАКЛЮЧЕННЯ.....	113
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	119
ДОДАТКИ.....	124
Додаток А. Анкета учасника виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку наприкінці 2013 р. – початку 2014 р.....	124

ВСТУП

Поняття психічного стану відноситься до базових понять у психології. Динаміка змін психічних станів відображує усю складність суб'єктивного. На рівні психічних станів відбувається інтеграція різнорівневих та різномодальних компонентів психіки. Однак потрібно вказати, що це явище є недостатньо вивченим як у загальнотеоретичному контексті, так і в прикладних емпіричних дослідженнях. Адже при визначенні змісту цього поняття, виявленні його сутності у різних джерелах та різними авторами використовуються різні базові категорії.

Дослідження психічних станів відіграє особливу роль для психологічної науки ще і в тому, що людина щоденно відчуває зміну психічних станів, які є позитивними та негативними у процесі її професійної діяльності та життєдіяльності взагалі.

Це стає особливо актуальним у зв'язку з останніми подіями, які відбуваються в Україні у 2013-2015 рр., в яких військовослужбовці сил охорони правопорядку приймають безпосередню участь та виконують службово-бойові завдання, пов'язані із забезпеченням громадського порядку загальнодержавного масштабу, участі в антитерористичній операції тощо. Виконання таких ризиконебезпечних завдань для здоров'я та життя особового складу потребує покращення психологічної роботи. Отже, особлива увага під час її проведення повинна приділятися підготовці військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах. Вона має бути націлена на те, щоб озброїти особовий склад знаннями в обсязі, що забезпечуватиме осмислення динаміки розвитку екстремальних умов діяльності; допомогти оцінити ступінь ризику, але разом з тим і суспільну значущість виконуваних службово-бойових завдань, набути навичок психологічної та особистої безпеки, вміння зберігати психічне здоров'я та ефективно діяти в екстремальних умовах, розвинути необхідні для успішних дій професійно важливі якості (пильність, мобілізованість, зібраність, спостережливість, оперативність та точність мислення, інтуїція, сміливість,

витривалість, цілеспрямованість, наполегливість, активність, обачність) і навчити регулюванню бойових психічних станів.

Організувати якісніше проведення психологічної роботи з особовим складом допоможуть результати вивчення особливостей динаміки психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень, які викладені у даній монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПРЕДСТАВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

1.1 Психічний стан людини: феноменологія, класифікація, особливості проявлення

Важливість вивчення психічних станів людини у процесі професійної діяльності пояснюється тим, що від їхньої зміни залежить ефективність поведінки й діяльності суб'єкта праці. Особливо це стосується людей, специфіка та умови діяльності яких має складний, надзвичайний характер, а також відбувається в екстремальних умовах. Незважаючи на достатній інтерес дослідників до проблематики психічних станів, вона і досі є однією з маловивчених і складних у психологічній науці, особливо в її прикладних аспектах, пов'язаних із професійною діяльністю людини в екстремальних умовах [1-3; 8; 15; 17; 20; 21; 23-28; 30; 33; 34; 35; 43; 44].

Коротко розглянемо феноменологію поняття “стан”. Так, В. Даль під терміном “стан” розумів “положення, у якому хтось або щось перебуває” [10]. У психологічному словнику за редакцією А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського психічний стан розглядається як поняття, що використовується для виділення в психіці індивіда відносно статичного моменту у порівнянні з психічними процесами та стійкими психічними властивостями [37]. У психологічному словнику за редакцією К.К. Платонова вказано на проміжне місце психічних станів між психічними процесами і психічними властивостями особистості [32]. В іншому виданні психологічного словника психічний стан розглядаються як регулятивна функція адаптації людини до навколишньої ситуації і середовища [37]. Досить лаконічним є тлумачення психічного стану вченими Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, які його розуміють як психологічну характеристику особистості, що відображає її порівняно тривалі душевні переживання [16].

Відповідно до поглядів С.Л. Рубінштейна, основним способом існування психічних станів є їх проявлення в якості процесу – неперервного і формуючого [39]. За твердженням О.О. Прохорова, важливою функцією станів є інтеграція окремих психічних станів і створення функціональних одиниць (процес – стан – властивість) [35]. Т.С. Кириленко психічний стан розглядав як цілісну характеристику психічної діяльності, що відбиває момент стійкості та специфічності у перебігу психічних процесів, як форму реагування, що відбиває ставлення особистості до власних психічних явищ у визначений момент часу за певних умов [36].

Таким чином, психічні стани – це особлива психологічна категорія, яка об'єднує велику групу життєвих явищ. Виділення галузі психічних станів заповнює деяку прогалину у системі психології, розрив між психічними процесами та психічними властивостями особистості.

Проблема психічних станів має велике значення, адже успіх будь-якої діяльності напряду залежить від психічних станів особистості, яка здійснює цю діяльність. Про складність цього явища свідчить той факт, що американський психолог У. Джемс і російський психіатр І.П. Павлов визначили психологію як науку про психічні стани людини [29]. Недостатня увага протягом тривалого часу питанню психічних станів пояснюється, на наш погляд, деякою вільністю в трактуванні та поводженні з термінами психологічної науки.

До середини 50-х років ХХ століття увага дослідників щодо вивчення психічних станів була, в основному, направлена на вивчення стану втоми, як фактора, що знижує ефективність праці фахівця і емоційних станів [13].

Перший поштовх до її вивчення дали дослідження психологів та фізіологів у галузі спорту та авіації. Так, протягом декількох років К.К. Платоновим досліджувались психічні стани льотчиків (напруженість, втома та інші) під час польотів. Ним були обґрунтовані деякі питання експертизи та профілактики негативних психічних станів у льотчиків [31].

Психічні стани, як самостійну категорію, вперше виділив В.Н. Мясіщев у 1932 році. Проте в теоретичному плані питання про психічні стани було

поставлено М.Д. Левітовим у 1964 р., який проаналізував наукову літературу з цієї проблеми, запропонував механізми прояву психічних станів та виклав загальні завдання їх вивчення [23]:

- ✓ виділення психічних станів у особливу категорію психології та визначення її зв'язків з іншими психологічними категоріями;
- ✓ обґрунтування механізмів виникнення й розвитку психічних станів і визначення їх зв'язків з індивідуально-психологічними особливостями людини;
- ✓ дослідження психічних станів у різних видах професійної діяльності.

На нашу думку, найбільш вдалим і повним є визначення поняття “психічний стан”, яке дає М.Д. Левітов: “психічний стан – це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність протікання психічних процесів у залежності від відображення речей і явищ дійсності та психічних властивостей особистості” [23].

Подальший внесок у вивчення психічних станів зробили В.О. Бодров, Л.Г. Дика, В.П. Загрядський, Л.О. Кітаєв-Смик, Т.А. Немчин, А.Ц. Пуни, В.А. Семиченко, Ю.Е. Сосновнікова, З.К. Сулимо-Самуйлло та ін.

В останні два десятиріччя значно зріс інтерес психологів, які досліджують проблему психічних станів та способів керування ними. У психології спорту, промисловій, авіаційній, космічній, військовій, медичній психології та в інших галузях все більше приділяють уваги дослідженням психічного стану, що характеризуються стресогенними умовами.

Так, Є.П. Ільїн визначає психічний стан як цілісну реакцію особистості на зовнішні і внутрішні стимули, які направлені на досягнення позитивного результату [13]. Причому позитивний результат для функціональної системи може не співпасти з очікуваним людиною позитивним ефектом. Він вказує, що психічний стан – це активна реакція функціональних систем. Незалежно від того, діяльна чи бездіяльна людина, стани завжди активні по своїй фізіологічній природі.

Розглянемо сучасні класифікації психічних станів. Психічні стани можуть характеризуватись за:

- ✓ довготривалістю;
- ✓ ступеню активності функціональних систем;
- ✓ якості розвитку [13].

Досить цікавою, на нашу думку, є класифікація психічних станів за Ю.Є. Сосновніковою [42], це стани, які виділені:

- ✓ по принципу їх тривалості;
- ✓ на основі їх просторових характеристик (наприклад, стан гніву, афекту може бути віднесений до загальних психічних станів);

- ✓ на основі їх структурних особливостей в залежності від переваги визначеного з'єднання одного компонента психіки:

- у яких найбільш ярко виражені особистісні якості (темперамент, характер, можливості);

- у залежності від переважання основних сторін психіки (емоційної, вольової, інтелектуальної); група станів не обмежується такими видами, як настрій, афект, пристрасть (наприклад, довготривале відчуття любові може створювати стан, який характеризується ні, як пристрасть, ні, як афект, ні, як настрій);

- ✓ за принципом виконання їх функцій адекватності або неадекватності ситуації;

- ✓ можна кваліфікувати по мірі їх розгляду.

Також психічний стан В.А. Семиченко розглядає як два близьких по змісту, але різні по характеру явища [40]:

- фіксуємо свідомістю людини за певний момент часу відчуття благополуччя або неблагополуччя, загального комфорту або дискомфорту;

- ступінь благополуччя або неблагополуччя, який переживається людиною, який визначають зовнішні спостерігачі.

Для класифікації психічних станів В.А. Семиченко запропонувала наступні критерії їх диференціації [40]:

- ✓ довготривалість стану (короткочасне або затяжне);
- ✓ інтенсивність;

- ✓ модальність (стенічне або астенічне);
- ✓ суб'єктивний окрас (приємне або неприємне);
- ✓ ступінь усвідомлення і регуляції (розуміння людиною того, що з ним відбувається і можливість контролювати свої дії);
- ✓ походження.

Психічним станам властиві також ряд особливостей, де перша з них - цілісність. Хоча стани і відносять переважно до певної сфери психіки (пізнавальної, емоційної, вольової), вони характеризують психічну діяльність у цілому за певний проміжок часу. Друга особливість психічних станів - їхня рухливість і відносна стійкість (тому, що психічні стани мінливі: мають початок, кінець, динаміку). Вони менш постійні, ніж властивості особистості, але більш стійкі й вимірюються більшими одиницями часу, ніж психічні процеси. Третя їхня особливість - прямий і безпосередній взаємозв'язок із психічними процесами й властивостями особистості. У структурі психіки стани розташовуються між процесами й властивостями особистості. Зауважимо, що один раз виникнувши, стани, з одного боку, впливають на психічні процеси (визначають тонус і темп діяльності, що відбиває, вибірковість відчуттів, сприйняття, продуктивність мислення індивіда та ін.), з іншого боку - є «будівельним матеріалом» для формування властивостей особистості [40]. Отже, психічні стани служать тим фоном, що сприяє прояву особливостей особистості або маскуванню їх.

Четверта особливість психічних станів - їхня індивідуальна своєрідність і типовість. Психічні стани кожної людини своєрідні, оскільки нерозривно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості, її моральними й іншими рисами. П'ята особливість психічних станів - їхнє крайнє різноманіття. Судити про це дозволяє наступний неповний їхній перелік: розгубленість і зосередженість, надія й безнадійність, зневіра й бадьорість, підйом і збудженість, нерішучість і рішучість, напруженість і спокій та інші. Шоста особливість - полярність психічних станів, яка обґрунтовується тому, що кожному з них відповідає протилежне. Так, активності протистоїть пасивність, упевненості - непевність, рішучості - нерішучість. Полярність станів, швидкий перехід людини з

одного стану в протилежний особливо яскраво проявляються в екстремальних умовах діяльності.

Зазначені особливості властиві психічним станам будь-якої людини. Однак діяльність фахівців ризиконебезпечних професій різко відрізняється від звичайних, життєвих умов, звичних для більшості людей. Загальне й особливе в умовах діяльності визначає це в психічних станах представників сил охорони правопорядку. Типові, наприклад, негативні психічні стани рятувальників ДСНС, особового складу спецпідрозділів МВС України й військовослужбовців, що беруть участь у локальному збройному конфлікті чи антитерористичній операції (далі АТО).

Психічні стани мають рефлекторну природу. При цьому, одні з них безумовно рефлекторного походження (стан голоду, спраги), інші (переважна більшість) - умовно-рефлекторного. Наприклад, у людини, що звикла розпочинати роботу в той самий час, перед її початком виникає стан оптимальної готовності до діяльності, вона з першої хвилини входить у ритм праці.

Як відомо, основу психічних станів становить певне співвідношення нервових процесів у корі головного мозку (від епізодичного до стійкого, що є типовим для даної людини). Під впливом сукупності зовнішніх і внутрішніх подразників виникає певний загальний тонус кори, її функціональний рівень.

Психічні стани ззовні проявляються в зміні подиху та кровообігу, у міміці, пантоміміці, рухах, жестах, інтонаційних особливостях мови і т.д. Так, у стані задоволення спостерігається збільшення частоти й амплітуди подиху, незадоволеність викликає зменшення тощо; подих у збудженому стані стає частим і глибоким, у напруженому - уповільненим і слабким, у тривожному - прискореним і слабким, у стані страху - різко вповільненим, при несподіваному подиві подих миттєво стає частим, але зберігає нормальну амплітуду.

У збудженому стані або стані напруженого очікування може підвищуватися частота та сила пульсу, величина кров'яного тиску в дуже широкому діапазоні (залежно від значимості ситуації для людини). Зміна кровообігу звичайно супроводжується блідістю або почервонінням тіла людини.

Індикатором психічного стану представників ризиконебезпечних професій нерідко служать їх рухи й дії (за невпевненими або млявими рухах можна стверджувати про стомлення, різким і енергійним - про бадьорість), також змінюється міміка (рух м'язів, очей, брів, губ, носа) і голос.

Також вони можуть розрізнятися за основним станом вищої нервової діяльності, де виділяють оптимальний, збуджений і депресивний стани. Наприклад, визначення І.П. Павлова «нормального бадьорого стану» з рівновагою між процесами порушення й гальмування може бути покладене в основу оптимального психічного стану, при якому діяльність людини активна й найбільш продуктивна [29]. Збуджений загальний стан правомірно розглядати як афективний, що ускладнює або робить неможливим гальмівний процес. При такому стані нерідко людина втрачає над собою контроль, порушується її діяльність, особливо це стосується порушень, що можуть перейти в крайній ступінь - афект. Наступний довгий, але також послідовний ряд перехідних станів, які визначає І.П. Павлов, пояснюють стан депресії, а також розгубленості, апатії. Першою фазою цього ряду порівнюється ефект сильних і слабких подразників. Наприклад, слабке реагування людей на те, що їх оточує - результат тривалої роботи без відпочинку, особливо без сну, призводить до стомлення клітин кори головного мозку.

При парадоксальній фазі на сильні подразники людина реагує слабкіше, ніж на менш сильні. Відбувається це тому, що гальмівний стан притупляється, працездатність кори мозку знижується, сильні подразники виявляються надсильними, важко стерпними для ослабленої нервової клітини. Вона або зовсім не реагує на них, або дає дуже слабку реакцію. Слабкі ж подразники продовжують викликати звичайну реакцію, що об'єктивно стає більш сильною, ніж реакція на сильний подразник. Цим можна пояснити явища, коли людина реагує бурхливим спалахом на незначні зауваження товаришів і залишається зовсім байдужою до сильних заходів впливу.

При подальшому розвитку гальмівного стану кори наступає ультрапарадоксальна фаза, при якій на позитивні умовні подразники виникають

гальмові реакції, а на гальмівні - позитивні. Пояснюватися це може так: усякий позитивний подразник може стати для кори мозку непосильним і викликати охоронну гальмівну реакцію. Глибоке гальмування кори, що викликається в цьому стані позитивним сигналом, призводить до корінної зміни реакції на гальмівні сигнали. У той час, коли корковий представник позитивного подразника перебуває в стані гальмування, корковий представник подразника, що викликає звичайно гальмовий ефект, за законом позитивної індукції збуджується, що викликає позитивну реакцію. Прикладом психічного стану, що відповідає ультрапарадоксальній фазі, можуть служити випадки активного негативізму, упертості.

На таких же підставах можна розрізняти стани на:

- 1) активний і пасивний;
- 2) творчий і репродуктивний;
- 3) парціальний і загальний (стан однієї аналізаторної або сигнальної системи та кори головного мозку в цілому);
- 4) такі, які викликані вибіркоvim порушенням і гальмуванням у корі й підкірці (активність підкірки й загальмованість кори породжує істеричний стан, і, навпаки, гальмування підкірки при порушенні кори - астеничні стани і т.д.).

За психологічними ознаками стани класифікуються на інтелектуальні, емоційні, вольові й комбіновані [13].

Залежно від роду занять особистості психічні стани ділять на стани в ігровому, навчальному, трудовому, спортивному й іншому видах діяльності.

За ролі в структурі особистості стани можуть бути ситуативними, особистісними або груповими. Ситуативні стани виражають особливості ситуації, що викликала в людини нехарактерні для її психічної діяльності реакції. Особистісними і колективними (груповими) є стани, які властиві конкретній людині або ж колективу (групі, команді).

За глибиною переживання розрізняють стани глибокі й поверхневі (наприклад, пристрасть більше глибокий стан, ніж настрій).

За характером впливу на особистість, колективні (групові) стани ділять на

позитивні й негативні. Негативно діючі на людину та колектив стани нерідко бувають причиною виникнення психологічного бар'єру між командиром (начальником) і підлеглим. У такому випадку виховні міри виявляються малоефективними або взагалі безрезультатними. У той же час, психічні стани, що позитивно впливають на психічну діяльність, підвищують ефект педагогічного впливу.

За тривалістю протікання стани бувають тривалими й короткими. За ступенем усвідомленості стани можуть бути більше або менше усвідомленими.

Ряд авторів класифікує психічні стани за спрямованістю та силою прояву на чотири умовні групи [36]:

1. Позитивні психічні стани, що проявляються в активній формі: стан бойової готовності, активності, підйому, напруженості, психічної стійкості.

2. Психічні стани пасивної форми: стан спокою, передбойової (післябойової) апатії, неуважності, незібраності, зайвій стриманості.

3. Негативні психічні стани активної форми: передбойова (передстартова) «лихоманка», паніка, занепад, стрес, страх.

4. Негативні психічні стани пасивної форми: ригідність, фрустрація, синдром нав'язливості (смерті, неминучості поранення (отримання травми) нанесення шкоди здоров'ю тощо), тривога, занепокоєння.

Необхідно відзначити, що психічні стани, як і всі явища психічного життя людини, детерміновані впливами сукупності умов зовнішнього й внутрішнього середовища. Особливе значення в їхньому виникненні мають соціальні умови життя особистості. Тут можна говорити, наприклад, про типові стани людини сучасного українського суспільства, що переживає стан непевності у завтрашньому дні, остраху безробіття та ін.

Однак у людей однієї суспільно-економічної формації під впливом конкретних фактів життя й особистісних особливостей можуть виникати різні психічні стани. При цьому, найбільш значимі факти громадського життя викликають подібні стани в багатьох людей (наприклад, Чорнобильська катастрофа, Сквилівська трагедія, антитерористична операція на Сході України та

ін.).

Психічний стан багато в чому залежить від глибини усвідомлення працівниками СОПр свого службового або професійного (військового) обов'язку й відповідальності за виконані завдання. Практика показує, що коли людина глибоко усвідомлює свій цивільний і службовий (професійний) обов'язок і відповідальність, у неї виникають позитивні стани. У свою чергу, почуття обов'язку формується й закріплюється через певні психічні стани. Це має неабияке значення для формування почуття службового обов'язку й відповідальності у представників СОПр в період їхнього професійного становлення і професійної підготовки.

Фактори широкого соціального плану впливають на психічні стани особистості військовослужбовця безпосередньо прямо й опосередковано, через систему конкретних життєвих мікросоціальних умов (колектив, родина й ін.). У сукупності конкретних обставин особливе місце займають умови праці й служби, порядку й дисципліни; організація побуту й відпочинку особового складу, ступінь задоволення їхніх потреб і запитів, система сталих взаємин тощо.

Психічні стани представників ризиконебезпечних професій максимально залежать від обстановки в колективі, психологічної сумісності й згуртованості колективу. Чітко організований процес службово-бойової діяльності, згуртований колектив, породжують стани захопленості, професійної гордості й високої психологічної готовності до виконання складних і відповідальних завдань.

Особливо сильно позначаються на психічних станах людини морально-психологічна атмосфера колективу (підрозділу, частини), стиль відносин керівників з підлеглими, ділова спрямованість і зацікавленість у загальному успіху, тип відносин до служби, характер суспільної думки, які переважають міжособистісні й групові (колективні) настрої й традиції, що склалися в колективі тощо. Люди спокійні, упевнені в собі, у своїх силах, високо працездатні при сформованих між ними відносинах взаємної принципової вимогливості, справедливості й доброзичливості.

На психічні стани представників ризиконебезпечних професій впливають

їхні попередні стани. Зв'язок між даними психічними станами і тими, що їм передували, можуть бути двоякими. В одних випадках попередній стан змінюється протилежним. Наприклад, висока напруга, працездатність, мобілізація фізичних і психічних резервів, які властиві представникам ризиконебезпечних професій в період виконання службово-бойових завдань (наприклад, у зоні АТО), змінюється на стан розслабленості, розрядки, коли вони повертаються до мирного життя. В інших обставинах між попереднім і наступним психічним станом є відношення не протилежності, а подібності. Більш того, попередній психічний стан може підсилювати дієвість наступних станів.

Також існує велика залежність психічного стану працівників СОПр від стану їх здоров'я. При погіршенні самопочуття людини лікарі роблять висновок про початок захворювання ще до появи об'єктивних симптомів. Представники СОПр, як правило, мають міцне здоров'я та необхідну фізичну підготовку. Погіршення їхніх психічних станів через хворобу - явище рідке. Однак можливі різні занедужання, тимчасове погіршення самопочуття, що необхідно враховувати при організації психологічного супроводу діяльності даних представників.

Крім того, суб'єктивні показники самопочуття, активності й настрою часто знижують мотивацію до того або іншого виду діяльності. Інакше кажучи, представники СОПр можуть на суб'єктивному, найчастіше, ще неусвідомленому рівні, сигналізувати через зниження показників психоемоційного стану через зниження мотивації до діяльності.

Психічні стани представників СОПр можуть зазнавати істотних змін й у зв'язку з впливом на організм умов службово-бойової діяльності, що різко змінюється при її виконанні, обстановки або неспецифічних для такої діяльності умов (фактори оборони, наступу, звільнення заручників, надлишок або недостатність інформації, загибель людей або співслужбовців тощо).

У динаміці психічних станів представників СОПр можна виділити три істотних періоди: підготовка до виконання службово-бойових завдань (СБЗ); безпосереднє виконання цих завдань і період після закінчення виконання СБЗ.

Так, напередодні виконання СБЗ військовослужбовець може переживати

стан тривожного очікування. У цьому стані відбувається завчасне налаштування на очікувані умови праці. Очікування може бути різним за психологічним змістом, воно проявляється у вигляді емоційного підйому, порушення або апатії, непевності, страху, тривоги. Стан людини в момент тривожного очікування характеризується підвищеною напруженістю й психологічним стресом [4; 2; 9; 11; 12; 20].

Головними джерелами й причинами напруженості, за даними різних авторів, як правило є: небезпека, що створює загрозу життю; відповідальність за виконання завдання; стислість і невизначеність інформації, що надходить до працівників; дефіцит часу на прийняття рішень і дій; надмірна емоційна збудливість, вразливість і низька емоційна стійкість; невідповідність рівня розвитку професійних якостей вимогам, запропонованим даною діяльністю до особистості; психологічна невідповідність до виконання завдання; непевненість у надійності техніки, засобах індивідуального захисту тощо [4; 2; 9; 11; 12; 20].

Перехід від підготовчого етапу до виконання екстремального СБЗ пов'язаний з подоланням стану ригідності (негнучкість, оціпеніння), в якому проявляється інертність психіки людини, що виникає в результаті стереотипності його поведінки, тяжіння до відпрацьованих форм і способів дій. Ригідність, як уповільнене перемикавання психіки, може чинити на діяльність СОПр сковуючий вплив, істотно знизити гнучкість поведінки, утруднити адаптацію до умов обстановки, що змінюється. Головною умовою подолання ригідності є тренування й психологічна підготовка військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах.

На етапі виконання СБЗ в екстремальних умовах важливе значення має підтримка у військовослужбовців стану активності, високої працездатності, зібраності, рішучості, оптимального робочого збудження, згуртованості колективу, готовності до самопожертви. Для всіх цих станів характерне: безумовне панування моральних мотивів поведінки, загострення почуттів обов'язку й відповідальності, гранична змобілізованість усіх сил і можливостей

при найвищому рівні емоційної й вольової напруги і найкращому протіканні всіх психічних процесів; високий ступінь захисту відносно несприятливо діючих зовнішніх і внутрішніх чинників; уміле довольне керування своїми думками, почуттями, діями й поведінням в екстремальних умовах діяльності.

В екстремальній ситуації у психологічно невідготовлених представників СОПр може виникнути страх - афективний психічний стан, що викликається надзвичайно сильними, небезпечними для життя зовнішніми подразниками. Такі негативні стани можуть порушити психічну стійкість працівника, викликати негативні прояви, послабити його працездатність. За ступенем інтенсивності та глибини переживань відчуття страху протікає у вигляді занепокоєння, хвилювання, тривоги й переляку, остраху й жаху. Стан жаху проявляється в астенічній і стеничній формах. У першому випадку під впливом небезпеки людина ціпеніє й виявляється нездатною до руху й дій; стенична реакція характеризується, навпроти, різким руховим порушенням, метушливістю, прагненням втекти від загрози життю без здатності враховувати особливості ситуації. Цей стан дезорієнтує особистість, викликає у неї глибоке потрясіння.

Однією із глибоких патологічних форм страху є психологічний шок - тимчасова втрата будь-якої здатності психічної діяльності в людей, невідготовлених до екстремальних умов. Страх може викликати паніку (груповий стан) - гнітючий афект, що розвивається раптово при несподіваному враженні загрозливого характеру й швидко поширюється шляхом психічного впливу на багатьох осіб. Паніка охоплює подібно епідемії, майже раптово цілу масу людей, заражає почуттям неминучої небезпеки.

У сучасній психологічній літературі виділяють наступні види паніки:

1) паніка, що розвивається при раптовому виникненні загрозливої обстановки, під час відсутності періоду очікування небезпеки;

2) паніка, яка виникає в обстановці тривалого очікування небезпеки, наростання тривоги й групової напруженості, які сприяють виснаженню нервової системи в особового складу, і вони починають реагувати на звичайні подразники панічними реакціями. Виникненню такої паніки сприяють: негативні чутки й

недостатність інформації про події, що відбуваються; велика кількість вільного часу; відсутність відповідальності за доручену ділянку праці. Впливає на виникнення паніки навіть навколишнє оточення: руйнування, вид спотворених людей, вбитих співслужбовців та інше.

У представників СОПр паніка, як правило, не зустрічається, однак, найчастіше вони її спостерігають у реальних умовах під час дій постраждалого населення (після обстрілів, розірваних снарядів, захоплення заручників тощо).

Після виконання службово-бойових завдань у залежності від ефективності їх виконання та змісту, військовослужбовці можуть переживати різні психічні стани: глибокого задоволення від успішно виконаного завдання, підвищення морально-психологічного стану й готовності продовжувати діяльність, самовпевненості, самозаспокоєності, зниження пильності, втому, апатію, фрустрацію й ін.

1.2 Негативні психічні стани, які виникають у військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань в екстремальних умовах

Під час виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями НГУ з ліквідації масових заворушень має місце тривале напруження фізіологічних і психічних ресурсів організму, що веде до виснаження захисних сил. Такі психологічні фактори як мотивація, спрямованість до ефективного виконання СБЗ можуть за рахунок тимчасової високої мобілізації резервів організму компенсувати несприятливі прояви негативних реакцій і станів у військовослужбовця, допомагати підтриманню досить високої боє- та працездатності. Тривале перебування у стані високої мобілізації може призвести до загострення у військовослужбовця наявних захворювань і викликати інші небажані наслідки.

Крім того, в екстремальних умовах відбувається різка перебудова мотиваційної сфери військовослужбовця. Чим незвичайнішими будуть умови,

тим більші зрушення відбудуться у психіці військовослужбовця. Вплив екстремальних факторів на військовослужбовця може призвести до виникнення у нього різних розладів психогенного характеру.

По домінуючому впливу на службово-бойову діяльність психічні стани представників СОПр можна поділити на дві групи: позитивні та негативні. Розглянемо більш детально характеристики основних негативних психічних станів.

Стомленість характеризується як тимчасове зниження працездатності під впливом тривалого навантаження (фізичного, психічного). При цьому специфіка стомленості істотно залежить від виду навантаження, часу, необхідного для відновлення вихідного рівня працездатності й рівня локалізації стомленості. Виділяють такі її види: фізична й нервово-психічна; гостра і хронічна; м'язова, сенсорна, інтелектуальна тощо.

Перевтома – хронічний стан, у розвиненому вигляді належить до категорії патологічних станів. Головною ознакою перевтоми є стійке порушення у перебігу й зміні фаз працездатності. До початку роботи вихідний рівень працездатності вже різко знижений, діяльність здійснюється на рівні фази субкомпенсації.

Тривога характеризується відчуттям невизначеної загрози, характер і (або) час виникнення якої не піддаються прогнозуванню, відчуттям загального побоювання і тривожного очікування, невизначеної занепокоєності, являє собою результат виникнення або очікування якої-небудь події. Неусвідомленість причин, що викликали тривогу, може бути пов'язана з браком або відсутністю інформації, що дозволяє необхідною мірою аналізувати ситуацію, з неадекватністю її логічної переробки або неусвідомленням факторів, що викликають тривогу в результаті включення психологічного захисту. Недостатня структурованість ситуації може бути результатом несумісності інформації про причини тривоги з установками суб'єкта. Інтенсивність тривоги сама по собі знижує можливість логічної оцінки інформації.

Механізмом тривоги є зв'язок психічного стресу із включенням психологічної змінної – загрози, відчуття якої являє собою центральний елемент тривоги й обумовлює її біологічне значення як сигнал неблагополуччя й небезпеки. Тривогу можна розглядати як психічний стан, що виражається в переживаннях, побоюваннях і порушенні спокою, які викликані можливими і ймовірними неприємностями або затримкою приємного й бажаного. При оцінці залежності між тривогою й психічною адаптацією істотно, зазначені специфічні переживання співвідносяться зі змінами звичної обстановки.

Під *тривожністю* розуміється схильність індивіда до переживання тривоги, що являє собою емоційний стан, який виникає в ситуації невизначеної небезпеки і виявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. На відміну від страху як реакції на конкретну загрозу, тривога – це страх безпредметний. Вона може виявлятися як відчуття безпорадності, невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами, перебільшення їх могутності й загрозливого характеру. Поведінкові прояви тривоги полягають у загальній дезорганізації діяльності, що порушує її спрямованість і продуктивність. Звичайно підвищена тривожність при нервово-психічних захворюваннях, у осіб з поведінкою, що відхиляється від норми, а також у здорових військовослужбовців, які переживають наслідки психічної травми.

Іноді тривогу розглядають як форму адаптації організму в умовах гострого або хронічного стресу. Однак тривога являє собою не стільки форму психічної адаптації, скільки сигнал, що свідчить про її порушення й активує адаптивні механізми. Таким чином, тривога може відігравати охоронну й мотиваційну роль, яку можна порівняти з роллю болю. З виникненням тривоги пов'язуються посилення поведінкової активності, зміна характеру поведінки або включення механізмів інтрапсихічної адаптації. При цьому зменшення інтенсивності тривоги сприймається як свідчення достатності й адекватності реалізованих форм поведінки, як відновлення раніше порушеної адаптації.

Тривога, яка неадекватна ситуації за інтенсивністю й тривалістю, перешкоджає формуванню адаптивної поведінки, призводить до порушення

поведінкової інтеграції, до виникнення вторинних (усвідомлених або неусвідомлюваних) проявів, які поряд із тривогою визначають психічний стан суб'єкта, а у випадку розвитку клінічно виражених порушень психічної адаптації – картину цих порушень. Таким чином, тривога лежить в основі будь-яких (адаптивних і неадаптивних) змін психічного стану й поведінки, зумовлених психічним стресом.

Відчуття внутрішньої напруженості – це елемент тривожного ряду, що відбиває найменшу інтенсивність тривоги. Створюючи напруженість, сторожкість, а при достатній виразності – і тяжкий душевний дискомфорт, водночас це відчуття не має відтінку загрози, а є сигналом імовірного наближення більш важких тривожних явищ. Саме цей рівень тривоги має найбільш адаптивне значення, оскільки відчуття внутрішньої напруженості сприяє інтенсифікації і модифікації активності, включенню механізмів інтрапсихічної адаптації і при цьому може не супроводжуватися порушеннями поведінки.

Гиперестезичні реакції при наростанні тривоги змінюють відчуття внутрішньої напруженості або приєднуються до нього. При проявах гиперестезичних реакцій (підвищеного відчуття) раніше нейтральні стимули набувають значущості, при великій їх виразності таким стимулам надають негативного емоційного забарвлення, що є основою недиференційованого реагування, описаного як дратівливість. Підвищення значущості раніше нейтральних впливів може супроводжуватися відчуттям посилення й інтенсивності, особливо часто це стосується слухових відчуттів, гиперакузії, трохи рідше зорових і тактильних.

Відчуття незворотності катастрофи, що насувається. Наростання інтенсивності тривожних розладів приводить суб'єкта до висновку про неможливість уникнути погрози, навіть якщо вона пов'язується з конкретним об'єктом, з певною ситуацією. Так, страх перед можливим виникненням важкого соматичного захворювання з появою відчуття незворотності катастрофи, що насувається, переміняється жахом перед неминучою і близькою

загибеллю. Можливість виникнення відчуття незворотності катастрофи, що насувається, залежить тільки від інтенсивності тривоги, а не від попереднього страху. При наростанні інтенсивності тривоги це відчуття може виникнути на базі будь-якого страху, реальність якого не свідчить про можливість катастрофи. Незворотною може уявлятися навіть невизначена загроза. У цьому випадку розвиток тривожних розладів досягає ступеня незворотності катастрофи, що насувається, минаючи стадію страху.

Тривожно-боязке збудження. Потреба в руховій розрядці при відчутті незворотності катастрофи, яка насувається, панічні пошуки допомоги виявляються у тривожно-боязкому збудженні, що являє собою найбільш виражений із розладів тривожного ряду. При тривожно-боязкому збудженні, який спричинений тривогою, дезорганізація поведінки досягає максимуму і цілеспрямована діяльність практично неможлива.

Страх є однією з головних причин дезадаптивної поведінки військовослужбовців. Залежно від ситуації і психологічних особливостей особистості переживання страху варіюють у широкому діапазоні: невпевненість, побоювання, тривога, переляк, паніка, розпач, жах. У тих випадках, коли переживання страху досягає сили афекту, воно нав'язує військовослужбовцю стереотипи так званої “аварійної” поведінки, що склалась у процесі біологічної еволюції. У цей момент розум людини повністю відключається і людина діє “не пам'ятаючи себе”. У цьому випадку самі її дії виявляються нерациональними, часто такими, які призводять до досить негативних наслідків.

Неконтрольований страх змушує тремтіти, кричати, плакати, сміятися. У цей момент “смокче” під ложечкою, тремтять руки, ноги стають “ватяними”, дзенькає у вухах, застряє ком у горлі, калатає серце, перехоплює подих, дибляться волосся, розширюються зіниці, по спині “біжать мурашки”, людина блідне. Страх змушує бігти у невідомому напрямку, або стояти нерухомо й дивитися в одну точку.

Саме втеча, заціпеніння або агресія є стереотипними способами

“аварійного виходу” із ситуації, коли військовослужбовець не може знайти прийнятної поведінки. У зв’язку з цим, необхідно пам’ятати такі психічні стани, як ажитація, ступор, сутінки свідомості.

Ажитація виражається у прагненні втекти, сховатися, не бачити й не чути того, що злякало. Наприклад, військовослужбовець заплющує очі, втягує голову в плечі, прикриває обличчя або тіло руками, нахиляється до землі, відштовхується від джерела небезпеки, біжить геть. У цей час в організмі відбуваються серйозні зміни: кров у великому обсязі спрямовується до органів, що забезпечують рух; кров відливається від інших органів, особливо від головного мозку, погіршується його робота, налякана людина часто не знає, що їй робити. Підвищення рівня адреналіну в крові на деяких людей чинить зворотний вплив – паралізує м’язи.

Ступор виявляється в тому, що людина залякає на одному місці, стає вкрай повільною і неспритною тому, що м’язи судорожно стискаються, їх кровопостачання різко погіршується, координація рухів порушується.

Сутінковий стан свідомості виражається в порушенні пам’яті, людина не пам’ятає того, що вона тільки що робила, алогічності мислення, емоційному перезбудженні. Зовні сутінки свідомості походять на божевілля, непослідовні або безглузді агресивні дії відносно джерела страху, але повномасштабна агресія як форма прояву страху, зустрічається досить рідко.

Однак у випадку, коли психіка військовослужбовця досить стійка, а службово-бойова ситуація йому вже знайома з особистого досвіду або відпрацьована під час тренувань, природне для будь-якої нормальної людини відчуття страху звичайно виражається у вигляді “передстартової лихоманки”. Різниця між сміливим і легкодушним полягає в тому, що страх першого перебуває під контролем, а страх другого не контролюється.

Рівень страху в критичній ситуації залежить від самооцінки ефективності своєї поведінки. З підвищенням страху людина оцінює свої ресурси відповідними вимогами екстремальної ситуації, а саму ситуацію – як більш контрольовану й менш загрозову. Аналіз успішної поведінки людей у

критичних ситуаціях показує, що вони були зосереджені на особистих здібностях і вміннях адекватно реагувати. При цьому оцінка ефективності своїх умінь сама по собі не зумовлює відповідну поведінку без адекватної оцінки ступеня загрози, лише загальна оцінка впливає на готовність людини перебороти складну ситуацію.

Більшість визначень *паніки* пов'язане із проявом масового страху перед реальною або уявною загрозою, станом періодичного переляку, жаху, що наростають у процесі взаємного “зараження” ними. За масштабами розрізняють індивідуальну, групову й масову паніку. У випадку групової і масової паніки кількість людей, нею охоплених, різна: групова – від двох-трьох до кількох десятків і сотень людей; масова – більше тисячі людей. При знаходженні в обмеженому, замкнутому просторі якщо панікою охоплена більша частина людей, вона також вважається масовою (незалежно від їхньої загальної кількості).

За глибиною охоплення паніка поділяється на легку, середню й повну. Легку паніку можна відчутти при затримці транспорту, поспіху, при раптовому, але не дуже сильному сигналі (звук, спалах, тощо). При цьому людина зберігає майже повне самовладання, критичність. Зовні така паніка може виражатися лише через легку здивованість, заклопотаність, напруженість м'язів.

Середня паніка характеризується значною деформацією свідомих оцінок особистості, що проявляється у зниженні критичності, зростанні страху, схильністю до зовнішніх впливів. Типовий приклад середньої паніки – скуповування товарів у магазинах при поширенні справедливих або фіктивних чуток про підвищення цін, зникнення товарів із продажу тощо. Паніка середнього ступеня часто виявляється при проведенні воєнних операцій, при невеликих транспортних аваріях, пожежі, якщо вона близько, але безпосередньо не загрожує здоров'ю та життю, різних стихійних лихах.

Повній паніці властиві відключення свідомості, вона настає при відчутті великої, явної або уявної смертельної небезпеки. У цьому стані людина повністю втрачає свідомий контроль за своєю поведінкою: неадекватна

активність, іноді біг прямо в напрямок небезпеки, різноманітні хаотичні дії, безглузді некритичні вчинки тощо.

За тривалістю паніка може бути короткочасною (секунди, де кілька хвилин), досить тривалою (десятки хвилин, години), пролонгованою (кілька днів, тижнів).

Головними причинами паніки прийнято вважати страх, жах, що нерідко виявляються при неготовності людини до несподіванок, раптових небезпек, відсутності відповідної критики при оцінці конкретних ситуацій (“у страху очі великі”). Серед причин паніки у представників сил охорони правопорядку може бути низький рівень дисципліни, брак авторитету командирів.

Тривалі переживання, побоювання, невизначеність ситуації, нагромадження тривоги, передбачувані небезпека, негоди – все це створює сприятливе підґрунтя для виникнення паніки, а каталізатором може бути будь що. Механізм розвитку бурхливої динамічної паніки можна представити як усвідомлений, частково усвідомлений або неусвідомлений ланцюг: включення пускового сигналу (спалах, вибух, стрілянина тощо); відтворення образу всебічної небезпеки; активізація захисної системи організму на різних рівнях свідомості й інстинктивного реагування й наступна панічна рухлива поведінка, однак може бути й пасивне реагування, загальмованість.

Динаміка переходів прихованих форм паніки у деякі різновиди відкритих практично не піддається логічному прогнозу. Виникнення панічних станів може спричинити конкретна інформація, чутки, у тому числі й малоправдоподібні або значущі, які завжди усвідомлюються через суб’єктивні установки та оцінки.

Однак наявність досвіду переживання тривалої тривоги й перебування у стані прихованої паніки дозволяє виробити певну стійкість до впливів негативного характеру, які знов виникають.

У психології проблема впливу важких ситуацій і наслідків, які вони викликають, аналізується, головним чином, при вивченні наслідків фрустрації. В психологічній літературі термін “*фрустрація*” використовується у двох

значеннях:

1) несприятливі обставини, які гальмують або заважають досягненню певної мети;

2) стани, що виникають унаслідок перешкоди, поразки.

Фруструючі події призводять до певного типу поведінки, виділяють позитивні й негативні реакції на фрустрацію.

Позитивні реакції фрустрації являють собою конструктивні подолання перешкоди, ефект досягається шляхом посилення прагнення, спрямованого на вирішення проблеми. Очевидно, багато наукових відкриттів, успіхи в розвитку техніки й культури були стимульовані фруструючими подіями в житті людей. В іншій ситуації фрустрація здатна направити енергію індивідуума по іншому, але також конструктивному шляху активності.

Негативні реакції фрустрації можуть спричиняти різні форми неконструктивної поведінки, до яких відносять: агресію, регресію, фіксацію, відмову, негативізм, репресію.

Агресія, спрямована на іншу особу або об'єкт. Форми агресії можуть бути фізичними й вербальними, іноді агресія має прихований, замаскований характер. Агресія, що переходить у гнів, проявляється у бурхливих і неадекватних реакціях. При виникненні агресивних реакцій необхідно враховувати комплекс соціально-психологічних факторів, особливості впливу середовища на різних етапах, виховання, роль родини й суспільства в цілому.

Іншою формою реакції на фрустрацію є *регресія*, яка виражається у поверненні до форм реагування, поведінки, властивої людині на більш ранньому етапі життя. При цьому можливе виникнення інфантильних реакцій, властивих дитячому віку. До регресивної форми реагування також відносять примітивізацію в поведінці, посилення жестикуляції, застосування фізичної сили.

Нерідко наслідок фрустрації виявляється у вигляді *фіксації* – повторенні неефективних способів поведінки. Фіксація буває в осіб, схильних до демонстративної поведінки, псевдології, які, незважаючи на кількаразову

дискредитацію у відносинах з людьми, систематично повторюють застосування тих самих нерезультативних прийомів.

Відмова являє собою тенденцію особистості не брати участь у вирішенні власної проблеми, розвивається апатичний підхід до ситуації. Реакція типу відмови є найбільш несприятливим наслідком фрустрації.

Однієї з форм негативних реакцій на фрустрацію є *негативізм*, для якого характерно негативне ставлення не тільки безпосередньо до ситуації, але й до інших подібних проблем.

Репресія характеризується блокуванням, витисненням із свідомості неприємних ситуацій, необхідних для вирішення питань. Така форма поведінки, полягає в підході, що проблема зникне, коли про неї не думати.

1.3 Позитивні психічні стани, які виникають у військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань

Психічні стани військовослужбовців під час виконання службово-бойових завдань – це тимчасові цілісні стани їх психіки, які визначають рівень впливу бойових стрес-факторів на поведінку, перебіг психічних процесів і на ефективність службово-бойової діяльності.

Психічні стани, як позитивні, так і негативні, впливають на хід і досягнення результатів службово-бойової діяльності. Візуально психічний стан військовослужбовця проявляється в позі, психомоториці, мімічних реакціях, жестах, інтонаціях і тембрі голосу. Наприклад, стан сміливості звичайно супроводжується випрямленням фігури, прискоренням мови, блиском очей. «Зовнішній малюнок» поведінки під час виконання службово-бойових завдань одного військовослужбовця позитивно або негативно може впливати на психіку та дії інших залежно від того, яку інформацію він несе, як сприймається (пасивно, активно, свідомо або некритично).

Психічний стан військовослужбовця у конкретній службово-бойовій обстановці обумовлений його минулим досвідом (участю в ліквідації масових

заворушень, бойових діях, бойовими успіхами або невдачами), сформованими до цього вольовими, моральними й іншими якостями.

Узагальнюючи досвід виконання службово-бойових завдань у локальних військових конфліктах, участь в антитерористичній операції, охороні громадського порядку, необхідно відзначити, що в одних військовослужбовців виникало почуття страху, тремор, паніка, а в інших, навпаки, відбувалася мобілізація психічних і фізичних ресурсів, з'являлися піднесеність, готовність до активних дій, відповідальність, бажання виконувати завдання та інші позитивні стани. Також існує залежність форм поведінки від характеру, темпераменту й інших властивостей особистості. Проте психічні стани військовослужбовців безпосередньо перед та у ході виконання службово-бойових завдань щодо припинення масових заворушень мають найістотніший вплив на подальшу ефективність та успішність виконання цих завдань.

У динаміці службово-бойової діяльності варто виділити психічні стани, які мають позитивний вплив на кінцевий результат діяльності представників СОПр. До основних позитивних психічних станів належать: наснага, бадьорість, упевненість, рішучість, змобілізованість, піднесеність, готовність до активних дій, відповідальність, бажання виконати завдання та інші. Вони характеризуються силою, тривалістю й динамічністю.

До таких станів, насамперед, належать стани піднесення або *підйому*, а саме початковий та кінцевий вольові підйоми. На початку виконання завдань цей підйом пояснюється необхідністю зробити гарний старт, поставити ясну й, по можливості, більшу мету, створити необхідні умови тощо. Початковий вольовий підйом також може бути пов'язаний з новизною роботи й тим самим підвищеним до неї інтересом, енергією, з якої приймаються за справу, що ще не встигла набриднути, з відсутністю якого-небудь стомлення, іноді з подоланням недоліків передстартового стану.

Кінцевий вольовий підйом пояснюється тим, що робота наближається до кінця, передбачаються її результати, відбувається перевірка своїх досягнень.

Все це часто спонукує змобілізувати себе, щоб одержати найкращий результат і тим самим мати заслужений відпочинок у подальшому.

Особливе місце в психічних станах підйому під час виконання службово-бойових завдань займає *ентузіазм*. Це - складний психічний стан, в якому, насамперед, виділяється пристрасне відношення до справи. Деякі військовослужбовці, надмірно розсудливі, «сухі», навіть відмінно виконуючи поставлені перед ними завдання, помітно підвищуючи продуктивність своєї діяльності, особливих емоцій при цьому не відчувають; у всякому разі, їхні емоції під час праці не мають яскравого зовнішнього вираження.

Ентузіазм є станом захопленості, особливого роду радісного збудження, який може бути поставлений в один ряд зі станом натхнення (цей стан, безпосередньо, має місце тільки у творчій діяльності; натхнення - стан творчого підйому, що об'єктивно виражається в посиленні, а, особливо, у прискоренні творчої продуктивності, проте суб'єктивно переживається як особлива готовність, внутрішня «мобілізованість» на створення творчих продуктів). Виконуючи завдання з ентузіазмом, військовослужбовець менше відчуває напругу й стомлення, тому що знаходить для себе саму сприятливу емоційну підтримку. Але в ентузіазмі є пізнавальний і вольовий компоненти, хоча вони, в основному, є станом емоційним. Ентузіазм - це загострення уваги, спостережливості й уваги. Разом з тим, це досить активний стан, при якому представники СОПр відчувають свою енергію, силу, що допомагає виконувати поставлені завдання на високому рівні.

Ще одним з позитивних психічних станів представників СОПр є *впевненість* як у самому собі, так і у колективі в цілому. Упевненість – психічний стан людини, при якому вона вважає деякі відомості істинними. Упевненість є психологічною характеристикою віри та переконань людини. Вона може бути як результатом власного досвіду особистості, так і результатом впливу ззовні. Наприклад, упевненість може з'явитися у людини, крім її волі й свідомості, а іноді й проти, під впливом навіювання. Почуття впевненості особистості у собі може бути викликане шляхом самонавіювання, наприклад, за

допомогою аутогенного тренування. Військовослужбовці, які впевнені у собі, більше успішно та ефективно виконують поставлені перед ними завдання та з легкістю долають набагато складніші завдання, ніж їх співслужбовці, які менше впевнені у собі та своїх діях.

Під час виконання СБЗ у складних та екстремальних умовах не останню роль відіграє *активність* військовослужбовця, оскільки від цього залежить не тільки ефективне виконання службових обов'язків, а у деяких випадках навіть життя та здоров'я військовослужбовця, інколи і його співслужбовців. Активність особистості - особливий вид діяльності або особлива діяльність, що відрізняється інтенсифікацією своїх основних характеристик (цілеспрямованості, мотивації, усвідомленості, управління способами та прийомами дій, емоційності), а також наявністю таких властивостей, як ініціативність і ситуативність.

Одним із загальних базових позитивних психічних станів є стан *бадьорості*, який характеризується оптимальною ясності свідомості, здатністю індивіда до свідомої діяльності. Однак рівні свідомої діяльності можуть бути різними - від екстазу й натхнення до дрімоти. Рівень бадьорості обумовлений змістом діяльності людини, її відношенням до цієї діяльності, інтересами, захопленістю. На загальний психічний стан людини впливають комфортність або дискомфортність обстановки, ергономічна організація середовища, мотивація діяльності й умови її здійснення.

Відповідальність - найважливіша властивість особистості і є невід'ємною рисою представників СОПр. У психологічному словнику відповідальність розуміється як здійснюваний у різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил [32]. Розрізняють зовнішні форми контролю, що забезпечують покладання на суб'єкт відповідальності за результати його діяльності (підзвітність, караність та інше) і внутрішні форми саморегуляції діяльності (почуття відповідальності, обов'язку).

Відповідальність завжди відносилася до певного суб'єкта і відображала

обсяг завдань і обов'язків особистості, тобто межі боргу. Борг є обов'язок людини перед кимось або перед своєю совістю. Совість є усвідомлення і переживання відповідальності, яка заснована на самооцінці виконання обов'язків. В якості суб'єкта відповідальності можуть виступати окремих військовослужбовець; відділення, взвод, рота; військова частина як якась макроструктура. Наявність інстанції, перед якою військовослужбовець може і повинен тримати відповідь за свої дії, є важливим регулятором.

До позитивних психічних станів представників СОПр також належить *готовність*, яка характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або службово-бойового завдання. Цей стан допомагає успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, психологічні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати діяльність із появою непередбачених перешкод.

Різні автори поділяють готовність на тривалу і тимчасовий стан готовності, синонімами якого є «передстартовий стан» (Н.Д. Левітов), стан «оперативного спокою» (О.О. Ухтомський) і стан «пильності» (Л.С. Нарсесян, В.М. Пушкін).

Тривала готовність є структурою, в яку входять:

- 1) позитивне відношення до того або іншого виду діяльності, професії;
- 2) риси характеру, здатності, темперамент, мотивація, адекватні вимогам діяльності;
- 3) необхідні знання, уміння, навички;
- 4) професійно важливі якості, стійкі особливості сприйняття, уваги, мислення, емоційно-вольові процеси.

Тимчасова готовність відбиває особливості діяльності та вимоги майбутньої ситуації. Її основними рисами є відносна стійкість, дієвість впливу на процес діяльності, відповідність структури готовності оптимальним умовам досягнення мети.

Ще одним станом, який необхідно віднести до позитивних, є *мобілізованість*. Психологічна мобілізація (від лат. mobilis - рухливий) -

тимчасова активізація психологічних якостей особистості (головним чином, моральних і вольових), що допомагають високоякісному виконанню певної діяльності. Її ціль не формування стійких властивостей особистості (це завдання психологічної підготовки), а формування на основі наявних властивостей особистості певних і корисних для очікуваної або виконуваної діяльності психічних станів. Ці стани, підсилюючи (нехай хоча б і тимчасово) потрібні властивості особистості, забезпечують більш успішне виконання СБЗ.

Мобілізація підлеглих на прийняття рішення щодо майбутніх завдань є істотною частиною організаторської діяльності керівника. Необхідність у ній пов'язана з природним процесом зміни психічного стану військовослужбовця, в якому відбивається задоволеність умовами, процесом діяльності, взаєминами з керівництвом, соціально-психологічним кліматом у колективі й інших факторах.

Стрижневий компонент стану мобілізації - мотиваційно-вольовий, оскільки сутністю мобілізації є активізація мотивів службово-бойової діяльності представника СОПр й формування адекватного змісту виконання конкретного СБЗ. У певній ситуації окремі фактори, що мотивують військовослужбовця, виявляються вираженими в різному ступені та мають або позитивне, або негативне значення для виконання СБЗ.

У цілому мобілізація представника СОПр може характеризуватися:

а) наявністю діючого мотиву, що спонукує його до ефективного виконання СБЗ. Дослідження П.П. Баранова показали, що досить поширеною є мотивація, що пов'язана з побоюваннями за кар'єру або власну безпеку. Серед мотивів, якими керуються представники СОПр при ухваленні рішення про дію або утримання від неї, на першому місці перебувають очікування наказів, вказівок і острах залучення до відповідальності (А.М. Роша);

б) розумінням значимості та відповідальності, раціонально осмисленою та позитивною установкою на майбутню діяльність;

в) загальною емоційною врівноваженістю, емоційно-позитивним ставленням, інтересом до виконуваної справи;

г) наявністю позитивного настрою, рішучості діяти й переборювати труднощі;

д) достатнім запасом фізичних та психічних резервів, гарним самопочуттям;

е) умінням підтримувати стан мобілізації на необхідному рівні протягом усього часу виконання СБЗ.

Висновки до розділу

1. Психічні стани людини є найважливішою частиною всієї психічної регуляції, відіграють істотну роль у будь-якому виді діяльності й поведінці. Вони відрізняються багатою розмаїтістю, у кожному з них одна з характеристик є провідною в тому розумінні, що вона найбільшою мірою обумовлює інші окремі параметри стану і його своєрідність у цілому. Виникаючий психічний стан не заміняє попередній раптово: в більшості випадків вони плавно трансформуються з одного в інший. Змішані стани, у яких поєднуються риси одночасно декількох станів, можуть бути досить протяжними.

2. Психічні стани мають характеристики різного ступеня узагальненості: загальні, видові, індивідуальні. Загальним для всіх станів є те, що вони мають тимчасові, емоційні, активаційні, тонічні параметри, містять у собі ситуативну й транситуативну складові. У різних груп психологічних станів на передній план виходять різні параметри, що дає можливість поділяти стани на довгострокові та короткочасні (по тимчасовому параметру), а також на емоційні, активаційні, тонічні.

3. Психічні стани за спрямованістю та силою прояву доцільно поділяти на такі умовні групи: позитивні психічні стани, що проявляються в активній формі (стан бойової готовності, змобілізованість, піднесеність, активність, підйом, психічна стійкість та ін.) та пасивній формі (упевненість, рішучість, відповідальність та ін.); негативні психічні стани активної форми (передбойова «лихоманка», тривога, занепокоєння, ажитація, агресія, страх, паніка) та

пасивної форми (ригідність, фрустрація, ступор, синдром нав'язливості (смерті, неминучості поранення, травми), фіксація, відмова, негативізм, репресія тощо).

4. Як позитивні, так і негативні психічні стани безпосередньо впливають на процес та результат службово-бойової діяльності військовослужбовців. Візуально психічний стан військовослужбовців проявляється в позі, психомоториці, мімічних реакціях, жестах, інтонаціях і тембрі голосу. «Зовнішній малюнок» поведінки під час виконання службово-бойових завдань одного військовослужбовця позитивно або негативно може впливати на психіку та дії інших залежно від того, яку інформацію він несе, як сприймається (пасивно, активно, свідомо або некритично). Психічний стан військовослужбовця у конкретній службово-бойовій обстановці обумовлений його минулим досвідом (участю в СБЗ з ліквідації масових заворушень, бойових діях, бойовими успіхами або невдачами), сформованими до цього вольовими, моральними й іншими якостями.

5. Психічний стан військовослужбовця виступає як форма саморегуляції психіки і один з найважливіших механізмів інтеграції людини як цілісності: в єдності його психічної і фізичної організації. У психічних станах відбивається взаємодія людини з життєвим середовищем, а будь-які істотні зміни зовнішнього середовища, внутрішньої структури особистості викликають певний відгук у людині як цілісності, спричиняють перехід у новий психічний стан, міняють рівень активності суб'єкта, характер переживаний тощо.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Охорона громадського порядку (ОГП) – це здійснення державними органами різних заходів щодо охорони життя і здоров'я, честі та гідності громадян, захисту їх прав, свобод і законних інтересів, а також захисту законних інтересів підприємств і організацій та забезпечення нормальної діяльності державних органів. Нерідко військовослужбовці (в/сл) СОПр залучаються до виконання СБЗ саме в умовах масових заворушень.

Виконання СБЗ за таких умов характеризуються специфічними особливостями: екстремальність та швидкоплинність ситуацій; наявність можливого збройного опору; робота з людьми, що перебувають у неврівноваженому психічному стані; негативний інформаційно-психологічний вплив; постійна реальна загроза для здоров'я та життя військовослужбовців; відсутність або недостатність належного матеріально-технічного забезпечення; нестача часу на відпочинок та сон тощо.

З огляду на складність виконання СБЗ в подібних ризиконебезпечних умовах існує необхідність організації та проведення завчасної професійної та психологічної підготовки військовослужбовців на високому рівні. Отже, дослідження особливостей прояву і динаміки психічних станів військовослужбовців СОПр, їх психологічної готовності, ефективності протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, аналіз сприйняття ними можливих недоліків психологічного та матеріального забезпечення дає змогу покращити прогнозування їх професійної успішності, надійності в майбутньому і, відповідно, поліпшити систему професійної підготовки та психологічного супроводу СБД військовослужбовців.

В емпіричному дослідженні особливостей психічних станів представників

СОПр при виконанні СБЗ з охорони громадського порядку (ОГП) прийняли участь військовослужбовці внутрішніх військ МВС України, які виконували СБЗ під час масових заворушень у м. Києві в листопаді-грудні 2013 року – січні-лютому 2014 року у загальній кількості 412 осіб (згідно з п. 3 Розділу IV Закону України «Про Національну гвардію України» № 876-VII від 13 березня 2014 року Національна гвардія України є правонаступником внутрішніх військ МВС України). Під час дослідження використовувалися дані анкетування, для чого була спеціально розроблена анкета, яка складалася з 28 запитань (див. додаток А).

Для більш диференційованого аналізу вибірку досліджуваних було поділено на три групи: 1 група – військовослужбовці військової служби за контрактом (90 осіб), 2 група – офіцери (99 осіб) та 3 група – військовослужбовці строкової служби (223 особи). Цей розподіл базувався на основі відмінностей серед респондентів за рівнем службово-бойової підготовки, професійним та життєвим досвідом, що впливає на особливості проявлення та динаміку психічних станів, якості саморегуляції, на вміння опанувати себе, пристосування до виконання СБЗ в екстремальних умовах, вміння протистояти психологічному тиску, інформаційно-психологічному впливу тощо.

Результати розподілу військовослужбовців СОПр за віком та строком служби представлено в таблицях 2.1, 2.2.

Таблиця 2.1

Розподіл військовослужбовців за віком, які виконували СБЗ під час масових заворушень в м. Києві (у %)

Вікова категорія	Групи, що досліджуються		
	Група 1	Група 2	Група 3
До 25 років	51,00	29,00	100,00
25-34 років	31,00	54,00	0,00
35-44 років	18,00	16,00	0,00
45-55 років	0,00	1,00	0,00
Більше 55 років	0,00	0,00	0,00

Як бачимо з наведених даних таблиці 2.1, більшість військовослужбовців

військової служби за контрактом є молоді особи до 25 років (51 %), які тільки розпочинають оволодівати професією військового, мають незначний професійний та життєвий досвід. 31 % військовослужбовців-контрактників потрапили у вікову категорію від 25 до 34 років, 18 % обстежуваних мають вік 35-44 років. Відзначимо, що серед даної категорії військовослужбовців, вік яких понад 45 років, не виявлено.

Що стосується офіцерів, то 54 % осіб – це військовослужбовці віком від 25 до 34 років, що вже мають достатній рівень оволодіння професією, певний службовий та життєвий досвід. 29 % офіцерів тільки починають свою професійну кар'єру на військовій службі, що може характеризувати їх як військовослужбовців з достатнім рівнем освіти, але ще невеликим професійним та життєвим досвідом. 16 % досліджуваних - це професіонали, які мають вік від 34 до 44 років, та лише 1 % офіцерів має вік від 45 до 55 років.

Як передбачено законом України Закон від 25.03.1992 № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» [6] на момент дослідження, всі досліджувані, яких призвали на строкову службу, мають вік до 27 років та, відповідно, у них відсутня вислуга років більше 1,5 років. Більш детальні дані стосовно стажу служби військовослужбовців наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Розподіл за стажем військовослужбовців сил охорони правопорядку (у %)

Вікова категорія	Групи, що досліджуються		
	Група 1	Група 2	Група 3
До 5 років	57,00	11,00	100,00
5-10 років	19,00	43,00	0,000
11-15 років	12,00	28,00	0,00
16-20 років	9,00	12,00	0,00
21-25 років	2,00	3,00	0,00
Більше 25 років	1,00	2,00	0,00

Більше половини військовослужбовців військової служби за контрактом, які взяли участь в дослідженні, мають стаж служби до 5 років (57 %), тобто вони підписали тільки перший свій контракт, але вже мають більше

професійного та службово-бойового досвіду порівняно з військовослужбовцями строкової служби. Лише 2 % військовослужбовців даної категорії мають досить значний стаж служби – 21-25 років та 1 % - більше 25 років вислуги. Ці представники СОПр мають широку обізнаність у всіх особливостях службово-бойової діяльності, достатній рівень знань, вмінь та навичок, щоб адекватно оцінити екстремальну ситуацію та успішно виконувати СБЗ.

Оцінюючи стаж служби офіцерів, необхідно відмітити, що більшість з них мають вислугу від 10 до 25 років. У 11 % досліджуваних - стаж служби менше 5 років, тобто вони лише нещодавно закінчили професійне навчання і приступили до професійної діяльності. Проте 3 % офіцерів мають вислугу від 21 до 25 років та 2 % - понад 25 років та наближуються до граничного віку служби. У таких осіб разом з великим професійним досвідом можуть фіксуватися зниження мотивації професійної діяльності.

За професійною діяльністю, поведінковою складовою завжди стоїть ціннісно-смілова структура, яка грає визначальну роль в доцільності та ефективності здійснюваних дій. Усвідомлення цінностей і сенсів власної діяльності робить можливим для військовослужбовця розуміння причин і значень подій, що відбуваються, об'єктивних обставин, власних дій і поведінки оточуючих людей. М.І. Бобнева вказує на те, що цінності і ціннісні уявлення, як вищі якісно визначені утворення суб'єктивного світу особистості, є основними регуляторами і посередниками соціального впливу при соціальної регуляції поведінки особистості [5]. Тому військовослужбовцям, які прийняли участь в дослідженні, було запропоновано визначити соціальні цінності, які були найбільш важливими для них перед виконанням СБЗ під час масових заворушень у м. Києві наприкінці 2013 та на початку 2014 року, ці дані представлені в таблиці 2.3.

Як бачимо з даних дослідження, структура цінностей у військовослужбовців військової служби за контрактом, офіцерів та військовослужбовців строкової служби досить подібна. Оскільки умови

виконання СБЗ, в яких довелося перебувати військовослужбовцям усіх категорій, перешкоджають стану захищеності, стабільності, підвищують тривогу, страх за власне здоров'я та життя, то виявлено, що найважливішими для них стали цінності життя та здоров'я.

Таблиця 2.3

Пріоритети ціннісно-сислової сфери військовослужбовців, які виконували СБЗ під час масових заворушень в м. Києві (у %)

Особистісні цінності особистості	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
життя	25,18	24,22	26,36	0,14	0,22	0,39
здоров'я	20,21	22,05	23,39	0,30	0,60	0,26
недоторканність	7,09	4,66	3,95	0,70	1,13	0,32
безпека	15,60	11,49	13,51	0,83	0,48	0,49
Разом цінності фізичного життя	68,08	62,42	67,21	0,83	0,15	0,83
честь	16,31	20,19	18,62	0,69	0,49	0,33
гідність	15,61	17,39	14,17	0,34	0,31	0,73
Разом моральні цінності	31,92	37,58	32,79	0,82	0,16	0,83

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Так, цінність життя визначають головною 25,18 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 24,22 % офіцерів та 26,36 % військовослужбовців строкової служби. Збереження здоров'я є важливим для 20,21 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 22,05 % офіцерів та 23,39 % військовослужбовців строкової служби. За частотою вибору цих цінностей не встановлено значущих розбіжностей між досліджуваними групами.

Не менш важливою для військовослужбовців сил охорони правопорядку є потреба в безпеці. За частотою вибору цінність в безпеці переважає у військовослужбовців військової служби за контрактом (15,6 %), ніж у офіцерів (11,49 %) та військовослужбовців строкової служби (13,51 %), тенденцію до значущих розбіжностей виявлено не було. Наслідком невдоволення потреби в

безпеці може привести до переоцінки військовослужбовцем даної цінності, її ваги у смисловій структурі, що в свою чергу може призвести до погіршення його психічного стану, системи відношень з соціальним оточенням, негативно відобразиться на адаптивності до оточуючих умов та ефективності подальшої службово-бойової діяльності.

Така цінність як честь залежить, певним чином, від соціального та професійного статусу, але до уваги беруться, перш за все, особисті заслуги, результати праці, міра людяності, що в подальшому визначає міру пошани і поваги людини. Так, високі показники вибору цінності честі визначено в групах 2 та 3. Це може пояснюватися тим, що понад 20 % офіцерів пишуться службою у силах охорони правопорядку, готові захищати цілісність та суверенітет України, але потребують при цьому і високої оцінки своїх дій, всієї професійної діяльності з боку інших. Цінність честі серед військовослужбовців строкової служби (18,62 %) може мати максималістичне забарвлення в силу їхнього віку, тобто ця цінність більше превалує перед цінностями, наприклад, створення сім'ї чи побудови кар'єри в цьому віці. Значущих розходжень за частотою обирання цієї цінності між групами встановлено не було.

Менш всього у якості найважливішої цінності серед військовослужбовців усіх категорій обирається гідності. Гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага. Зазначимо, що вищий показник порівняно з іншими зафіксовано серед офіцерів (17,39 %), адже цій категорії важливе ще не тільки визнання оточуючих, а також і особисте визнання свого високого службового статусу.

Вище вказані цінності можуть бути об'єднані у два блоки – цінності фізичної цілісності, життя та моральні цінності. Перший блок цінностей, до якого входять цінності життя, здоров'я, недоторканості та безпеки, має більшу вагу у представлених трьох групах досліджуваних (див. табл. 2.3). Ті складні умови, в яких довелося виконувати СБЗ військовослужбовцям, так би мовити, «висувають» на перше місце цінності збереження власного життя та життя оточуючих, ніж вибір військовослужбовцями цінностей честі та гідності.

Все ж таки, якщо порівнювати частоту обирання цінностей, що входять до морального блоку, то відсоткове співвідношення переважає у офіцерів, що пов'язано з віковими особливостями, і характеризує їх як більш зрілих. Адже, усвідомлення цінностей честі та гідності відбувається в період професійного становлення.

Отже, незважаючи на вікові відмінності та різницю за вислугою років, ціннісно-смілова структура військовослужбовців, які були залучені для виконання СБЗ в м. Києві в період кінець 2013 - початок 2014 року, подібна. Так, для військовослужбовців СОПр всіх категорій пріоритетними є ті цінності, що у ситуаціях масових заворушень можуть зазнати збитків, а саме: порушення (зниження) рівня психологічної безпеки особистості; безпосередня загроза та небезпека здоров'ю та життю.

2.1. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку на різних етапах виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень

Психологічний стан визначають як відносно обмежений часом настрій людини, що впливає на протікання психічних процесів і прояв властивостей особистості, які підвищують або понижують активність психічної діяльності на даному відрізку часу, визначають працездатність, готовність до подолання навантажень і можливість мобілізуватися в потрібний момент.

З метою вивчення динаміки психічних станів військовослужбовців СОПр під час масових заходів у листопаді 2013 року - лютому 2014 року було виділено п'ять етапів дослідження:

- 1) отримання наказу про відрядження до м. Києва для виконання СБЗ – стадія підготовки;
- 2) прибуття до м. Києва – первинна орієнтація в умовах виконання поставленого СБЗ, усвідомлення, визначення масштабів масових заворушень;
- 3) прибуття безпосередньо до вул. Грушевського, Банкової – конкретна

орієнтація у обставинах, умовах виконання СБЗ, реальна оцінка загроз, усвідомлення ризикованості ситуацій;

4) етап активних дій (коли активісти активно почали використовувати камені, дерев'яні палки, петарди, феєрверки, «коктейлі Молотова», різноманітні види зброї тощо) – переламний момент виконання СБЗ;

5) отримання наказу про завершення виконання поточного СБЗ в м. Києві, повернення до місць постійної дислокації – стадія завершення.

Результати дослідження особливостей сприйняття власних психічних станів на першому етапі у військовослужбовців СОПр представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Особливості психічних станів військовослужбовців з різним військово-професійним статусом на першому етапі виконання СБЗ під час масових заходів (у %)

Психічні стани	Групи досліджуваних			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
тривожність	19,64	18,49	22,09	0,19	0,49	0,74
страх перед майбутнім	6,25	1,20	6,20	1,98*	0,03	2,33**
невпевненість у собі, роздратованість	2,68	1,68	0,39	0,47	1,65*	1,11
неспроможність контролювати власні емоції (виникли гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо)	1,79	0,84	2,33	0,62	0,28	1,03
порушення сну	5,36	9,40	3,10	1,09	0,89	2,21*
ворожість до майбутніх подій	6,25	5,88	3,88	0,11	0,87	0,82
виникла активність та підвищений настрій перед відрядженням	8,93	10,08	23,26	0,28	3,20**	2,97**
виникли конфлікти зі співслужбовцями	1,79	1,68	1,55	0,05	0,12	0,30
підвищена емоційна чутливість до звичайних подій	1,79	4,20	6,59	0,99	2,00*	0,88
виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими	11,61	10,45	15,30	0,26	0,87	1,64*
виникли емоційна нестійкість та швидка зміна настрою	6,25	3,36	1,55	0,97	2,09*	0,98
ніяких почуттів не виникло	26,79	32,05	10,99	0,81	3,56**	4,63**
інші почуття	0,89	1,68	1,78	0,50	0,64	0,06

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Аналізуючи отримані дані, зазначимо, що військовослужбовці СОПр використали весь перелік запропонованих особливостей відчуттів для опису особливостей свого психічного стану в період отримання безпосереднього наказу про відрядження до м. Києва. Це може вказувати на те, що вони з відповідальністю підійшли до участі в дослідженні і отримані нами результати максимально широко відображають їх стан на той час.

Проте, значна частина військовослужбовців при опитуванні уникали відвертої відповіді щодо власного ставлення про майбутні події та умови виконання СБЗ. Так, на відсутність емоційної відповіді на значущі події вказали більше 32 % офіцерів та 26 % військовослужбовців військової служби за контрактом, що дозволяє припустити у них дію такого захисного механізму, як «витиснення» - мінімізацію негативних переживань за рахунок видалення зі свідомості того, що ці переживання викликає.

Актуальним психічним станом для військовослужбовців-контрактників (19,64 %) стала тривожність. Дана емоційна реакція на нову сприйняту інформацію, що припускає в майбутньому ризик для здоров'я та життя, можна віднести до адекватних реагувань на дійсність. Окрім військовослужбовців військової служби за контрактом, тривожність відчували також офіцери (18,49 %) та військовослужбовці строкової служби (22,09 %). Для останніх тривожність була провідною реакцією організму перед відрядженням. Окрім цього, вони вказували також на активність та підвищений настрій (23,26 %). Це може пояснюватись тим, що в силу недостатності досвіду виконання подібних СБЗ під час масових заворушень в них виникали певна зацікавленість, відчуття значущості подій, учасниками яких вони мали стати та від визнання їх успіхів у професійній підготовці (завдяки чому їм довірили виконання цього СБЗ). Значущість подій та довіра виконувати відповідальне завдання могли викликати ще й острах не впоратися, не виправдати довіру.

На відміну від військовослужбовців строкової служби, офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом не вказують на виникнення у них великої активності та підвищеного настрою перед

відрядженням ($p \leq 0,01$).

Достатня кількість військовослужбовців вже на першому етапі відмічали підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими. Серед військовослужбовців військової служби за контрактом цей стан виявився у 11,61 %, військовослужбовців строкової служби - 15,3 %, офіцерів – 10,45 % ($p \leq 0,05$). Відносно високий показник у групі 3 пояснюється тим, що військовослужбовці, які призвані на строкову службу, не можуть часто бачитись зі своїми рідними та близькими, а з відрядженням до м. Києва взагалі зустрічі унеможлиблюються.

Невелика частка військовослужбовців вказали і на інші почуття, що в них виникли після отримання наказу: з'явилися заінтересованість і цікавість в майбутніх заходах, гідність за виконання такого СБЗ, впевненість у власних силах, радість за можливість проявити себе. Але більшість зазначали, що у них виникала тривожність не скільки за своє життя, скільки за здоров'я та життя рідних та близьких, які залишилися вдома. Зазначимо, що велика частка відповідей офіцерів стосуються зосередженості на виконанні своїх службових обов'язків, на реалізації своїх професійних знань та вмінь, самореалізації як фахівця і особистості, а також на умовах їх виконання, отже, на цьому фоні в них і відбувається підвищення тривожності за можливі невдачі.

На другому етапі виконання СБЗ було визначено, що на відміну від першого етапу, такі психічні стани як тривожність та активність набули іншого забарвлення та змінилися роздратованістю, ворожістю до майбутніх подій тощо (таблиця 2.5). Так, суттєві зміни в психічному стані можна відмітити у військовослужбовців строкової служби: порівняно з першим етапом в них знизилась тривожність. Якщо тільки отримавши наказ про виконання СБЗ в м. Києві, рівень тривожності підвищився у 22 % досліджуваних, то на другому етапі, коли вони вже безпосередньо прибули до м. Києва, тривожність проявляється лише у 10,53 % військовослужбовців строкової служби. Проте збільшуються показники «нестійкості та швидкій зміні настрою», частіше виникають порушення сну, підвищується емоційна чутливість до звичайних

подій.

Таблиця 2.5

Особливості психічного стану військовослужбовців на другому етапі виконання СБЗ під час масових заходів (у %)

Психічні стани	Досліджувані групи			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
тривожність збільшилась	13,39	14,68	10,53	0,26	0,72	1,04
страх перед майбутніми заходами	6,30	3,67	5,64	0,82	0,23	0,75
невпевненість у собі, роздратованість	1,57	2,75	1,88	0,57	0,18	0,49
неспроможність контролювати власні емоції (виникли гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо)	2,36	1,83	2,26	0,28	0,06	0,04
порушення сну	7,09	10,09	5,64	0,75	0,49	1,65*
ворожість до майбутніх подій	10,24	8,26	5,26	0,46	1,66*	0,98
виникла активність та підвищений настрій перед відрядженням	14,17	9,17	21,80	0,58	1,59	2,94**
виникли конфлікти зі співслужбовцями	2,36	1,83	0,75	0,29	1,10	0,79
підвищена емоційна чутливість до звичайних подій	5,51	5,50	3,38	0,00	0,82	0,84
виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими	9,45	9,17	10,90	0,08	0,34	0,47
виникли нестійкість та швидка зміна настрою	4,72	2,75	4,14	0,69	0,23	0,59
ніяких почуттів не виникло	22,05	29,36	27,07	1,15	0,93	0,42
інші почуття	0,79	0,92	0,75	0,09	0,04	0,16

Примітка: *p ≤0,05; ** p ≤0,01

При цьому значно збільшується вибір військовослужбовцями відповіді «ніяких почуттів не виникло» - 27,07% респондентів. Такі показники можуть говорити про посилення у них захисних механізмів (перетворення тривоги на страх, зменшення стеничності реакції на тривогу), виникнення скритих внутрішніх переживань, про які вони не хочуть афішувати задля підвищення свого професіоналізму в очах оточуючих. Як бачимо, у військовослужбовців строкової служби йде зростання сили негативних емоцій.

Також спостерігається зниження тривожності серед військовослужбовців

військової служби за контрактом (13,39 %). Проте у них декілька збільшилась протидія тривожності – ворожість (осіб, в яких це визначено, більше 10 %). Також збільшується кількість військовослужбовців, в яких частішають порушення сну – 7,09 %. Поряд з цим, відмічається зростання кількості серед особового складу тих, хто вказує на підвищення активності, настрою перед виконанням СБЗ (14,17 %). Такі результати можуть свідчити про те, що військовослужбовці військової служби за контрактом усвідомили масштаби ризикованості наявної на даному етапі ситуації та стали внутрішньо готовими до поставлених перед ними задач. Вони в деякій мірі визначились у власних засобах розв'язання проблеми, що зменшило тривогу, але зробило їх чутливими до конкретних умов діяльності та налаштувало на необхідність збереження сил (досить поширений серед професійних військових засіб саморегуляції на етапі підготовки до важливих подій).

Порівнюючи особливості психічного стану офіцерів на другому етапі виконання СБЗ під час масових заходів з першим етапом, можна говорити про те, що суттєвих змін виявлено не було. Подібно до військовослужбовців військової служби за контрактом у офіцерів дещо знижується тривожність (14,68 %) та підвищується ворожість до майбутніх подій (8,26 %). Такий емоційний стан, можливо, є проявом прогностичної тривожності. Трохи підвищилась кількість осіб, в яких проявилась неспроможність контролювати власні емоції – 1,83 %. Самі офіцери вказують, що в них виникали гнів, агресія, образа, відчай, сором тощо, що, ймовірно, пов'язано з підвищенням збудження. Взагалі такі негативні психічні стани вказують на посилення відчуття відповідальності за особовий склад, збільшення зосередження на виконанні своїх професійних обов'язків, адже офіцери передбачають, які саме обставини і умови виконання службово-бойового завдання їх очікують в майбутньому. Також необхідно пам'ятати, що проблеми з орієнтацією в обстановці, що могли виникати у деяких офіцерів, безпосередньо впливають на їх психічний стан.

Розглянемо подальшу динаміку: результати дослідження особливостей психічного стану військовослужбовців СОПр по прибутті безпосередньо до

вул. Грушевського, Банкової (третій етап виконання СБЗ) представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Особливості психічного стану військовослужбовців на третьому етапі виконання СБЗ під час масових заходів (у %)

Особливості психічного стану	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
тривожність збільшилась	18,80	20,85	22,88	0,37	0,81	0,39
страх перед майбутніми заходами	9,40	8,20	9,09	0,29	0,08	0,26
невпевненість у собі, роздратованість	1,71	0,46	2,36	0,87	0,54	1,64*
неспроможність контролювати власні емоції (виникли гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо)	3,42	2,28	5,04	0,46	0,64	1,20
порушення сну	6,84	9,20	4,39	0,61	0,84	2,15*
ворожість до майбутніх подій	15,38	12,30	8,08	0,62	1,84*	1,15
виникла активність та підвищений настрій перед відрядженням	20,51	13,11	18,22	1,37	0,47	1,15
виникли конфлікти зі співслужбовцями	1,71	2,46	0,34	0,39	1,16	1,66*
підвищена емоційна чутливість до звичайних подій	0,85	0,82	4,36	0,04	1,90*	2,00*
виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими	4,27	3,28	6,06	0,37	0,69	1,11
виникли нестійкість та швидка зміна настрою	2,56	5,74	4,38	1,09	0,79	0,49
ніяких почуттів не виникло	13,68	20,49	14,81	1,26	0,26	1,24
інші почуття	0,85	0,82	0,34	0,02	0,56	0,55

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

На третьому етапі виконання СБЗ відмічається збільшення частоти виборів досліджуваними варіантів опису психічного стану: відповіді стають більш диференційованими та варіативними. Як бачимо з наведених даних, у військовослужбовців значно підвищується тривожність та страх: тривожність відмічають 18,8 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 20,85 % офіцерів та 22,88 % військовослужбовців строкової служби; страх перед майбутніми заходами підвищується у офіцерів (8,2 %) та

військовослужбовців строкової служби (9,09 %).

При цьому зростає кількість офіцерів, які вказують на збільшення ворожості (12,3 %), підвищення активності (13,11 %), виникнення нестійкості та швидкої зміни настрою (5,74 %). Такий емоційний стан у офіцерів на фоні зменшення осіб, у яких «не виникло ніяких почуттів» (20,49 %), та на фоні того ж самого рівня стеничності (показники активності та ворожості), свідчить не стільки про негативний психічний стан, скільки про зосередженість на прогнозуванні усіх несприятливих факторів виконання поставлених СБЗ у зазначених умовах. Підтвердженням цього також може бути зменшення кількості офіцерів, в яких підвищувалась емоційна чутливість до звичайних подій (0,82 % респондентів), тобто вони стають більш уважними, раціональніше сприймають ситуацію на відміну від військовослужбовців строкової служби (4,36 %, $p \leq 0,05$). Тривожність, страх та нестійкість, як відмічають офіцери, збільшувались із-за остраху за своє здоров'я, а також життя підлеглих на основі збільшення відповідальності та недостатності інформації, наказів від вищого керівництва.

Отже, серед військовослужбовців строкової служби, як ми вже зазначали, спостерігається подальше зростання кількості осіб, що переживають страх та тривожність. При цьому у них відмічається підвищення невпевненості в собі, роздратованість (2,36 %, $p \leq 0,05$). Також збільшувалася кількість військовослужбовців строкової служби, які відмічають у себе неспроможність контролювати власні емоції (5,04 %). Поєднання проявів гніву, агресії, злоби, відчаю з одночасним зростанням ворожості (8,08 %), а також зниженням активності та підвищеного настрою (18,22 %) говорить про їх недосвідченість перебування в подібних умовах, складнощі в саморегуляції та недостатній професіоналізм в силу їхнього віку та досвіду (залежності від зовнішньої стимуляції, недостатньо високим рівнем розвитку контролю, механізмів саморегуляції та захисту свідомості).

Результати проведеного дослідження демонструють, що на відміну від інших категорій, збільшилась кількість військовослужбовців військової служби

за контрактом, які вказують на виникнення у них активності та підвищеного настрою (20,51 %). В поєднанні з підвищенням ворожості (15,38 % осіб) це може говорити про підвищення стеничності. Але їх асертивні дії, як вони самі вказують, не підтримувало вище керівництво та не давало діяти, тобто у більшості контрактників було бажання застосувати всі спеціальні засоби та, можливо і зброю задля «приведення громадського порядку в норму», але їм цього «не давало зробити» керівництво.

Проаналізуємо особливості динаміки психічного стану військовослужбовців на етапі активних дій. Даний четвертий етап характеризується тим, що активісти перейшли від використання інформаційно-психологічного впливу (агітацій, зазивань, погроз тощо) до застосування проти представників силових структур каменів, «коктейлів Молотова», пізніше – вогнепальної зброї. Екстремальна ситуація, що склалась на даному етапі, за участю великої некерованої маси людей характеризувалась раптовістю та високою активністю дій. При цьому надзвичайна обстановка в даній ситуації вимагала від військовослужбовців виключно швидкої перебудови психічної діяльності на тлі виниклого великого емоційного напруження та стресового стану.

Результати дослідження динаміки психічних станів військовослужбовців під час цього переламного етапу виконання СБЗ надані у таблиці 2.7. З наведених даних бачимо, що продовжилось значне зростання кількості військовослужбовців, які відмітили у себе підвищення тривожності за своє життя та здоров'я: про відчуття невизначеної загрози зазначає 27,05 % офіцерів. Вони вказують на виникнення сильної тривоги за життя своїх рідних, а також переживання стосовно психічних станів підлеглих. Така ж реакція на дії активістів частіше відчувалась у військовослужбовців строкової служби (31,87 %), ніж військовослужбовців військової служби за контрактом (21,71 %), при $p \leq 0,05$.

Наступним провідним психічним станом на виникнення реальної загрози здоров'ю та життю на п'ятому етапі виконання СБЗ військовослужбовці

вказують «жах перед майбутніми заходами».

Таблиця 2.7

Особливості психічного стану військовослужбовців на четвертому етапі виконання СБЗ під час масових заворушень (у %)

Особливості психічного стану особистості	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
підвищилася тривожність (відчуття невизначеної загрози) за своє здоров'я та життя.	21,71	27,05	31,87	0,87	1,85*	0,87
виникла реальна загроза здоров'ю та життю, у зв'язку з чим з'явився жах перед майбутніми заходами.	18,60	12,30	16,72	1,21	0,4	1,03
невпевненість у собі, роздратованість	1,55	0,82	4,09	0,49	1,23	1,86*
неспроможність контролювати власні емоції (виникли гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо)	6,98	11,48	7,06	1,10	0,06	1,26
порушення сну	4,65	3,28	2,44	0,50	1,01	0,45
ворожість до майбутніх подій	15,50	13,93	11,15	0,31	1,04	0,70
виникла активність та підвищений настрій перед відрядженням	11,63	11,48	10,10	0,02	0,38	0,37
виникли конфлікти зі співслужбовцями	0,78	2,00	0,70	0,75	0,08	0,97
підвищилися емоційна чутливість до даних подій	0,78	0,82	1,05	0,04	0,19	0,15
виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими	6,98	3,28	3,83	1,15	1,12	0,22
виникли нестійкість та швидка зміна настрою	2,33	2,46	3,83	0,10	0,70	0,61
ніяких почуттів не виникло	7,75	8,66	6,45	0,23	0,40	0,68
інші почуття	0,78	2,46	0,70	0,98	0,08	1,25

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Зазначимо, страх – це вроджена властивість людини, що пов'язана з підсвідомістю і почуттям самозбереження. Прагнення ухилитися від небезпеки часто відбувається інстинктивно. Повністю подолати страх неможливо, йому піддаються всі. Але у військовослужбовців в умовах виконання поставленого перед ними СБЗ не було можливості відмовитись від виконання своїх функціональних обов'язків, самовільно змінити своє місцезнаходження і

уникнути дії стресових чинників. І, відповідно, тривале перебування в умовах небезпеки не зменшувало, а збільшувало у них страх. Це, за даними дослідження, визначено у 18,6 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 16,72 % військовослужбовців строкової служби та 12,3 % офіцерів.

Як бачимо на попередніх етапах виконання СБЗ, у військовослужбовців протікала фаза кумуляції емоцій, однак на даній стадії активних дій у них підвищується неспроможність повністю контролювати власні емоції. Про прояви сильного гніву, агресії, злоби, образи, відчаю та сорому засвідчують 11,48 % офіцерів, 7,09 % військовослужбовців строкової служби та 6,98 % військовослужбовців-контрактників ($p \leq 0,05$), що є досить великим показником в порівнянні з аналогічними даними на попередніх етапах. Також зростає кількість військовослужбовців строкової служби, які вказують на посилення невпевненості в собі, роздратованості (4,09 %). На відміну від них, офіцери хоч і відчували сильні негативні емоції, але в силу своєї досвідченості, професійної і психологічної підготовки зреагували зосередженістю, змобілізованістю, впевненістю в своїх діях, відповідальністю за виконання СБЗ (0,82 %).

Досить велика кількість військовослужбовців продовжувало відчувати ворожість до майбутніх подій. Якщо показник відносно попереднього етапу не змінився у 1 (15,5 %) та 2 групі (13,93 %), то військовослужбовці строкової служби відмічають його підвищення (11,15 %). Ворожість визначається як основа для агресії, проте так само як і мотивація, не завжди приводить до відповідної зовнішньої поведінки, наприклад, до відкритої агресії.

Як ми вже зазначали раніше, одні військовослужбовці переживають відчуття страху, інші, навпаки, - активність та дієвість. На четвертому етапі виконання СБЗ з охорони громадського порядку, активність та підвищений настрій спостерігався більше у військовослужбовців військової служби за контрактом (11,63 %) та офіцерів (11,48 %). Хоча, варто зазначити, в останніх цей показник не змінився у порівнянні з минулим етапом, тобто офіцери, розуміючи всі складнощі та небезпеку ситуації, змобілізували власні психічні і фізичні ресурси. З одного боку, це пов'язано з тим, що вони зуміли зібратися,

налаштувалися на вирішення важких завдань і тривалу діяльність. З іншого боку, у них з часом відбулась певна адаптація до напружених умов, що склалися.

Військовослужбовці, які забезпечують громадську безпеку та правопорядок під час виконання СБЗ в умовах масових заворушень, групових порушень громадського порядку, можуть зазнавати серйозних психічних та фізичних травм. Тому розгляд проблеми реадaptaції особового складу до звичайних умов, що виконував СБЗ на вулицях м. Києва у листопаді-грудні 2013 року – січні-лютому 2014 року, а також виникнення можливих ознак психогенних травм, потребує більш ретельної уваги, адже велика напруженість й екстремальність є одними з провідних умов службово-бойової діяльності цих військовослужбовців.

Розглянемо, як змінилися психічні стани військовослужбовців після виконання СБЗ з охорони громадського порядку, результати цього дослідження відображені у таблиці 2.8. Даний п'ятий етап характеризувався завершенням виконання СБЗ під час масових заворушень у м. Києві. Військовослужбовці почали повертатися у пункти постійної дислокації у зв'язку з прийнятою Постановою Верховної Ради «Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі мирних громадян України», в якій було викладено розпорядження Кабінету Міністрів України, Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України та іншим воєнізованим формуванням негайно припинити застосування сили та заборонити використання будь-яких видів зброї та спеціальних засобів проти громадян України. Під час здійснення маршу військовослужбовці підверглися протиправним діям з боку активістів: останні, використовуючи силові методи, ошукували транспортні засоби військовослужбовців та змушували зняти та здати всі спеціальні засоби, якими був забезпечений особовий склад сил охорони правопорядку.

Після таких принижуючих дій, як зазначають у своїх відповідях військовослужбовці, які прийняли участь в дослідженні, вони відчували себе

дуже пригніченими, незадоволеними, втомленими, розчарованими, збентеженими та озлобленими.

Таблиця 2.8

Особливості психічного стану військовослужбовців різних категорій на п'ятому етапі, після виконання СБЗ (у %)

Негативні психічні реакції та стани	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
з'явилася немотивована тривожність (відчуття невизначеної загрози)	9,17	14,89	5,60	1,22	1,10	2,60**
з'явився страх перед подібними заходами, які можуть бути у майбутньому	7,34	3,55	7,84	1,18	0,23	1,65*
з'явилася невпевненість у собі, роздратованість	2,75	4,97	2,98	0,41	0,18	0,30
виникали нав'язливі спогади про минулі події	7,34	5,67	10,82	0,45	1,06	1,63
виникло порушення сну та з'явилися неприємні (або жахливі) сновидіння	1,83	4,26	4,48	1,03	1,27	0,08
з'явилися періодичні немотивовані зміни настрою	1,83	3,55	2,99	0,78	0,58	0,33
неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо)	0,92	3,55	2,24	1,31	0,85	0,69
ворожість до можливих подібних подій у майбутньому	13,76	14,18	8,21	0,08	1,44	1,58
з'явилася активність та впевненість у власних силах перед виконанням подібних СБЗ у майбутньому	15,60	13,48	20,90	0,41	1,18	1,72
погіршилися взаємовідносини у родині, почастишали конфлікти зі співслужбовцями	4,59	4,96	0,75	0,10	2,07*	2,25*
підвищилася емоційна чутливість до звичайних подій	10,09	2,84	4,48	2,15*	1,75*	0,76
виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими	3,67	4,96	6,72	0,41	1,10	0,64
ніяких почуттів не виникло	19,27	18,44	20,52	0,16	0,24	0,44
інші почуття	1,83	0,71	1,49	0,69	0,18	0,64

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Щодо психічних станів військовослужбовців військової служби за

контрактом, то згідно отриманих даних є тенденція зростання виборів особовим складом відповіді «ніяких почуттів не виникло» (19,27 %) з одночасним збільшенням кількості осіб, що відчують ворожість до можливих подібних подій в майбутньому (13,76 %), підвищення емоційної чутливості до звичайних подій (10,09 %), тривожності (9,17 %) та страху перед майбутнім (7,34 %). Такі показники вказують на переживання деякими військовослужбовцями посттравматичного стресу, який вони намагаються приховати, використовуючи такий захисний механізм як «заперечення», вказуючи на надмірну активність та впевненість у своїх силах перед виконанням СБЗ у майбутньому (15,6 %). Важливо зазначити, що на відсутність взагалі будь-яких почуттів вказують більшість тих самих військовослужбовців, які і зазначають про тривожність та активність. На стан психічної нестійкості, що проявлялася у деяких військовослужбовців-контрактників, вказують також наступні показники: у 7,34 % виникають нав'язливі спогади про минулі події, у 4,59 % погіршилися взаємовідносини у родині, почастишали конфлікти зі співслужбовцями, ще 2,75 % зазначають про порушення сну та жахливі сновидіння. Військовослужбовці військової служби за контрактом у своїх відповідях вказують на «розчарування у командуванні та взагалі всій системі МВС», «сильну незадоволеність невідповідністю матеріального та грошового забезпечення функціям, які вони виконують під час подібних СБЗ», тобто можна припустити, що вони втрачають в деякій мірі соціальні цілі та орієнтації, престиж служби.

Ризик і небезпека для життя, непередбаченість ситуації, недостатня оперативна інформація, несприятливі погодні умови, відносна одноманітність виконуваних службових обов'язків сильно вплинули і на військовослужбовців строкової служби. Як бачимо, після виконання СБЗ у них відмічається підвищена активність, про це зазначає 20,9 % респондентів. Але наряду з цим, 20,52 % вказує на відсутність почуттів, що могли виникнути після виконання СБЗ. Отже, якщо подивитись на всі психічні реакції та стани, на які вказують військовослужбовці строкової служби, то можна провести аналогію з

психічними станами військовослужбовців військової служби за контрактом. Тобто, вони також використовують захисно-компенсаторні психологічні механізми, щоб зменшити вплив тривожності, жаху перед майбутніми заходами, нав'язливих спогадів, надмірної емоційної чутливості до звичайних подій та ін. Зазначимо, що недосконалість поведінки військовослужбовців строкової служби та деяких військовослужбовців військової служби за контрактом під час виконання СБЗ може бути в силу їх вікових особливостей, але при цьому не зменшується необхідність в їх завчасній та більш націленій на конкретні задачі підготовці. Отже, при плануванні психологічної роботи з особовим складом необхідно приділяти увагу психологічній підготовці, направленій на формування та розвиток саморегуляції, самоконтролю, відповідальності, подальшого оволодіння своїм фізичним тілом та емоційним станом.

Особливо чітко психічна нестійкість після перебування в екстремальних умовах тривалого періоду службових відряджень виявилася в офіцерів. Постійно напружений психічний стан, що виникав через занепокоєння за життя та здоров'я особового складу, зберігається і вже після виконання службово-бойового завдання: так, про немотивовану тривожність зазначає 14,89 % офіцерів, чим суттєво вони відрізняються від військовослужбовців строкової служби ($p \leq 0,05$). Досить велика кількість офіцерів зазначають і про інші наслідки загрозливої ситуації, що склалась під час несення служби у м. Києві: 5,67 % офіцерів вказують на нав'язливі спогади про минулі події, 4,26 % на порушення сну та виникнення жахливих сновидінь, 4,97 % на невпевненість у собі та роздратованість, 3,55 % на неспроможність контролювати власні емоції, виникнення періодичних немотивованих змін настрою, а також великого страху перед подібними заходами, що можуть бути в майбутньому, 14,18 % вказують на виникнення ворожості. Як бачимо, офіцери занепокоєні та відчувають острах перед майбутнім, оскільки розуміють, що залишення вулиць м. Києва та повернення до постійних місць служби – це ще не закінчення кризового періоду та передбачають подібні службово-бойові завдання в майбутньому.

Але при цьому, досить велика кількість офіцерів зазначає про появлення активності та впевненості в своїх силах або взагалі в них «не виникло ніяких почуттів». Така цілеспрямована активність у деяких офіцерів стає можливою лише за умов витиснення ними негативних переживань та використання захисних механізмів таких як заперечення, витіснення та проекція. Але, якщо дивитись на загальну картину отриманих даних, то можна вказати, що деякі усвідомлюють весь негативний вплив екстремальної ситуації, що в майбутньому допоможе їм спрогнозувати ймовірний хід виконання службово-бойового завдання і на цій основі грамотно організувати морально-психологічну підготовку підлеглих.

Дослідження особливостей проявлення та динаміки психічних станів дозволило визначити і особливості психологічної готовності військовослужбовців на різних етапах виконання службово-бойових завдань. Адже психологічна готовність військовослужбовців до дій в екстремальних ситуаціях під час масових заворушень може будуватися лише на засадах глибокого пізнання закономірностей функціонування їх психіки і поведінки у конкретній обстановці масових порушень громадського порядку, з урахуванням специфіки цілей, завдань, засобів діяльності.

2.2. Особливості професійної та психологічної готовності військовослужбовців сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень

Не дивлячись на наявність різних історично обумовлених тотожних визначень поняття “готовність” (“пильність”, “мобілізація”, “боездатність”, “налаштованість”, “установка на діяльність” тощо), що існували у працях представників різних шкіл, сучасні автори вважають, що психологічна готовність до бойових дій – це мотиваційно-вольовий стан особистості, що забезпечує актуалізацію професійної підготовленості у процесі переходу до нового виду спеціальної діяльності, який домінує [14]. Тобто готовність стає

активним дієвим станом особистості, установка на певну поведінку, змобілізованість сил для виконання завдань.

У стані психологічної готовності за конкретних умов виконання СБЗ проявляється весь спектр особистісних характеристик військовослужбовця. Це своєрідний результат прогнозу розбіжності між обсягом та тривалістю завдання, що буде виконуватися, та можливостями людини розв'язати його у даний момент [41].

Для готовності до будь-яких дій потрібні знання, уміння, навички, а також настроєність, рішучість, організованість тощо. Професійна готовність передбачає наявність відповідних до діяльності мотивів і здібностей. Психологічними передумовами виникнення готовності до виконання конкретного завдання є його розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягти успіху, визначення послідовності і способів роботи. Базовими структурними компонентами стану психологічної готовності військовослужбовця до бойових дій (виконання завдань за призначенням) є: позитивний вектор мотивів відповідальності і військового обов'язку (формується під впливом відчуття державної значущості успішності бойової діяльності, бажання виконати завдання за будь-яких умов, наявність позитивного попереднього досвіду, стану рішучості тощо) і позитивний вектор мотиву бойових дій (їх формує мотив досягнення успіху, стан впевненості у своїх силах, професійній підготовці, колективі, військовій техніці; висока стресостійкість психіки військовослужбовця тощо) [45].

Ускладнюють появу готовності пасивне ставлення до завдання, безпечність, байдужість, відсутність плану дій і наміру максимально використовувати свій досвід. Недостатня готовність призводить до негативної реакції, помилок, до невідповідності функціонування психічних процесів тим вимогам, які висуваються ситуацією.

Результати оцінювання особистої професійної готовності до виконання СБЗ військовослужбовцями СОПр представлені у таблицях 2.9, 2.10.

Таблиця 2.9

Оцінка особистісної професійної готовності перед початком виконання СБЗ (станом на кінець 2013 р.), яка надана військовослужбовцями сил охорони правопорядку (у %)

Оцінка особистісної професійної готовності	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відмінна	13,79	20,41	20,66	1,21	1,47	0,07
добра	59,77	66,33	60,09	0,93	0,05	1,06
задовільна	22,99	10,20	16,43	2,42**	1,17	1,68*
незадовільна	3,45	3,06	2,82	0,15	0,32	0,15

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Як бачимо з наведених даних, військовослужбовці взагалі досить високо оцінюють свою професійну готовність до виконання СБЗ станом на кінець 2013 року: так, більше половини офіцерів (66,33 %) , військовослужбовців військової служби за контрактом (59,77 %) та військовослужбовців строкової служби (60,09 %) оцінюють професійну готовність на «добре». На «відмінно» свою професійну готовність у цей період оцінює 20,41% офіцерів, 20,66 % військовослужбовців строкової служби та 13,79 % військовослужбовців військової служби за контрактом. Оцінку «задовільно» дали 22,99 % військовослужбовців-контрактників, 16,43 % військовослужбовців-строковиків та 10,2 % офіцерів ($p \leq 0,01$).

Такі результати могли бути відображенням не загальної недостатньої готовності всіх військовослужбовців військової служби за контрактом до дій під час масових заворушень, а окремих осіб. Можливо, у таких респондентів не у повній мірі сформований особистісний зміст участі у службово-бойовій діяльності, вони не бачили доцільності поточних оперативних службово-бойових дій, адже, як ми вказували раніше, вони не були готові до бездіяльності, бажали активних рішучих наказів, які дозволили взагалі припинити прояви масових безладів. Чинником, що спричинив такий результат, може бути і недостатня ситуативна психологічна стійкість та урегульованість дій при зростанні напруженості (див. табл. 2.4-2.7). Взагалі незадовільну оцінку

власної готовності надала невелика кількість військовослужбовців.

Розглянемо, як оцінюють військовослужбовці свою професійну готовність після виконання СБЗ (на момент дослідження військовослужбовці повернулись до місць постійної дислокації, пройшов певний час після закінчення виконання СБЗ під час масових заворушень в м. Києві). Порівняння оцінок професійної готовності, що надані офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом та військовослужбовцями строкової служби, викладені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Оцінка особистісної професійної готовності після виконання СБЗ
військовослужбовцями СОПр (у %)**

Оцінка особистісної професійної готовності	Групи, що досліджуються			ф 1,2	ф 1,3	ф 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відмінна	10,34	19,59	22,49	1,82*	2,68**	0,59
добра	67,82	60,82	57,42	1,01	1,73*	0,58
задовільна	18,39	16,49	14,83	0,35	0,78	0,39
незадовільна	3,45	3,09	5,26	0,15	0,71	0,92

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Як бачимо із наведених даних, загальний рівень готовності після виконання СБЗ військовослужбовці оцінюють на «добре», про це заявляє 67,82 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 60,82 % офіцерів та 57,42 % військовослужбовців строкової служби. Відмітимо, що взагалі рівень оцінки професійної готовності особового складу до виконання такого СБЗ залишається досить високим. Проте оцінку «відмінно» менше дають військовослужбовці військової служби за контрактом, ніж інші категорії респондентів ($p \leq 0,05$ з офіцерами та $p \leq 0,01$ з військовослужбовцями строкової служби). Таким чином, більшість офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом задоволені станом своєї професійної підготовленості.

Зазначимо, що у військовій психології прийнято виділяти три рівня готовності до виконання службово-бойових завдань: низький, середній,

високий. Низький рівень проявляється у тому, що військовослужбовець не впевнений у собі, у нього відсутній потяг до протиборства, він нерішучий, метушливий чи, навпаки, замкнутий, припускається помилок під час виконання найпростіших команд. Для середнього рівня характерно поєднання впевненості у собі та інших з недостатнім потягом до протиборства, рішучих дій. Військовослужбовець може припускатися незначних помилок під час виконання наказів, його фізичний стан близький до норми чи у нормі. Високий рівень виділяє бажання боротьби, відсутність сумніву, потяг випробувати себе, досягти перемоги над супротивником. На такому рівні психологічної готовності військовий не може знаходитися довго: спрацьовують захисні механізми психіки та фізіології людини. Оптимальним вважається, щоб військовослужбовці вміли підтримувати у себе і інших перед виконанням службово-бойових завдань середній рівень, а під час переходу до бойових дій досягати високого рівня психологічної готовності.

Такий розподіл не у повній мірі може бути використаний для оцінки готовності військовослужбовців при виконанні СБЗ під час масових заворушень, так як цивільне населення не може вважатися супротивником, над яким перемога є бажаною. Проте вміння мобілізації ресурсів, що супроводжує потяг до боротьби, і є основною характеристикою високого рівня, є необхідним і під час виконання службових обов'язків в умовах масових заворушень. Таким чином, встановлена у респондентів переважаюча оцінка «добре», на наш погляд, є показником оптимального стану професійної і психологічної готовності військовослужбовців.

Окремо розглянемо динаміку оцінок професійної готовності військовослужбовців (дані таблиць 2.9 та 2.10). Так, у військовослужбовців військової служби за контрактом можемо відзначати позитивну динаміку: збільшення кількості опитуваних, які вибирають оцінки «відмінно» та «добре», відповідно – зменшення оцінки «задовільно». Стосовно зовсім незадоволених своїм станом готовності, то їх залишилось така ж сама кількість. Ці результати дослідження свідчать про те, що пережиті даними військовослужбовцями

випробування професійної готовності надали їм позитивний досвід, впевненість у собі та заряд для саморозвитку. Так, маючі у своїй основі мотиваційний стрижень, готовність підвищується з кожним актом реалізації з позитивним результатом.

В офіцерів показники готовності декілька знизились, проте не можна зазначити суттєвих змін. Відмітимо, що в них залишилась впевненість у своїх знаннях, вміннях та навичках у будь-яких обставинах, незмінність уявлень щодо своїх професійно важливих якостей під впливом несприятливих ситуацій, але стійкість, витривалість, можливо, дещо зменшилась, що і відбилось на показниках готовності. До того ж офіцери – це категорія військовослужбовців, які займають певну керівну посаду, яка, здебільшого, передбачає наявність певної кількості підлеглих та необхідності приймати важливі рішення, від яких в майбутньому можуть залежати здоров'я та життя особистого складу. Маючи більшу відповідальність, офіцери не готові невиправдано ризикувати, тому їх готовність подекуди знижується.

У показниках готовності військовослужбовців строкової служби відмітимо деякі зміни: так, зросла кількість військовослужбовців даної категорії, які відзначають оцінку «відмінно», знизилась за оцінками «добре» та «задовільно». Проте на фоні цього збільшився відсотковий розподіл за оцінкою «незадовільно». Така нестійкість оцінок готовності у військовослужбовців строкової служби пояснюється нестійкістю мотиваційної сфери, яка є її стрижнем. Таким чином, можемо припускати, що у даних респондентів несформована стійка структура мотивів, яка є незмінною під ситуативним впливом.

Таким чином зазначимо, що у військовослужбовців СОПр склалась відповідна готовність, яка є необхідною для виконання успішної діяльності у багатьох ситуаціях. Вона доволі стійка, незмінна, проте дозволяє «підлаштовуватись» під ситуацію.

Розглянемо оцінки офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби стосовно важливості тих

чи інших складових професійної готовності для виконання СБЗ під час масових заворушень. Результати дослідження пріоритетності окремих складових надані у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Оцінка важливості складових професійної готовності військовослужбовців для виконання СБЗ (у %)

Складові професійної готовності	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
моральна	25,00	27,68	19,88	0,43	0,98	1,52
психічна	34,30	31,07	33,73	0,47	0,10	0,46
фізична	20,35	21,47	29,52	0,19	1,82*	1,65*
спеціальна	20,35	19,77	16,87	0,10	0,72	0,62

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Аналізуючи дані таблиці, зазначимо, що усі складові представників СОПр, які були задіяні для виконання СБЗ у м. Києві, представлені досить рівно. Проте найбільш важливою складовою професійної готовності вони виділяють психічну готовність: про це зазначають 34,3 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 33,73 % військовослужбовців строкової служби та 31,07 % офіцерів.

Військовослужбовці військової служби за контрактом окрім психічної особливо інші не виділяють, тобто показники знаходяться майже на одному рівні. Поясненням може бути те, що вони мають досить непогану фізичну та спеціальну підготовку, а в умовах, наближених до бойових, психічної готовності (будь-то витримка, стійкість чи готовність стояти, так би мовити, проти свого народу) їм не вистачає.

Офіцери, окрім психічної складової, виділяють ще моральну (27,68 %), менш всього вони вказують на спеціальну та фізичну. Дійсно, офіцери мають гарну фізичну підготовку, що дещо знижує актуальність цієї складової, спеціальна підготовка також знаходиться на достатньому рівні. Стосовно психологічної та моральної складових, то варто зазначити, що вони досить сильно перетинаються, що може впливати на їх усвідомлення та вибір.

Психічна складова найчастіше визначається як така, що взагалі входить до моральної готовності: так, офіцери визнають складність службово-бойової діяльності, тому визнають нестачу вмінь та знань діяти в умовах масових заворушень наприкінці 2013 - початку 2014 рр. в столиці України.

Специфікою строкової служби є недостатність часу для професійної підготовки військовослужбовців на високому рівні, в тому числі розвитку у них фізичної сили, витримки та спритності. Тому для військовослужбовців строкової служби другою за значимістю після психічної складової є фізична, адже вони розуміють, що в таких умовах, які склалися на вулицях м. Києва, фізична розвиненість має сенс не менш, ніж інші чинники. До того ж вони найрідше обирали спеціальну підготовку (16,8 %). Але так як вони були лише виконавцями в тих умовах, а проблема виконання СБЗ під час масових заворушень радше полягає не в окремих діях виконавців (їм протистояли не професійні військові, а цивільні, які не мали досвіду боротьби), а у тактиці, організації цих дій виконавців, то вони виключали велику необхідність завчасної спеціальної підготовки і, відповідно, готовності.

Зазначимо, що таку більш-менш рівність результатів може пояснити кілька феноменів. Перший полягає в тому, що саме визначення поняття професійної готовності, її суті (а значить і важливості структурних компонентів) є суб'єктивним у офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби і залежить від їх досвіду. У свідомості військовослужбовців просто немає універсального, типового визначення професійної готовності. А фізична визначається їми як загальна основа, що підвищує ефективність оволодіння та виконання різних спеціальних дій, а також як така, що полегшує адаптацію до дії несприятливих, стресових факторів. Так, В.Н. Романчук вказує, що «первинна відповідь організму на дію несприятливих факторів забезпечують фізіологічні системи – серцево-судинна, дихання, що складають у цілому систему транспортування крові. І якщо вони забезпечують організму компенсовану первинну відповідь..., то адаптація проходить у більш короткий строк, з меншими

втратами та зі збереженням високої працездатності» [46]. Це відбувається тому, що на стрес відповідають ті ж фізіологічні системи, що є задіяними у розвитку фізичної витривалості.

Похідним від зазначених двох феноменів є третій, який, на нашу думку, є найбільш вірогідним у цих обставинах. Військовослужбовці з будь-яким військово-професійним статусом, виконуючи СБЗ під час масових заворушень у м. Києві наприкінці 2013 - початку 2014 рр. не мали сформованого алгоритму діяльності у подібних складних ситуаціях (як наслідок, не було уявлення про пріоритет тих чи інших складових готовності), тому виконання нового завдання потребувало залучення усіх можливих ресурсів та їх комбінацій. Окрім цього, з отриманих результатів дослідження ми можемо передбачати певну стійкість мотиваційно-вольової та ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців всіх категорій, як основи для надійної професійної готовності.

Розглянемо зміст ціннісно-сміслової сфери представників СОПр, що реалізуються ними у військовій службі. Результати порівняння пріоритетних цінностей військової служби у військовослужбовців з різним військово-професійним статусом представлені в таблиці 2.12. Як бачимо, у військовослужбовців різних категорій і пріоритетність цінностей різна: найчастіше у якості пріоритетної обирається така цінність, як «гідне грошове забезпечення» військовослужбовцями військової служби за контрактом та офіцерами. Для військовослужбовців строкової служби ця цінність також часто обирається, яка є не менш важливою як і «захист конституційного ладу та Батьківщини», остання цінність для двох інших категорій також є важливою, але не визначною.

Аналізуючи ці дані, зазначимо наступне: офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом та військовослужбовці строкової служби знаходяться на різних етапах професійного становлення. Так, військовослужбовці-строковики та деякі контрактники лише освоюють професійну діяльність, тому велика частота вибору цінності «захисту» цілком відповідає сутності обраної професій, є не лише адекватною, але і бажаною.

Таблиця 2.12

Пріоритетності цінностей військової служби у військовослужбовців, що виконували СБЗ під час масових заворушень у м. Києві (у %)

Цінності військової служби	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
захист конституційного ладу та Батьківщини	17,44	18,85	22,77	0,27	1,08	0,79
гідне грошове забезпечення	24,03	24,92	23,27	0,14	0,14	0,31
забезпечення власним житлом	18,22	21,73	14,11	0,61	0,89	1,64*
отримання задоволення від своєї праці	12,40	15,65	10,89	0,66	0,38	1,17
можливість отримання військової спеціальності	6,59	5,43	11,88	0,35	1,47	1,94*
можливість отримання пільг	12,02	9,90	7,67	0,46	1,16	0,64
можливість отримання безкоштовної вищої освіти	8,91	3,51	9,41	1,59	0,14	2,04*
інші цінності	0,39	0,00	0,00	0,86	1,00	0,00

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Це є доброю ознакою прийняття на себе представниками СОПр ролі військовослужбовця, адекватного формування професійного образу «Я» та професійної готовності. Стосовно бажання військовослужбовців мати гідне грошове забезпечення подекуди не відповідає специфіці строкової служби, проте в сучасних умовах розвитку суспільства такий результат досить очікуваний.

Офіцери та військовослужбовці військової служби за контактом з великою вислугою років у своєму професійному розвитку стадію освоєння діяльності вже подолали, професія для них є засобом реалізації інших цінностей – самореалізації, забезпечення гідного життя родини. Тому результати частоти обирання ними цінностей «гідне грошове забезпечення» та «забезпечення власним житлом» є досить типовими. Варто зробити наголос, що 14,11 % військовослужбовців строкової служби, що у порівнянні доволі великий відсоток виборів, також бажають отримати власне житло. Новим не буде, що, не дивлячись на свій юний вік, строковики також, як і всі інші

категорії військовослужбовців, бажають кращої забезпеченості, тому і вважають цю цінність пріоритетною.

«Отримання задоволення від своєї праці» є важливим для 15,65 % офіцерів та 12,4 % військовослужбовців військової служби за контрактом. А бажання мати «можливість отримання військової спеціальності» значно більше ($p \leq 0,05$) у військовослужбовців строкової служби (11,88 %) в порівнянні з офіцерами (5,43 %), для яких цінність вже не є актуальною. Подібні результати виявилися стосовно пріоритетності цінності «можливість отримання безкоштовної вищої освіти».

Таким чином, проведений аналіз ціннісно-сміслової сфери представників СОПр дозволяє зробити такі висновки. Офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом та військовослужбовці строкової служби найчастіше обирають ті цінності, що співвідносяться зі змістом їх професійної діяльності, що, у свою чергу, свідчить як про їх ідентифікацію з професією, так і про надійну основу для формування особистої професійної готовності. Проте військовослужбовці з різним військово-професійним статусом знаходяться на різних етапах професійного становлення, що впливає на частоту обирання, диференційованість та поєднання «професійних» та «життєвих» цінностей.

Можливість реалізувати в обраній професії важливі для себе цінності проявляється у відчутті задоволення та гордості службою, ці результати надані у таблиці 2.13. Як бачимо, більш задоволені службою військовослужбовці строкової служби (71,43 %), ніж офіцери (52 %) та військовослужбовці військової служби за контрактом (58,89 %), $p \leq 0,05$. Також статистично значимі відмінності між цими групами встановлені на рівні $p \leq 0,05$ за частотою вибору «незадоволеність службою». Відсоток осіб, що байдуже ставляться до служби, є досить невеликим серед офіцерів (4 %) і декілька більшим у військовослужбовців-контрактників (5,56 %) та військовослужбовців строкової служби (5,99 %), проте ці відмінності не є статистично значущими.

Військова служба пов'язана зі значними фізичними та психічними навантаженнями.

Задоволеність військовою службою військовослужбовців з різним військово-професійним статусом (у %)

Задоволеність службою	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
задоволеність службою	58,89	52,00	71,43	0,96	2,10*	3,32**
незадоволеність службою	35,56	44,00	22,58	1,19	2,30*	3,80**
байдуже ставлення до служби	5,56	4,00	5,99	0,52	0,14	0,76

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Через свою специфіку вона блокує низку звичних потреб військовослужбовця як особистості. Невдоволення потреб позначається на задоволеності від служби. Як ми вже зазначали, загалом рівень вдоволення від проходження служби у всіх категорій військовослужбовців доволі високий, проте в офіцерів він дещо менший. Такі результати щільно пов'язані з розглянутими вище особливостями ціннісно-сислової сфери. Невдоволення від рівня грошового забезпечення та необхідність отримання власного житла позначається на загальній задоволеності. Загалом труднощі військової служби підштовхують військовослужбовців до звільнення з військової служби. Хоча, забігаючи вперед та додаючи аналіз даних таблиці 2.14, в якій представлено порівняння бажання військовослужбовців продовжити службу, можемо відмітити, що офіцери мають намір проходити службу і надалі, не дивлячись на певну незадоволеність.

Військовослужбовці строкової служби мають найбільший показник задоволеності від військової служби. Можливо, це є показником гордості від належності до такої великої структури, як сили охорони правопорядку. Хоча, це може бути і результатом розуміння, що вони не зв'язуватимуть свою майбутню професійну діяльність з системою МВС, та задоволення це поверхневе. Так, 22,58 % військовослужбовців строкової служби, які взагалі незадоволені службою, можливо, не диференціюють ставлення до військової служби. Це

призводить до того, що приватні невдачі цих військовослужбовців поширюються на всю структуру відношення до військової служби. Недиференційованість часто є віковою ознакою, вона щільно пов'язана зі слабою полімотивованістю діяльності, а тому і з освоєнням діяльності, розумінням її багатогранності. Але у випадку проходження строкової служби досконале ознайомлення зі всіма аспектами військової служби неможливе.

Більшість з 35,56 % військовослужбовців військової служби за контрактом, які мають невдоволення від проходження військової служби, це молоді особи з невеликим досвідом. Проблема розчарування в обраній діяльності для цієї категорії існує: молоді люди не завжди мають адекватні очікування щодо професії, не завжди відповідно оцінюють свої можливості щодо освоєння саме цієї професії, а підписавши контракт, в них відбувається фрустрація, оскільки їх очікування стосовно самої служби, заробітної плати, як ми вже вказували раніше (див. табл. 2.12), не відповідають дійсності.

Категорії розчарування та задоволеності є емоційними, у зрілої людини вони не призводять до негайних дій: так, емоції вносять свої корективи у плани людини, проте вони є не єдиним фактором. Це досить добре видно при порівнянні результатів дослідження задоволеності службою та бажання продовжувати службу у подальшому. Результати дослідження бажання у подальшому проходити військову службу офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом та строкової служби наведені у таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Бажання продовжити військову службу офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом та строкової служби (у %)

Бажання у подальшому проходити військову службу	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
бажання є	63,86	74,73	51,44	1,61	2,03*	4,03**
бажання немає	36,14	25,27	48,56	1,62	1,95*	3,95**

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Як бачимо, найбільша частка досліджуваних, які не бажають проходити в подальшому військову службу, представлені 48,56 % військовослужбовців строкової служби. Цей показник суттєво відрізняється від показника кількості військовослужбовців військової служби за контрактом та офіцерів, що не мають бажання служити далі ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$). Значно більші показники небажаючих у подальшому проходити військову службу серед строковиків є відбиттям описаних вище процесів, а також результатом більшого впливу емоцій на прийняття рішення та менш розвиненого контролю, саморегуляції, ніж в інших категорій військовослужбовців. До того ж більшість військовослужбовців строкової служби не мали наміру підписувати контракт на подальше проходження військової служби у силах охорони правопорядку, адже відомо, що це більше зобов'язання, аніж потяг власного бажання.

Розгляд проблеми готовності особового складу до виконання СБЗ в умовах масових заворушень буде неповним без з'ясування особливостей сприйняття готовності СОПр у цілому. Особистісна готовність та готовність СОПр у цілому мають багато перетинань. Проте готовність СОПр не є простою сумою готовності його представників, цей зв'язок є складнішим. Так, ідентифікація з організацією, яка оцінена як могутня, сильна, впливова тощо, безумовно підвищує особистісну готовність. Можливості організації задовольняти потреби, стимулювати розвиток теж має свій позитивний вплив на особистісну готовність. Проте тут є і деякі нюанси: так, світова історія має забагато прикладів, коли більшу ефективність дій демонструє та армія, що звикла до подолання труднощів. Тобто армія повинна задовольняти базові потреби та підтримувати високий рівень цінностей, що відповідають змісту професійної діяльності військовослужбовця тощо.

Результати оцінювання військовослужбовцями готовності СОПр до початку виконання СБЗ представлено у таблицях 2.15, 2.16. Аналізуючи дані таблиці 2.15, зазначимо, що більшість офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом оцінюють готовність СОПр у цілому як «обмежено готові» до виконання СБЗ під час масових заворушень такого

масштабу – 46,94 % та 51,11 % відповідно ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2.15

Оцінка готовності сил охорони правопорядку перед виконанням СБЗ (у %)

Ступені готовності	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
готові	36,67	38,78	52,11	0,30	2,49**	2,21*
обмежено готові	51,11	46,94	40,38	0,58	1,72*	1,08
неготові	12,22	14,29	7,51	0,43	1,27	1,82*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

52,11 % військовослужбовців строкової служби вважають, що особовий склад повністю готовий до виконання СБЗ, чим також суттєво відрізняються від офіцерів ($p \leq 0,01$). Але СОПр визнали неготовими до виконання службово-бойових завдань у таких умовах 14,29 % офіцерів. Збільшення негативних оцінок готовності у цій категорії військовослужбовців може бути як наслідком їх більшої обізнаності, так і, можливо, бажанням перекласти тягар відповідальності на інших у стресовій ситуації.

Розглянемо, які оцінки готовності СОПр дають військовослужбовці після виконання СБЗ, ці результати наведені у таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Оцінка готовності сил охорони правопорядку після виконання СБЗ (у %)

Ступені готовності	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
готові	35,56	38,14	47,91	0,35	2,00*	1,64*
обмежено готові	58,89	43,30	40,00	2,17*	3,05**	0,55
неготові	5,56	18,56	12,09	2,86**	1,86*	1,49

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Як бачимо з наведених даних, військовослужбовці військової служби за контрактом та офіцери майже не змінили свого ставлення після виконання СБЗ: в більшій мірі вони вважають СОПр обмежено готовими. Військовослужбовці

строкової служби частіше визнають, що в таких швидкоплинних, ризикованих умовах готовність падає ($p \leq 0,01$).

Простежуючи динаміку наданих оцінок військовослужбовцями, визначимо, що найбільшу нестабільність у своїх думках виявляють військовослужбовці строкової служби, вважаючи, що СОПр стають більш неготовими після виконання СБЗ. Збільшення такої оцінки може бути наслідком виникнення тривожності (див. табл. 2.4, 2.6, 2.7). Взагалі такі результати доволі очікувані, адже їх сприйняття готовності всіх СОПр базується на особистісних відчуттях. Як ми вже зазначали раніше, професійна готовність передбачає наявність відповідних до діяльності мотивів і здібностей. Мотив досягнення успіху, стан впевненості у власних силах, професійна підготовка, висока стресостійкість психіки тощо, в силу недосвідченості і вікових особливостей у військовослужбовців строкової служби несформовані на достатньому рівні. Відповідно, їх особистна готовність і готовність СОПр взагалі для них змінюється з часом.

Стрессова ситуація призводить до захисного спрощення реагування та оцінювання, тому оцінки військовослужбовців-контрактників є такими, що більш тяжіють до середніх. Можливо, оцінювання готовності СОПр базувалось і на їх особистісному пасивному ставленні до завдання, байдужості, відсутності плану дій і наміру максимально використовувати свій досвід (див. табл. 2.4-2.6). До того ж серед них виявлена найменша кількість військовослужбовців, які вказують на неготовність СОПр. Така позиція є показником того, що події у м. Києві були занадто травматичними для них і така оцінка витіснялася із їх свідомості.

Офіцери, маючи професійний і віковий досвід, аналізуючи психічні стани та рівень готовності своїх підлеглих, а також взагалі розуміючи складність ситуації схиляються до поміркованості суджень. Тому більшість і визнає, що СОПр обмежено готові, або взагалі не здатні виконувати завдання, вбачаючи ще і те, що так званім супротивником є свій же народ.

Отже, на наш погляд, ця незначна динаміка є наслідком вікових

особливостей оцінювання, однак не можна заперечувати відмінності між групами та за часом внаслідок різниці реагування на стрес.

Проте на задоволеність службою у СОПр, бажання у подальшому проходити службу, і, як наслідок, готовність військовослужбовців до виконання подібних СБЗ впливають також недоліки, що мали місце у СОПр. Розглянемо та порівняємо пропозиції офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби щодо збільшення привабливості військової служби, ці результати представлені у таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Пропозиції представників сил охорони правопорядку щодо покращення проходження військової служби

Пропозицій щодо покращення:	Офіцерів	В/с військової служби за контрактом	В/с строкової служби
нормативної бази	- збільшити права в/с; - покращити правове забезпечення; - вдосконалити нормативно-правову базу.	- переведення на контрактну армію; - розширити та уточнити службові обов'язки.	- перехід на військову службу за контрактом.
професійної та бойової підготовки	- підвищити рівень професійної підготовки для офіцерів.	- покращити професійну (бойову) підготовку; - для всіх військовослужбовців безкоштовна освіта (після першого контракту).	- надавати можливість практичної бойової підготовки; - покращити рівень тактичної підготовки.
психологічної підготовки та соціально-психологічного клімату	- гідне ставлення керівного складу до підлеглих; - покращити психологічну підготовку та супроводження військовослужбовців, що виконують СБЗ.	- покращити ставлення вищого керівного складу до підлеглих.	- проводити ретельний відбір офіцерів, що працюють з в/с строкової служби; - покращити відношення до підлеглих; - нагадати офіцерам про заборону нецільового використання в/с строкової служби.
матеріально-технічного забезпечення СОПр	- Вдосконалити матеріально-технічну базу: якість та кількість; - замінити форму одягу на військову (камуфляж) для того, щоб відрізнитись від міліції.	- забезпечувати в повному обсязі форменим одягом та спеціальними засобами захисту; - покращити матеріальне та технічне забезпечення (особливо тилове).	- покращити умови проживання; - покращити матеріальне забезпечення; - фінансово заохочувати під час виконання подібних СБЗ; - забезпечувати якіс-

			ним харчуванням.
соціального забезпечення в/с	- підняти грошове забезпечення; - забезпечити власним житлом; - пільги на безкоштовне користування міським транспортом; - повернути пенсійну реформу.	- покращити соціальний захист; - підвищити грошове утримання; - повернути пільги.	- збільшити пільги.
статусу в/с сил охорони правопорядку	- підняти авторитет служби; - вдосконалити національне виховання (зацікавлення молодого покоління на військову службу)	- підвищити імідж сил охорони правопорядку.	- покращити ставлення населення до в/сл сил охорони правопорядку.

Надані пропозиції наглядно виділяють ті основні недоліки, які турбують військовослужбовців СОПр. Як бачимо, вони стосуються різних аспектів службово-бойової діяльності. Військовослужбовці різних категорій зазначають практично одні й ті самі проблемні місця, проте конкретний зміст цих проблем ними не завжди сприймається однаково.

Так, офіцерів найбільш турбують питання вдосконалення нормативно-правової бази, психологічної підготовки та морально-психологічного клімату в колективі, соціального забезпечення та статусу СОПр. Аналізуючи конкретні пропозиції офіцерів, чітко простежується невдоволення рівнем грошового утримання та сумнівна надія на отримання житла. Військовослужбовці даної групи вказують також на недосконалу систему матеріально-технічного забезпечення, наприклад «не вистачає форменого одягу, розміру тощо».

Пропозиції військовослужбовці військової служби за контрактом стосуються також матеріально-технічного забезпечення СОПр, соціального забезпечення та нормативної бази. До того ж велика кількість військовослужбовців даної категорії бажають зменшення службового навантаження. Пропозиції за іншими пунктами є досить загальними, що свідчить про недиференційованість сприйняття цих аспектів військової служби,

можливо, із-за специфіки їх роботи.

Військова служба для військовослужбовців строкової служби не є життєвим вибором професії, тому в їх пропозиціях присутня деяка битійність, проте яка є не менш важливою. Так, найпоширенішою та аргументованою пропозицією у строковиків, що свідчить про їх значущість, є покращення матеріально-технічного забезпечення, особливо вони роблять акцент на якісному харчуванні та умовах проживання. До того ж вони бажають вдосконалення професійної та бойової підготовки, її практичної спрямованості. Є також і певне невдоволення морально-психологічним станом у колективі та відношенням начальників до підлеглих.

Висновки до розділу

1. Перший етап виконання СБЗ характеризувався підвищенням тривожності у військовослужбовців: таке реагування є адекватним, тому що умови, під час яких необхідно було виконувати СБЗ, припускають певний ризик для здоров'я та життя. Проте у великій кількості респондентів відмічалось відсутність будь-якої емоційної відповіді, як результат мінімізації негативних переживань за рахунок видалення зі свідомості того, що ці переживання викликає. В іншій частині представників СОПр, особливо юного віку (військовослужбовці строкової служби), відмічається виникнення великої активності та підвищеного настрою перед відрядженням. Гордість за приналежність до військового формування, відчуття значущості подій та довіра виконувати відповідальне завдання призводить до такого емоційного стану.

2. На другому етапі після прибуття до м. Києва зменшились прояви тривожності, активності та виникли роздратованість, ворожість до майбутніх подій. Адже стали відомими масштаби масових подій, складність виконання СБЗ, умови проживання та негативна реакція громадян на прибуття великої кількості військовослужбовців. Як у менш досвідчених та емоційно нестабільних, у військовослужбовців строкової служби найбільше відбулися

зміни психічного стану: збільшилися показники психологічної нестійкості, швидкій зміні настрою, частіше стали виникати порушення сну, підвищилися емоційна чутливість до звичайних подій, на основі цього відбувалося посилення дії захисних механізмів. Офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом намагались зосередитись на виконанні своїх професійних обов'язків та активізувати такий засіб саморегуляції як збереження сил.

3. Після початку виконання СБЗ під час прибуття до вул. Грушевського, Банкової у військовослужбовців відмічається значне підвищення тривожності, страху та ворожості. Тривожність та емоційна нестійкість, як відмічають офіцери, збільшувались із-за страху за своє здоров'я та здоров'я і життя підлеглих на основі збільшення відповідальності та недостатності інформації та наказів від вищого керівництва. Негативні психічні стани військовослужбовців строкової служби (страх, тривожність, невпевненість в собі, роздратованість та ін.) вказують на їх недосвідченість перебування в подібних умовах, складнощі саморегуляції та недостатній професіоналізм в силу їхнього віку. Військовослужбовці військової служби за контрактом також відчують негативний вплив на їх емоційний стан тих подій, що відбувались на вулицях м. Києва. Проте виникнення активності та підвищеного настрою в поєднанні з збільшенням ворожості вказує на підвищення стеничності.

4. Четвертий етап характеризується тим, що активісти перейшли від використання інформаційно-психологічного впливу (агітацій, зазивань, погроз тощо) до застосування проти представників СОПр каменів, «коктейлів Молотова», пізніше – вогнепальної зброї. Безумовно, під час цього етапу виконання СБЗ тривожність за своє життя та здоров'я, жах перед майбутніми заходами у військовослужбовців збільшується. Якщо на попередніх етапах у представників СОПр відмічалася фаза кумуляції психічних станів, то вже на цій стадії активних дій у них підвищилась недостатність та почала з'являтися неспроможність емоційної саморегуляції. З іншого боку, з часом відбулась певна адаптація до екстремальних умов, вони зуміли налаштуватися на вирішення складних СБЗ і тривалу діяльність.

5. Військовослужбовці СОПр зазнали дії сильного професійного стресу, що позначився на їх емоційному стані, його прояви можна зафіксувати вже після завершення виконання СБЗ у м. Києві та повернення до місць постійної дислокації. У деяких військовослужбовців відмічалися ознаки травматичного стресу, які вони намагалися приховувати, використовуючи такий захисний механізм як заперечення, вказуючи на надмірну активність та впевненість у своїх силах перед виконанням СБЗ у майбутньому. Зазначимо, що більшість військовослужбовців усвідомлюють негативний вплив екстремальної ситуації, що в майбутньому допоможе їм спрогнозувати ймовірний хід виконання СБЗ і на цій основі організувати додаткову психологічну підготовку підлеглих.

6. Складність виконання службово-бойового завдання під час масових заворушень вимагає від військовослужбовців високої відповідальності, необхідно внесення коректив в процес підготовки особового складу, що забезпечує завчасну адаптацію особового складу до екстремальних умов. З цією метою вся система психологічної підготовки повинна бути зорієнтована на формування у представників СОПр реального уявлення про умови, у яких їм необхідно буде діяти.

7. Конкретні пропозиції військовослужбовців щодо покращення психологічної підготовки стосуються розвитку саме тих психологічних якостей, що відповідають змісту їх професійної діяльності і тому сприяють покращенню загальної професійної підготовленості, яка і без того оцінюється ними досить високо. Проте відсутність чіткої специфіки в якостях, необхідних для виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень, особливо на тлі визнання значущості цієї діяльності, порівняно з якостями, необхідними для виконання інших службово-бойових завдань, свідчить про недостатнє усвідомлювання особливостей свого психічного стану. Витісняючи негативні емоції, пов'язані зі стресом, та використовуючи таку стратегію антиципації як зосередженість на діях, військовослужбовці виявилися не в змозі давати інші рекомендації, крім тих, що безпосередньо пов'язані з покращенням їх професійних дій.

8. Військовослужбовці мають оптимальний стан особистої професійної готовності. Досягнутий позитивний результат їх дій в умовах масових заворушень є наслідком розвинених психічних якостей, їх загального професійного досвіду, однак не їх знань та вмінь діяти у подібних ситуаціях. Найменший рівень готовності був визначений у військовослужбовців військової служби за контрактом, що може бути показником не скільки рівня підготовки та власне готовності, а більше недостатності сформованого особистісного змісту участі у службово-бойовій діяльності. Вони не бачили доцільність поточних оперативних службово-бойових дій, не були готові до бездіяльності, а навпаки бажали активних рішучих наказів, які дозволили б взагалі припинити прояви масових безладів.

9. Усі категорії військовослужбовців під час виконання службово-бойового завдання не мали чітко сформованого алгоритму діяльності в екстремальних умовах (як наслідок, не було уявлення про пріоритет тих чи інших складових готовності), тому виконання даного завдання потребувало залучення усіх можливих ресурсів та їх комбінацій.

10. Для більшості військовослужбовців важливими є цінності, що відповідають змісту обраної професії, та свідчать як про їх ідентифікацію з професією, так і про надійну основу для формування особистої професійної готовності. Проте у військовослужбовців з різним військово-професійним статусом частота обирання, диференційованість та поєднання професійних та термінальних цінностей декілька різна: офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом з великою вислугою років більше прагнуть до реалізації забезпечення гідного рівня життя родини, самовдосконалення та самореалізації; військовослужбовці строкової служби лише освоюють професійну діяльність, тому для них найбільш важливі відповідні до змісту професії цінності.

11. Пропозиції військовослужбовців щодо збільшення привабливості військової служби стосуються вдосконалення нормативно-правових документів, професійної та бойової підготовки, психологічної підготовки та

покращення морально-психологічного клімату у підрозділах, матеріально-технічного забезпечення СОПр, а також соціального забезпечення військовослужбовців.

РОЗДІЛ 3

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

3.1. Суб'єктивна оцінка військовослужбовців сил охорони правопорядку результативності виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень

Розглянемо, які психологічні якості військовослужбовці з різним військово-професійним статусом вважають необхідними та які потрібно розвивати для успішного виконання СБЗ під час масових заворушень, ці дані представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Необхідні психологічні якості для успішного виконання СБЗ військовослужбовцями сил охорони правопорядку (у %)

Психологічні якості	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
патріотизм	9,71	10,50	9,61	0,19	0,02	0,25
чесність	11,76	10,75	9,31	0,21	0,65	0,41
порядність	10,59	10,50	7,06	0,02	0,99	1,00
рішучість	15,29	14,25	16,52	0,19	0,26	0,50
організаторські здібності	8,53	11,00	9,91	0,58	0,38	0,30
психологічна стійкість	16,47	14,75	17,72	0,32	0,25	0,64
фізична витривалість	16,18	14,00	20,67	0,42	0,94	1,47
принциповість	4,41	5,75	2,45	0,43	0,84	1,39
послідовність	3,53	6,75	4,05	1,05	0,26	0,99
інтелігентність	3,53	1,75	2,40	0,74	0,52	0,35
інші якості	0,00	0,00	0,30	0,00	0,88	0,91

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

З наведених даних бачимо, що як серед офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом, так і серед військовослужбовців строкової

служби присутня деяка одностайність у виборі психологічних якостей, що сприяють виконанню СБЗ. Так, військовослужбовці всіх категорій основними якостями, необхідними для виконання подібних СБЗ, вважають фізичну витривалість, психологічну стійкість та рішучість. При цьому військовослужбовці строкової служби акцентують увагу на цих якостях більше, особливо для них важливою є фізична підготовка, витривалість. Для них вона, як показник сили, за рахунок якої виникає відчуття приналежності до великої дієвої структури, що, в свою чергу, дає відчуття більшої захищеності та значимості.

Серед офіцерів немаловажними є організаторські здібності, адже в таких екстремальних умовах вкрай необхідна здатність аналізувати, приймати управлінські рішення і на основі цього здійснювати ефективну службово-бойову діяльність. Військовослужбовці строкової служби також часто вказували на організаторські здібності. Вбачаючи те, що в даній категорії військовослужбовців немає необхідності налагоджувати спільну роботу з великою кількістю підлеглих, здійснювати контроль за виконанням поставлених задач тощо, припускаємо, що такий вибір вказує на їх бажання бачити більше даних здібностей у своїх начальників.

Важливо зазначити, що всі вищеназвані якості пов'язані з різними аспектами контролю (самоконтролем, волею, контролем інших, та їх забезпечення). Такі якості фахівцями визначаються як найвідповідніші до професії військового і дуже позитивним є те, що самі військовослужбовці усвідомлюють необхідність їх розвитку.

Військово-професійна компетентність військовослужбовця СОПр, яка необхідна для успішного виконання СБЗ в подібних екстремальних умовах, не зводиться тільки до наявності суто ділових, функціональних показників, а передбачає синтез всіх психічних якостей особистості. Моральні якості є необхідними для «людиноорієнтованих» професій, до яких і належить професія військовослужбовця СОПр. Так, всі категорії військовослужбовців пріоритетними визначають такі моральні якості як патріотизм, чесність та

порядність. Зазначимо, що якщо чесність, порядність відбивають ставлення до іншої людини, то патріотизм – ставлення до Батьківщини. Було визначено, що для офіцерів є важливими на одному рівні всі якості, військовослужбовці військової служби за контрактом більше виділяють чесність (11,76 %), для військовослужбовців-строковиків менш необхідною є порядність (7,06 %).

Відзначимо, що інші якості серед всіх респондентів зазначали тільки військовослужбовці строкової служби, вказуючи серед необхідних якостей для успішного виконання СБЗ на такі як інтелектуальність та терпіння, при цьому уточнюючи, що інтелектуальних здібностей не вистачає деяким офіцерам, а терпіння потребують як начальники, так і вони самі.

Як бачимо, пропозиції офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби щодо покращення психологічної підготовки стосуються розвитку саме тих якостей, що відповідають змісту їх професійної діяльності і тому сприяють покращенню їх загальної професійної підготовки.

Для подальшого вдосконалення як професійної, психологічної, так і спеціальної підготовки важливо враховувати особисте оцінювання свого виконання СБЗ під час масових заходів у м. Києві в 2013-2014 рр. Порівняння результатів оцінювання офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби подано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Оцінка виконання службових обов’язків військовослужбовцями під час масових заворушень у м. Києві (у %)

Оцінка виконання СБЗ	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відмінно	37,08	38,54	48,13	0,20	1,94*	1,77*
добре	39,33	47,92	40,19	1,20	0,15	1,28
задовільно	19,10	8,33	9,35	2,35**	2,42**	0,32
незадовільно	4,49	5,21	2,34	0,22	0,99	1,29

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Як бачимо, більшість респондентів, у цілому, дають позитивну оцінку

діяльності військовослужбовців СОПр: «відмінно» вказує більшість військовослужбовців строкової служби, ніж військовослужбовців за контрактом ($p \leq 0,05$). Представники СОПр, які були задіяні для виконання СБЗ в столиці України, дійсно виконували свої завдання на високому рівні. Проте, можливо, такий оптимізм в оцінюванні військовослужбовців строкової служби пов'язаний з тим, що чим сильніше було напруження, тим сильніша в них була радість після його завершення. Так, ситуація, що склалася на вул. Грушевського, Банкової, була більшим випробуванням для них, у них ще несформовані достатньо дієві стратегії подолання стресу, враховуючи їх недостатній досвід. Вони відчували значну напругу і її зняття привело до доволі високих показників «відмінно» у 48,13 % і «добре» у 40,19 %.

Відносно отриманих даних дослідження офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом, можемо відмітити їх більшу поміркованість та виваженість у свої оцінках, їх результати відповідають закону нормального розподілення: найчастіше виконання СБЗ оцінюється ними на «добре», трохи рідше – на «відмінно». Проте відсоткове співвідношення при оцінюванні «задовільно» визначено у військовослужбовців військової служби за контрактом значно більше (19,1 %), ніж у офіцерів (8,33 %) та військовослужбовців строкової служби (9,35 %), $p \leq 0,01$. Таке оцінювання може бути результатом особистісної критичності військовослужбовців військової служби за контрактом. Критичність, тобто вміння обдуманно діяти, перевіряти і виправляти свої дії відповідно до умов реальності, є певною формою особистісного контролю. Можливо, деякі військовослужбовці військової служби за контрактом не зовсім були задоволені результатами своїх дій чи виконанням завдань співслужбовцями. Таке пояснення можемо дати і оцінці «незадовільно», яку обрали 4,49 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 5,21 % офіцерів та 2,34 % військовослужбовців строкової служби. Проте необхідно мати на увазі, що останні показники можуть бути сигналом про перехід напруги, яку відчували військові під час виконання СБЗ, в емоційну напруженість, отже, з даним особовим складом

необхідно проводити заходи психологічної реабілітації.

Загалом існуюча професійна підготовка та усвідомлення важливості виконання поставлених СБЗ допомогли військовослужбовцям виконати завдання на високому рівні. Проте варто звертати увагу на військовослужбовців, які недостатньо аналізували особливості свого стану і були зосереджені лише на виконуваних функціях, а не на відчуттях.

На ефективність виконання СБЗ впливає також саме значущість виконуваної діяльності. Так, для осіб з нестійкою психікою велика значимість може дезорганізувати діяльність, для осіб зі стійкою психікою, навпаки, підвищити її ефективність. Результати визначення найбільш складного та небезпечного виду службово-бойової діяльності військовослужбовців СОПр приведені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Оцінка складності різних видів службово-бойової діяльності (у %)

Види службово-бойової діяльності	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
охорона громадського порядку під час масових заворушень	60,91	67,89	63,72	1,01	0,46	0,73
охорона та оборона особливо важливих об'єктів, державних органів управління	29,09	24,77	27,88	0,67	0,22	0,58
здійснення пропускнуго режиму на об'єктах, що охороняються	10,00	7,34	8,41	0,67	0,45	0,34

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Дії СОПр, які спрямовані проти частини своїх громадян, що беруть участь у масових безпорядках, неясність і непередбаченість обставин, тривалість перебування військовослужбовців у «ворожому середовищі» робить даний вид бойової діяльності найбільш складним і відповідальним, що викликає в особового складу, які залучаються до дій в екстремальних умовах, гнітючий емоційний стан, значне моральне навантаження. З наведених даних бачимо, що більша частина всіх військовослужбовців визнають охорону громадського порядку під час масових заворушень одним із найскладніших видів службово-

бойової діяльності: до таких висновків приходять 67,89 % офіцерів, 63,72 % військовослужбовців строкової служби та 60,91 % військовослужбовців військової служби за контрактом. Значно рідше визнаються складними такі види діяльності, як охорона та оборона особливо важливих об'єктів, державних органів управління, здійснення пропускового режиму на об'єктах, що охороняються. Проте можемо зробити акцент на частоті вибору такого виду службово-бойової діяльності, як охорона та оборона особливо важливих об'єктів, державних органів управління: військовослужбовці військової служби за контрактом дещо більше в порівнянні з іншими категоріями військових зазначають про складність даного виду (10 %). Це може говорити лише про те, що дані військовослужбовці частіше залучаються до вищезазначеного виду службово-бойової діяльності, їм відомі всі особливості несення такої служби, тому вони надають охороні особо важливих об'єктів значущості та вказують як складну.

У цілому, отримані високі оцінки такого виду службово-бойової діяльності, як охорона громадського порядку, є показником не стільки її реальної складності порівняно з іншими видами, скільки показником усвідомлення її значущості на той момент.

Дослідження факторів, що сприяють, чи покращують професійну діяльність військовослужбовців під час виконання СБЗ, буде неповним без з'ясування того, які чинники військовими усвідомлюються як такі, що негативно впливають на їх морально-психічний стан, ці результати представлені у таблиці 3.4. Як бачимо із наведених даних, військовослужбовці найчастіше у якості негативних факторів обирають саме аспекти професійної діяльності, які умовно можна назвати військовими: найбільш впливовими негативними чинниками є недостатній рівень грошового забезпечення та велике службове навантаження. Як негативний чинник його зазначають трохи більше офіцерів, ніж військовослужбовців-строковиків. Дійсно, знаходячись в іншій місцевості, у офіцерів, які не мають можливості матеріально допомагати своїм сім'ям, виникало невдоволення.

Таблиця 3.4

Оцінка чинників, що негативно впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців (у %)

Чинники, що негативно впливають на морально-психологічний стан	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
недостатня фізична готовність	7,39	11,44	10,86	0,95	0,98	0,13
недостатня спеціальна готовність	11,30	11,81	12,67	0,10	0,34	0,23
недостатня моральна готовність	9,13	11,07	14,71	0,46	1,39	0,89
недостатня психічна готовність	11,30	10,33	14,25	0,23	0,72	1,01
недостатній рівень грошового забезпечення	23,91	25,46	19,68	0,26	0,82	1,15
велике службове навантаження	17,83	16,97	12,22	0,17	1,26	1,10
негативне відношення керівного складу до підлеглих	8,26	7,01	7,69	0,33	0,18	0,21
відсутність перспектив щодо кар'єрного росту та подальшого проходження служби	7,39	3,69	5,88	1,13	0,48	0,86
незадовільний морально-психологічний клімат у підрозділі	3,48	1,48	2,04	0,90	0,74	0,31
інші причини	0,00	0,74	0,00	1,19	0,00	1,42

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Велике службове навантаження також суттєво впливало на морально-психологічний стан військовослужбовців: про це зазначали майже 18 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 17 % офіцерів та 12 % військовослужбовців строкової служби. Можливо, даний фактор характеризувався недостатнім задоволенням від умов, під час яких військовослужбовці виконували СБЗ. Адже часу та умов облаштування для нормального відпочинку у військовослужбовців не вистачало. Відомо, що в умовах підвищеної напруженості для відновлення нормального фізичного і морально-психологічного стану відпочинок повинен бути довший та якісніший, ніж під час несення служби в звичайних умовах.

Немаловажну роль для морально-психологічного стану відігравали чинники, які визначали особисту відповідальність за успішність виконання СБЗ, тобто це є особиста готовність військовослужбовців: недостатня психічна готовність була одною з вирішальних для 14,25 % військовослужбовців

строкової служби, 11,3 % військовослужбовців військової служби за контрактом та 10,33 % офіцерів. Негативними всі респонденти відзначали також недостатню моральну готовність, недостатню спеціальну та фізичну підготовленість.

Негативне відношення керівного складу до підлеглих визначають як чинник, що негативно впливає на морально-психологічний стан 8,26 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 7,69 % строкової служби та 7,01 % офіцерів. Як уточнюють самі військовослужбовці, постійні перевірки, які проводило вище керівництво, «паперова» робота впливали на емоційний стан підлеглих. Серед інших причин офіцери називають ті, що заважають їм виконувати свої функції: недостатнє інформування щодо подій, які відбуваються в місті, невизначеність керівництва, їх «м'якотілість» тощо.

Отримані результати свідчать про високу особисту відповідальність військовослужбовців, усвідомлення необхідності підтримання високого рівня особистої професійної готовності, однак також існує невдоволення матеріально-технічним забезпеченням та великим службовим навантаженням.

3.2. Відчуття психологічної підтримки як чинник, що позитивно впливає на результат виконання службово-бойових завдань під час масових заворушень військовослужбовцями сил охорони правопорядку

Порушення звичних умов життєдіяльності військовослужбовців в тому випадку, коли вони повинні виконувати службово-бойового завдання під час масових заходів, акцій та мітингів, подібних як в м. Києві, безумовно є сильним професійним стресом і вимагає від особового складу формування адекватних стратегій його подолання.

Якісно виконувати службово-бойові завдання спроможні тільки ті військовослужбовці, які мають стійкі навички службово-бойової діяльності та володіють високими морально-психологічними якостями. Від них вимагаються особливі вольові зусилля щодо збереження власної психологічної рівноваги.

Але немаловажними для збереження психологічної рівноваги є і соціальний вплив на особистість – позитивна підтримка з боку співслужбовців, безпосередніх начальників, вищого керівного складу, родичів та товаришів.

У зарубіжній психології поширений термін «спільний (колективний) копінг» (communal coping), що визначає соціальний контекст копінг-поведінки [15]. При цьому копінг-поведінка - стратегії дій, що з'являються у людини в ситуаціях психологічної загрози фізичному, особистісному і соціальному благополуччю, які здійснюються в когнітивної, емоційної і поведінкової сферах функціонування особистості і ведуть до адаптації. Теоретичні та прикладні дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених свідчать про те, що копінг-поведінка не є окремим, незалежним явищем, це невід'ємна частина складного, динамічного процесу особистості, соціального оточення та їх взаємин. С. Хобфолл в рамках моделі багатоосьового копінга вказує, що люди справляються з ситуацією, поєднуючи власні та соціальні ресурси, як індивідуально, так і у відносинах з іншими [14]. Л. А. Китаєв-Смик також вважає, що взаємодія сукупності людей при стресі повинна створювати більш ефективний захисний потенціал, ніж антистресовий потенціал окремої людини [15].

Результати дослідження особливостей спілкування військовослужбовців у колективі та з керівництвом під час виконання СБЗ надані у таблиці 3.5-3.7.

Таблиця 3.5

Відчуття підтримки співслужбовців-товаришів у військовослужбовців сил охорони правопорядку (у %)

Наявність підтримки від товаришів	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відчуття підтримки	83,53	90,72	89,58	1,50	1,44	0,31
відчуття відсутності підтримки	11,76	7,22	9,30	1,09	0,65	0,64
інша думка	4,71	2,06	1,12	1,01	1,82*	0,67

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Як бачимо з наведених даних, більшість військовослужбовців зазначають про наявність підтримки з боку товаришів: 90,72 % офіцерів, 89,58 %

військовослужбовців строкової служби та 83,53 % військовослужбовців військової служби за контрактом. Такі показники свідчать про сильну згуртованість військових колективів, взаємодію та взаєморозуміння, відсутність неприязних відносин, гострих та сильних конфліктів. Більшість військовослужбовців використовують можливості, які надає почуття опори, товаришкості, взаємної симпатії для подолання стресу.

Як зазначає Л.А. Китаєв-Смик, у стресовій ситуації одні особистості відрізняються стресовою екстравертимністю, посилюючи увагу до того, що навколо, до оточуючих людей, потребують соціальної підтримки, інші, навпаки, в тих же екстремальних умовах звертаються до внутрішніх переживань – не втрачають все із виду, але відчувають невимовну відчуженість від всього навколишнього [15]. Проведене дослідження показало, що відчуття відстороненості присутнє найбільш з усіх груп військовослужбовцям військової служби за контрактом – 11,76 %, тобто вони переживають кризові ситуації самотійно, ізольовано, не покладаючись на своїх співслужбовців. Л.А. Китаєв-Смик попереджує, що в осіб з таким сприйняттям стресу оточуючі люди можуть здаватися небезпечними для них, потребуючими захисних та відповідних агресивних дій. Іноді такий перебіг стресу може призводити до аутоагресивних дій, отже, таким особам повинна надаватися необхідна психологічна допомога. Відзначимо, що різниця між показниками згуртованості у колективі військовослужбовців строкової служби, офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом не досягає рівня статистичної значущості.

Відмітимо, що хоча з даних дослідження діагностується колективна згуртованість на досить високому рівні, проте психологам, які здійснюють психологічний супровід, необхідно пам'ятати про феномен колективного настрою – складного загального емоційного стану, сукупності співпереживань, які значною мірою визначають спрямованість, орієнтацію, характер психічних проявів як окремих військовослужбовців, так і підрозділу в цілому. Завдяки чому щільне спілкування між військовослужбовцями в складних екстремальних

умовах може привести до емоційного зараження в колективі негативними емоціями, що супроводжують виконання СБЗ з охорони громадського порядку. Г. Лебон вказує наступне: «... якого б роду не були б індивіди, які складають масу, якими б схожими або різними були ці індивіди, їх стиль життя, заняття, характер і ступінь інтелектуальності, лише одним фактом свого перетворення в масу вони набувають колективну душу, завдяки якій зовсім інакше відчують, думають і роблять, ніж кожен з них окремо відчував би, думав і робив» [7]. Хоча військовий колектив – це організована соціальна група, яка має формального керівника, але в екстремальних ситуаціях групи типу асоціації та кооперації дуже часто стають некерованими, легко піддаються паніці, в наслідок чого це унеможлиблює виконанню СБЗ на високому рівні.

Деяку інформацію про взаємовідносини у колективі надає аналіз окремих висловів військовослужбовців з приводу відчуття підтримки товаришів. Зазначимо, що військовослужбовці військової служби за контрактом найбільше висловили іншу думку стосовно наявності підтримки від товаришів: вони зазначали, що подекуди підтримки не вистачало, але вона все ж таки була, деякі вказували, що не від усіх співслужбовців вони її відчували, іншим взагалі вона не потрібна. Були військовослужбовці, які вказували на спілкування, яке лише орієнтоване на вирішення задач, що стоїть перед підрозділом, так зване «службове спілкування».

Серед небагатьох відповідей військовослужбовців строкової служби провідними були вираження бажання побачити більше рідних та близьких, аніж спілкуватися з товаришами. Строкова військова служба має значущі відмінності від цивільної діяльності, чи навіть від військової служби за контрактом. Особа знаходиться в незвичних для неї умовах життя, а саме: ізоляваність від близьких; чіткий регламент служби і відпочинку; постійний контингент на протязі певного часу; умови, в яких немає особистого простору; незвичне харчування тощо. Було багато випадків, коли молоді солдати, які були призвані на військову службу та тільки в них закінчився адаптаційний період, як їх одразу ж відправили виконувати СБЗ у м. Київ. Тому військовослужбовці

строкової служби і вказують про необхідність підтримки з боку сім'ї більше, ніж з боку товаришів по службі.

Зазначимо, що 2 % офіцерів зазначають про додержання цією категорією військовослужбовців так званих статутних і водночас гуманних та демократичних принципів взаємин між собою, тобто відчуття підтримки наявне, але носить більш офіційний характер. Контактність та опосередкованість міжособистісних стосунків даних офіцерів пов'язані, перш за все, з виконанням поставленої цілі та завдань бойової служби.

Таким чином зазначимо, що цілі, на які направлені взаємовідношення у військових колективах, можуть бути різними: службовими, орієнтованими на вирішення конкретних задач; емоційними, пов'язаними із задоволенням від спілкування один з одним; раціональними, заснованими на взаємному інтелектуальному збагаченні; моральними, орієнтованими на взаємне моральне вдосконалення тощо. Усі вони в реальній життєдіяльності військових колективів складним чином поєднуються і взаємодоповнюють один одного, самі по собі відношення між військовослужбовцями набувають багаточільової орієнтації. Не можна сказати, що змінивши місце дислокації та виконуючи СБЗ в умовах, приближених до бойових, спілкування кардинально змінилося. Згідно з відповідями військовослужбовців, в підрозділах взаємовідношення подекуди носило різне забарвлення: в основному, для подолання стресу військовослужбовці зверталися до підвищення активності спілкування. Для них підтримка з боку співслужбовців відігравала важливу роль в успішності виконання службово-бойового завдання, адже вона в деякій мірі впливала на ступінь готовності військовослужбовців до тих чи інших дій. Але у подібних ситуаціях потрібно пам'ятати про силу та інтенсивність групового настрою, так як іноді він приймає форму збудження, яке перевищує безпечні межі і стає домінуючим фактором поведінки, при цьому погано піддається раціональному управлінню з боку командира (начальника).

Відмітимо, що одним із компонентів, який сприяє консолідації групи, є підтримка з боку лідера як формального, так і неформального. Результати

дослідження відчуття психологічної підтримки з боку безпосередніх командирів під час виконання СБЗ у військовослужбовців різних категорій надані у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Відчуття підтримки з боку безпосередніх командирів у військовослужбовців сил охорони правопорядку (у %)

Наявність підтримки від командирів	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
Відчуття підтримки	77,65	84,54	79,72	1,21	0,41	1,03
Відчуття відсутності підтримки	21,18	14,43	19,34	1,24	0,38	1,09
інша думка	1,18	1,03	0,94	0,14	0,21	0,05

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Аналізуючи ці дані, відмітимо, що більшість військовослужбовців (84,54 % офіцерів, 79,72 % військовослужбовців строкової служби, 77,65 % військовослужбовців військової служби за контрактом) вказують на відчуття психологічної підтримки з боку безпосередніх командирів. Зазначимо, що Л.А. Китаєв-Смик у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що наявність лідера у стресових ситуаціях отримує зацікавлений, дружній відклик і має позитивне значення для подолання стресу [15]. Проте, саме з цими тенденціями пов'язані випадки самопожертви заради спасіння життя командира у екстремальних умовах, це є особливою стресогенною формою захисного спілкування, що спрямоване на спасіння носія цінностей – лідера групи.

Звичайно, що відношення між підлеглими та керівниками (начальниками) повинні носити субординаційний характер з чітким дотриманням статутних положень, але немаловажним також є доброзичливість, взаєморозуміння, які спонукають підлеглих бути відвертими і щирими з командиром, сприяють внутрішньому прийняттю його вимогливості. У відносинах начальника з підлеглими неприйнята зарозумілість, яка може виявлятися в різних формах – від байдужості до прагнень і потреб військовослужбовця до нехтування ними. Про такі прояви зазначали деякі військовослужбовці військової служби за контрактом.

З даних таблиці 3.6 бачимо, що не всі військовослужбовці відчували підтримку та порозуміння з боку безпосередніх командирів: про це зазначає 21,18 % 1 групи, 19,34 % 3 групи та 14,43 % 2 групи. Аналізуючи ці результати, звернемо увагу на ту обставину, що військовослужбовці більш сподіваються на своїх товаришів, ніж на безпосереднє керівництво. Крім того, питання про відчуття підтримки від безпосередніх командирів має для військових велику напруженість за фактором соціальної бажаності. Залежність від своїх командирів, а в ситуаціях виконання СБЗ під час масових заворушень мова йде про залежність життя та здоров'я, як зумовлюють ставлення до цієї ситуації як стресової, не дає можливість більшості представників СОПр вільно висловлювати свою думку.

Також важливо буде зазначити, що військовослужбовці військової служби за контрактом найбільше вказували на відчуття відстороненості командирів від особистого складу. Звичайно, це могло бути пов'язано з виконанням останніми збільшених службових функцій при недостатності часу. Але відстороненість, як вказували контрактники, у деяких безпосередніх начальників була пов'язана зі зарозумілістю, проявлялася в манері і тоні розмови з підлеглими, в підкресленні своєї службової, іноді й особистісної переваги. Таке відношення до підлеглих завдає шкоди сформованому позитивному ставленні у військовослужбовців до військової служби, створює передумови втрати авторитету начальника, виникнення нездорових настроїв у колективі.

«Інші думки» зазначили невелика кількість військовослужбовців: серед відповідей офіцерів були висловлювання про наявність відчуття підтримки, але дратування з приводу збільшеної «паперової» роботи. Військовослужбовці військової служби за контрактом вказували на психологічну підтримку лише з боку деяких командирів, або ж вона була, але не допомагала. Деякі взагалі виражали невдоволення своїм керівництвом, зазначаючи, що «вони стояли за спинами солдат».

Як бачимо з результатів дослідження, більшість військовослужбовців

СОПр відчували позитивний вплив на їх психічний стан психологічної підтримки з боку безпосередніх командирів при виконанні СБЗ у м. Києві, проте були поодинокі випадки незадоволення взаємовідношень з керівниками. У подальшій роботі при виконанні подібних СБЗ командирам необхідно звернути увагу на психологічну роботу зі своїми підлеглими та вдосконалювати свої навички спілкування з ними. Адже відстороненість, грубість та зарозумілість неминуче породжуватиме напруженість і конфлікти, що матимуть негативну дію на перебіг виконання СБЗ.

Як вже було з'ясовано у нашому дослідженні, покращенню психологічного стану у стресових ситуаціях сприяє ідентифікація з великою та міцною організацією. Розглянемо більш детально, як оцінювали підтримку з боку керівництва Головного управління (ГУ) під час виконання СБЗ офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом та військовослужбовці строкової служби, ці результати надані у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Відчуття підтримки від керівництва Головного управління у військовослужбовців сил охорони правопорядку (у %)

Наявність підтримки від керівництва ГУ	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відчуття підтримки	37,65	42,86	55,71	0,89	3,09**	2,12*
відчуття відсутності підтримки	61,18	54,95	43,33	0,88	2,89**	1,92*
інша думка	1,18	2,20	0,95	0,54	0,20	0,85

Примітка: *p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01

Було виявлені значні розходження між відчуттям підтримки від керівництва ГУ у військовослужбовців різних категорій: більшість респондентів зазначають про відсутність такої підтримки. Так, найбільший відсоток особового складу, що вказує на дане відчуття, виявлено у вибірці військовослужбовців військової служби за контрактом (61,18 %), більше половини офіцерів (54,95 %) також схиляється до цієї відповіді. Стосовно військовослужбовців строкової служби, як можна бачити з наведених даних,

навпаки, більше половини (55,71%) вказали на наявність такої підтримки, ніж на її відсутність (перша ($p \leq 0,01$) та друга ($p \leq 0,05$) групи військовослужбовців значуще відрізняються від військовослужбовців строкової служби).

Отримані результати можуть пояснюватися тим, що керівництво ГУ у тих складних умовах дійсно більш турбувалося про військовослужбовців строкової служби, ніж офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом, так як останні більше мають достатнього професійного та життєвого досвіду виконання СБЗ в екстремальних умовах. Відчуття, що склалося у групи 1 та групи 2, може пояснюватись невдоволенням від недостатності інформації про обстановку та подальші дії, які повинні передавати керівництво ГУ. Це підтверджується і висловлюванням «інших думок»: офіцери зазначають, що з прибуттям керівництва ГУ збільшувалася кількість перевірок та зауважень стосовно їх роботи. Цікаво, що військовослужбовці військової служби за контрактом хоча і робили вибір відповіді «інша думка», але ніяк її не пояснювали. Можливо, небажання висловити особисту думку є похідною бажання приховати реальне відношення керівництва ГУ до військовослужбовців, або ж незгоду з їх наказами та розпорядженнями. Військовослужбовці строкової служби також мало пояснювали свій вибір, можливо, це пов'язано з тим, що для них керівництво ГУ – це досить загальна, абстрактна установа. Строковики досить добре уявляють як повинні взаємодіяти вони з товаришами та своїми безпосередніми командирами. З цих питань вони мають розвинену шкалу оцінки, а от оцінити дії ГУ вони можуть лише за грубою шкалою «добре-погано».

Таким чином, більше половини військовослужбовців критично відносяться до підтримки від керівництва ГУ, зазначаючи про її вичерпність або взагалі відсутність. Можливо, спрямованість активності останніх на вирішення організаційних задач в деякій мірі не дозволяли витратити багато часу для проведення заходів по наданню достатньої організаційної та психологічної підтримки підлеглим військовослужбовцям.

Результати дослідження ставлення родини та товаришів до проходження військової служби військовослужбовцями, які виконували СБЗ в м. Києві, представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Ставлення родини (товаришів) до проходження військової служби військовослужбовцями (у %)

Ставлення родини (товаришів) до військової служби	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
позитивне	37,78	45,45	47,39	1,08	1,56	0,31
скоріше позитивне, ніж негативне	45,56	42,42	40,76	0,45	0,77	0,26
негативне	16,67	12,12	11,85	0,90	1,10	0,06

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Як вважають самі військовослужбовці, в більшій мірі близькі для них люди більш позитивно відносяться до проходження ними військової служби, проте існують деякі відмінності між різними категоріями військовослужбовців. Найбільший відсоток (47,39 %) позитивного ставлення спостерігається у військовослужбовців строкової служби, 40,76 % респондентів даної групи зазначають про більш позитивне, ніж негативне ставлення, порівняно невелика частина (11,85 %) вказує на негативне відношення родини до служби.

Подібна картина спостерігається у відповідях офіцерів, хоча показники трохи більше наближуються до негативної оцінки. Якщо порівнювати відсоткове співвідношення частоти вибору військовослужбовцями військової служби за контрактом, то можна відмітити більшу частку переконання в ставленні скоріше позитивному, ніж негативному. Звичайно, треба враховувати суб'єктивність даних оцінок, проте варто звернути увагу на 16,67 % військовослужбовців військової служби за контрактом, які зазначають, що їх сім'ї та товариші негативно відносяться до проходження ними військової служби. Тому існує необхідність проведення психологічної роботи не тільки з таким особовим складом з формування та підвищення готовності, але й

соціально-психологічну роботу з членами їх сімей. Можливо, це невдоволення пояснюється тим, що сім'ї військовослужбовця військової служби за контрактом не вистачає того грошового утримання, яке він отримує, а це основне джерело доходу, що за наявності дитини ставить сім'ю у скрутне матеріальне становище – та допомога, яка виплачується в цьому випадку, не покриває потреб утримання дитини.

Отже, такий чинник, як психологічна підтримка чи, навпаки, її відсутність відіграють досить суттєву роль у підтриманні морально-психологічного стану військовослужбовців СОПр під час виконання ними СБЗ в умовах масових заворушень. Тому налагодження відносин у військовому колективі, з командирами, взаємодія з вищим керівництвом, робота з родичами військовослужбовців є й надалі актуальними складовими психологічного супроводу СОПр.

3.3. Інформаційно-психологічний вплив як негативний фактор, що заважає військовослужбовцям сил охорони правопорядку виконанню службово-бойових завдань під час масових заворушень

Здійснювання інформаційно-психологічного впливу порушниками громадського порядку, місцевим населенням та засобами масової інформації є одним із факторів, що заважають виконанню СБЗ. Науковцями виділяються наступні основні соціально-політичні чинники, які наявні у бойовій обстановці: характер протистоянь та їх підтримку населенням; спрямованість публікацій засобів масової інформації; статус військовослужбовців та учасників бойових дій; ставлення населення до військових тощо. При цьому відомо, що люди у своїх судженнях часто використовують не власний досвід, а інформацію, отриману від інших, у тому числі по інтернету, радіо і телебаченню. Відмітимо, що в такий спосіб пересічні громадяни формують уявлення про правоохоронні органи, їхню діяльність.

Результати дослідження усвідомлення впливу з боку місцевого населення та порушників громадського порядку офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом та військовослужбовцями строкової служби представлені у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Частота відчуття інформаційно-психологічного здійснювання впливу на військовослужбовців з боку місцевого населення, порушників громадського порядку (у %)

Відчуття здійснення впливу	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відчуття впливу	61,18	54,74	59,72	0,91	0,25	0,83
відчуття відсутності впливу	38,82	45,26	40,28	0,91	0,25	0,83

Примітка: *p ≤0,05; ** p ≤0,01

Зазначимо, що масові заворушення, що виникли в м. Києві наприкінці 2013 р. - початку 2014 р., оснований на невдоволенні громадян України діями влади та її представниками. Відомо, що критичне ставлення окремих верств населення до інституту влади автоматично переноситься і на сили охорони правопорядку, як на її структурну ланку. Крім того, серед населення поширено стереотип, що сили охорони правопорядку – єдина сила, за допомогою якої можна керувати рівнем злочинності та вся провина за його зростання лежить саме на ній. Так, наявний в даний час несприятливий стереотип образу правоохоронця негативно впливає на ефективність взаємодії населення з представниками СОПр, у тому числі військовослужбовцями.

Як бачимо з наведених даних, розподіл категорій військовослужбовців за усвідомленням впливу від місцевого населення та порушників громадського порядку є подібним: більша половина особистого складу СОПр вказала на відчуття здійснюваного інформаційно-психологічного впливу: 61,18 % військовослужбовців військової служби за контрактом, 59,72 % військовослужбовців строкової служби та 54,74 % офіцерів. Можливо, такі показники говорять про те, що військовослужбовці військової служби за

контрактом та офіцери мають більший досвід та знання з питань вчинення впливу, адже деякі вже брали участь у подібних заходах у 2004 р. Але на відміну від військовослужбовців військової служби за контрактом, офіцери не тільки очікують, але й усвідомлюють цей вплив, виокремлюють конкретні його форми, тому готові до провокуючих висловлювань та дієвих акцій з боку населення, чому і зазначають про трохи менший рівень такого впливу.

Більше половини військовослужбовців строкової служби також вказує на наявність впливу, але при цьому більшість зазначає, що «ці агітації та провокації не мають сенсу». Таке пояснення все ж таки свідчить на істотно іншу думку – військовослужбовці строкової служби навіть в більшій мірі, ніж інші категорії, отримували психологічний тиск від місцевого населення, порушників громадського порядку. Адже їх пояснення проявів зазначених впливів більш диференційоване та емоційно забарвлене: дана категорія військовослужбовців вказує на такі прояви впливу з боку населення та порушників, як провокації та пропозиції дати їжу, гроші за відмову від виконання СБЗ; образи; явні погрози у вигляді фізичної розправи; заклики закінчити виконання СБЗ та «здати владу народу»; вигуки про зраду українського народу та держави; ворожі висловлювання в адресу близьких, батьків, рідних, друзів та залякування про нанесення їм шкоди; гучна музика та монотонний стукіт; «красиві дівчата дарували квіти, закликали до миру та благали не захищати владу, яка зрадила, та за це обіцяли вийти заміж».

Офіцери, у свою чергу, зазначають про подібні прояви впливу: гучні виклики, музика; промови політиків; залякування у вигляді арешту («затягаємо по судах»); агітації та прохання перейти на сторону чесного народу; «не продавати народ за великі зірки»; погрози «покалічити та вбити»; пропаганда кращого життя, якщо офіцери відмовляться від виконання СБЗ; спроби розмов «як брат з братом»; агітація за допомогою плакатів та банерів; чітка організація скандування.

Як бачимо, офіцери військовослужбовці військової служби за контрактом виділяють досить аналогічні види впливу, проте є деякі відмінності, які

пов'язані зі сприйняттям одного і того ж впливу: ці категорії військовослужбовців вказують на гучну музику та виклики, надписи різного характеру на плакатах, пропозиції грошей, речей, їжі. Офіцери та деякі військовослужбовці строкової служби досить добре обізнані про можливості використання звуку для навіювань, а також про використання віктимних та матеріальних потреб для маніпулювання.

З аналізу цих відмінностей бачимо, що в офіцерів відбувається сприймання агітації та пропаганди, більш пов'язаних з їх професійною діяльністю та виконанням службових обов'язків та функцій. Вони вказують, що провокації від порушників націлені на нівелювання авторитетів офіцерів, знижуючи їх до рангу звичайних громадян або ж, навпаки, на підкреслення виконання ними «злочинних наказів великих зірок», при цьому зазначали про «виступи правозахисників», які використовували обізнаність у правовій сфері офіцерів, тобто ніби надаючи обґрунтовану інформацію стосовно їх неправочинних дій. Тому досвід офіцерів диктував їм необхідність складання плану нейтралізації впливу: виділення та ізолювання організаторів, організація протидії заходам, що спрямовані на зниження морально-психологічного стану найвразливіших членів особового складу – військовослужбовців строкової служби та військової служби за контрактом. Зазначимо, що зосередженість на виконанні службово-бойових завдань саме по собі усвідомлюється деякими офіцерами як протидія впливу.

Військовослужбовці строкової служби були проінформовані про можливість чинення на них впливу, проте у них сформувався страх не впоратися з провокаціями, зірватися, у зв'язку з цим відчувалася їх настороженість, роздратованість. Недостатність досвіду та їх вікові особливості відіграли суттєву роль при сприйманні впливу з боку населення та порушників громадського порядку. Так, для даної категорії військовослужбовців агітації, провокації та заклики більше були направлені на їх систему сімейних цінностей та відношення до військової служби. Як ми вже вказували, відповіді військовослужбовців строкової служби були більш емоційно забарвлені, що

вказує на дієвість таких впливів. Це підтверджується також найбільшою в порівнянні з іншими військовослужбовцями кількістю особового складу, що зазначав про прояви сильної тривожності, невпевненості в собі та напруження.

Військовослужбовці за контрактом більше в порівнянні з офіцерами та військовослужбовцями строкової служби зазначали про здійснюваний вплив, проте мало виділяли види цього впливу. Така позиція може говорити про те, що вони не бажали виражати особисту думку та описувати всю ситуацію, що там склалась. Скоріше, військовослужбовці за контрактом вдаються до механізмів психологічного захисту (заперечення, витіснення, подавлення), за допомогою яких або заперечують деякі обставини, що викликають тривогу, або змінюють своє тлумачення ситуації, щоб сприймати її менш загрозливою, або ж використовують навмисне забування інформації, пов'язаної з такою напругою. Але варто зазначити, що захисні механізми свідомості можуть витіснити травмуючу інформацію, у результаті чого військовослужбовці за контрактом можуть перестати усвідомлювати сам факт впливу і контролювати цей вплив. Це робить актуальним психологічну підготовку офіцерів, які доводячи до особового складу завдання і описуючи ситуацію, не залякували і без того спантелечених військовослужбовців.

Ще задовго до переходу як порушниками громадського порядку, так і військовослужбовцями сил охорони правопорядку до активних дій використовувався вплив засобів масової інформації (ЗМІ). Не нове те, що окремі мас-медіа проявляють заангажованість у поданні інформації про діяльність сил охорони правопорядку. Важко заперечувати той факт, що в країні є низка політичних сил, що зацікавлені у зниженні довіри населення до правоохоронних органів, загостренні негативного ставлення населення до правоохоронців. ЗМІ активно афішують будь-які відомі випадки неналежної поведінки правоохоронців, необачні і некоректні вислови посадових осіб, скоєні правопорушення представниками СОПр. Ці прийоми часто використовувались під час проведення протестних масових заходів у м. Києві, які, у свою чергу, суттєво впливали на морально-психологічний стан

військовослужбовців сил охорони правопорядку. Розглянемо усвідомлення впливу мас-медіа офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом та військовослужбовцями строкової служби, ці результати надані у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Відчуття здійснювання інформаційно-психологічного впливу з боку ЗМІ у військовослужбовців під час виконання СБЗ у м. Києві (у %)

Відчуття здійснювання впливу	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
відчуття впливу	74,12	47,37	73,56	3,83**	0,10	4,48**
відчуття відсутності впливу	25,88	52,63	26,44	3,83**	0,09	4,49**

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Звертають на себе увагу показники відчуття впливу засобів масової інформації як офіцерів, так і військовослужбовців військової служби за контрактом та строкової служби: його відчували 74,12 % військовослужбовців військової служби за контрактом та у 73,56 % військовослужбовців строкової служби; на відміну від останніх, тільки 47,37 % офіцерів зазначили про інформаційно-психологічний вплив з боку ЗМІ ($p \leq 0,01$).

Якщо при визначенні впливу конкретних громадян трохи більше офіцерів демонстрували чутливість до інформаційно-психологічного впливу, то при оцінці впливу ЗМІ, навпаки, менша половина офіцерів не бачить ознак впливу. Безперечно, цьому могла сприяти професійна підготовка щодо зниження сприйнятливості і схильності військовослужбовців інформаційно-психологічному впливу. Також, як вказувалося раніше, офіцери виділяють конкретні дії, суб'єкти, обставини, тощо, на основі яких розробляють ментальну програму протидії впливу. Можливо, це також їм дозволило адекватно та критично реагувати на інформаційно-психологічний вплив з боку ЗМІ. Проте деякі офіцери могли відчувати складнощі контролювання цього джерела інформації, тому у частини офіцерів спрацьовує захисний механізм витиснення, що і відображається на результатах дослідження. Такі офіцери

повинні замислитися про можливість контролювати не джерело, а власне сприйняття інформації. До того ж варто зазначити, що самі офіцери дуже одноманітно вказували про конкретні прояви впливу: вони говорили лише на перекручування інформації та неправдиві виступи видатних людей і політичних діячів.

Недостатність досвіду протидії впливам ЗМІ та вікові особливості призводить до збільшення відсотку військовослужбовців-контрактників та строковиків, які зазначають про сильний вплив з боку ЗМІ. При цьому усвідомлення впливу призводить до сильного негативно забарвленого відреагування, особливо у військовослужбовців строкової служби: вони емоційно висловлюються про способи викривлення інформації, яка подається мас-медіа. Негатив часом поширюється на всі ЗМІ взагалі чи на цілі канали. Приведемо варіанти впливу, що вказали військовослужбовці строкової служби: «ЗМІ брехливі, вони говорять про те, що і самі не знають», «подається недостовірною інформація, дуже неправдива», «вони принижують нас», «дезінформують народ, що і так вже давно проти нас», «подають інформацію тільки про тяжку долю народу, а про нас і не згадують» «ми за цих політиків стоїмо, а вони через телебачення ще й брудом поливають» і т.п. Таке емоційно-негативне ставлення до інформації, що позначена як неправдива, не дає змогу військовослужбовцям військової служби за контрактом та строкової служби проаналізувати її зміст та використати у свої цілях. Острах, що всяка інформація ЗМІ може виявитися неправдивою і неможливість орієнтуватися у ній, може дезорганізувати таких військовослужбовців.

Отже, як бачимо з порівняння частоти відчуття здійснювання інформаційно-психологічного впливу з боку ЗМІ та населення, військовослужбовці СОПр є недостатньо підготовленими для протидії інформаційно-психологічному впливу мас-медіа. У більшій мірі не підготовленими виявились військовослужбовці військової служби за контрактом та строкової служби. Вказуючи про наявність такого впливу, вони не виділяють окремі його прояви, а лише емоційно забарвлено вказують на

недостовірну, спотворену інформацію та її вузьку направленість. Ці емоційні стратегії не є конструктивними, так як не розв'язують проблему, але вони є адаптивними у тому сенсі, що декілька полегшують психічний стан особового складу. Офіцери дещо краще справлялись з авторитарністю та абстрактністю ЗМІ, що може бути успішним наслідком завчасної професійної підготовки, проте не можна не зазначити про можливі прояви витіснення зі свідомості впливу мас-медіа, адже військовослужбовці не мали бажання зазначити про конкретні прояви роботи ЗМІ.

3.4. Вплив спеціальних засобів та зброї на морально-психологічний стан військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень

Оцінювання власних здібностей справлятися з важкими життєвими подіями, в том числі екстремальними в професійній діяльності, ґрунтується на їх об'єктивній структурі та ступені суб'єктивної значущості, а також на попередньому досвіді перебування у подібних ситуаціях, вірі в себе, на соціальній підтримці оточуючих людей, самовпевненості та ризикованості. Немаловажним є забезпеченість засобами, що допомагатимуть задоволенню потреб в особистій безпеці: полегшенню виконання військовослужбовцями СБЗ сприятиме наявність спеціальних засобів та зброї, проте у ситуаціях масових заворушень виникає сумнів у доцільності їх використання.

Результати дослідження впливу на психологічний стан офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби наявності спеціальних засобів надані у таблиці 3.11. Як бачимо, наявність спеціальних засобів як для переважної більшості офіцерів (68,37 %), так і військовослужбовців військової служби за контрактом (63,22 %) і військовослужбовців строкової служби (68,87 %) надавала впевненість у собі, хоча за цими показниками не встановлено значущих розходжень.

**Оцінка впливу спеціальних засобів на психічний стан
військовослужбовців (у %)**

Оцінка впливу спец. засобів на психічний стан	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
наявність спец. засобів надавала впевненості	63,22	68,37	68,87	0,76	0,96	0,08
наявність спец. засобів не надавала впевненості	31,03	26,53	28,30	0,69	0,48	0,33
наявність спец. засобів погіршувала психічний стан	5,75	5,10	2,83	0,21	1,20	0,99

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Аналізуючи досить критичні зауваження військовослужбовців, які зазначали про відсутність впевненості від наявності спеціальних засобів, вкажемо, що вони покращували стан не стільки завдяки забезпеченню життя та здоров'я, скільки завдяки тому, що були атрибутами військових і допомагали ідентифікуватися з роллю військових. Проте це мало і негативні наслідки: у населення виникало почуття ворожості до військових, що є наслідком специфічної роботи захисного механізму комплементарної проекції у громадян.

Варто вказати, що самі військовослужбовці зазначали про те, що навпаки відсутність спеціальних засобів, можливо, покращило їх стан. Так, вони вказували, що були переживання стосовно збереження спеціальних засобів від оволодіння ними населенням. До того ж негативне ставлення до спеціальних засобів деяких військових і їх вислови, на кшталт, «спеціальні засоби заважали», «були застарі», «недосконала система їх використання» є раціоналізацією усвідомлення того, що саме їм вони завдячують ворожому ставленню населення. Найбільше про погіршення психічного стану від наявності спеціальних засобів зазначали військовослужбовці військової служби за контрактом (5,75 %) та офіцери (5,1 %). Проте обґрунтовували свій стан вони маючи на увазі різну основу: військовослужбовці військової служби за контрактом більше вказують про застарілість та непрактичність спеціальних

засобів, не відповідність умовам виконання СБЗ тощо, тобто їх відношення базується більше на невдоволенні технічного використання. На відміну від них офіцери унеможливають використання спеціальних засобів на основі моральних переконань або враховуючи недостатність наказів від вищого керівництва: «погіршували психологічний стан у зв'язку з неможливістю їх застосовувати проти населення», «якщо ми почнемо активно використовувати спеціальні засоби, то виникне більша агресія» тощо.

Військовослужбовці строкової служби зазначають про нетипове використання спеціальних засобів: «наколінники та налокітники не зможуть захистити від куль, тільки в деякій мірі рятували від холоду, щит – від вітру та снігу», «на щиті спали та використовували як стіл» тощо. Таке відношення з гумором до спеціальних засобів пояснюється захисним механізмом, пов'язаним з типовою для юних людей стратегією «фокусування на емоціях», про яке ми вже зазначали раніше.

Результати порівняння впливу наявності зброї на психологічний стан та виконання СБЗ військовослужбовцями СОПр з різним військово-професійним статусом відображені в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Вплив наявності зброї на психічний стан військовослужбовців під час виконання СБЗ в умовах масових заворушень у м. Києві (у %)

Вплив зброї на психічний стан	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
зброя надавала впевненості	58,62	61,86	68,87	0,46	1,71*	1,21
зброя не надавала впевненості	33,33	27,84	25,00	0,82	1,46	0,53
наявність зброї погіршувало стан	8,05	10,31	6,13	0,52	0,62	1,27

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Як бачимо, більшість військовослужбовців вказують як позитивний вплив на психологічний стан можливість наявності зброї: найбільшу впевненість в собі вона надавала військовослужбовцям строкової служби (68,87 %), дещо менше – 58,62 % військовослужбовцям військової служби за контрактом

($p \leq 0,05$). Можемо припустити, що такий високий показник серед представників наймолодшої досліджуваної групи (військовослужбовці строкової служби) є результатом недостатності досвіду участі у подібних СБЗ та нерозуміння наслідків використання вогнепальної зброї.

У 8,05 % військовослужбовців військової служби за контрактом та 10,31 % офіцерів зброя могла б погіршити психологічний стан. Причини такого погіршення стану є у відчутті відповідальності за володіння зброєю: при цьому офіцери більше зазначають про острах за втрату зброї особовим складом, військовослужбовці військової служби за контрактом – острах заволодіння нею цивільним населенням. 6,13 % військовослужбовців строкової служби вказують на можливе погіршення психічного стану внаслідок недостатнього рівня готовності застосувати зброю проти народу.

Як бачимо, зброя для військовослужбовців – це знаряддя контролю та самоконтролю. Різний рівень володіння зброєю проявляється у тому, що можливі негативні переживання у військовослужбовців різних груп, які стосуються різних аспектів контролю: офіцери не виказують остраху стосовно необхідності застосування зброї, вони впевнені у своєму самоконтролі, їх більше хвилюють наслідки ситуації втрати зброї підлеглими та відповідальність за це. Військовослужбовці військової служби за контрактом переймаються неконтрольованістю подій у ситуаціях заволодіння їх зброєю цивільними. Військовослужбовців строкової служби, навпроти, турбує саме особиста відповідальність, неготовність використання зброї проти населення.

Таким чином, можемо констатувати, що володіння спеціальними засобами та зброєю покращує психологічний стан військовослужбовців: сприяє підвищенню самоповаги (самооцінки), надає впевненості у собі. Проте вносять певне додаткове напруження у зв'язку з відповідальністю за збереження спеціальних засобів і зброї та готовність їх використання, особливо у молодих за віком військовослужбовців з недостатнім досвідом участі у подібних СБЗ.

Отже, підтримка товаришів та командирів, наявність спеціальних засобів та зброї сприяють ефективному виконанню СБЗ в умовах впливу стресових

факторів. Проте інші особливості комунікацій (наприклад, небажаний інформаційно-психологічний вплив через ЗМІ) та недостатній рівень володіння спеціальними засобами, зброєю, їх технічний стан, можуть чинити негативний вплив на ефективність діяльності військовослужбовців.

Деякі військовослужбовці СОПр мали певні складності у подоланні несприятливого впливу. Усвідомлюючи неможливість виконувати свої функції максимально ефективно у несприятливих умовах, офіцери, військовослужбовці за контрактом та строкової служби вбачають необхідність у наступних заходах, їх пропозиції щодо питань психологічного забезпечення службово-бойової діяльності представлені у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Пропозицій військовослужбовців щодо психологічного забезпечення службово-бойової діяльності (у %)

Пропозиції військовослужбовців	Групи, що досліджуються			φ 1,2	φ 1,3	φ 2,3
	Група 1	Група 2	Група 3			
розробити та проводити спеціальну психологічну підготовку	31,73	26,79	26,52	0,75	0,91	0,05
заохочувати матеріально	56,73	64,29	57,83	1,08	0,18	1,11
нічого не робити, психологічна підготовка влаштовує	11,54	8,93	15,65	0,59	0,96	1,70*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

З огляду на приведені дані, військовослужбовці всіх категорій пропонують матеріально заохочувати перед та після виконання подібних СБЗ, про що найбільше зазначають офіцери. Вони досить високо оцінюють свою діяльність та вказують, що «за такі події, як відбувались на Майдані, необхідно додатково забезпечувати матеріально». Можливо, такі показники є результатом не тільки подій у м. Києві, але й завчасним зростанням невдоволення військовослужбовцями свого матеріального становища (вони зазначають про порівняння свого матеріального забезпечення із забезпеченням військовослужбовців Збройних Сил України). Для 31,73 % військовослужбовців військової служби за контрактом є немаловажним також

проведення спеціальної психологічної підготовки задля успішності виконання СБЗ під час масових заворушень. Вони, як 26,79 % офіцерів та 26,52 % військовослужбовців строкової служби, також були вражені тим інформаційно-психологічним впливом, який здійснювався під час масових заворушень у кінці 2013 – на початку 2014 років. Майже всі вони усвідомили обмеженість своїх власних ресурсів у протистоянні цьому впливу та необхідність спеціальної психологічної підготовки.

Проте серед військовослужбовців є і такі, яких цілком влаштовує наявний рівень знань та вмінь з саморегуляції: найбільше про це зазначають військовослужбовці строкової служби (15,65 %) та військовослужбовці за контрактом (11,54 %). Це може бути показником як нерозуміння важливості психологічної підготовки задля ефективності виконання СБЗ у подібних екстремальних умовах, так і певною ознакою юнацького максималізму.

Висновки до розділу

1. Військовослужбовці усіх категорій для якісного виконання службово-бойових завдань в умовах масових заворушень виділяють наступні необхідні професійно важливі якості: фізичну витривалість, психологічну стійкість та рішучість. Офіцери також вважають немаловажними організаторські здібності, адже в екстремальних умовах вкрай необхідна здатність аналізувати, приймати адекватні управлінські рішення і на основі цього здійснювати ефективну службово-бойову діяльність. Усі вищеназвані якості пов'язані з різними аспектами контролю (самоконтролем, волею, контролем інших, та їх забезпечення), вони визначаються як найвідповідніші до професії військового і є дуже позитивним, що самі військовослужбовці усвідомлюють необхідність їх розвитку.

2. Близько 80 % військовослужбовців усіх категорій на «відмінно та добре» оцінили власний рівень професійної підготовленості до екстремальних ситуацій, які вони пережили у період 2013-2014 рр., та результати виконання

службово-бойового завдання з охорони громадського порядку під час масових заворушень. Отже, існуюча система професійної підготовки та усвідомлення важливості виконання поставлених СБЗ допомогли військовослужбовцям виконати таке складне та відповідальне завдання на високому рівні. Проте варто звертати увагу на військовослужбовців, які були недостатньо готові до такої екстремальної діяльності.

3. Військовослужбовці СОПр виділили основні чинники, які негативно впливають на морально-психологічний стан особового складу при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень, до них відносяться недостатній рівень грошового забезпечення, велике службове навантаження, недостатній рівень професійної підготовленості, до якого входять складові моральної, психологічної, спеціальної та фізичної готовності.

4. Під час виконання службово-бойових завдань більше 80 % військовослужбовців усіх категорій відчували підтримку співслужбовців та безпосередніх командирів (близько 80 %), однак є певна кількість особового складу, які таку підтримку не отримали. У подальшому при підготовці до виконання подібних СБЗ командирам необхідно звернути увагу на психологічну роботу зі своїми підлеглими та вдосконалювати свої навички спілкування з ними.

5. При виконанні службово-бойових завдань в умовах масових заворушень на військовослужбовців СОПр здійснювався негативний інформаційно-психологічний вплив з боку ЗМІ, порушників громадського порядку, місцевого населення, на що вказали близько 60 % особового складу. Як показали результати проведеного дослідження, військовослужбовці СОПр були недостатньо підготовленими для протидії інформаційно-психологічному впливу ЗМІ, у більшій мірі неготовими виявились військовослужбовці військової служби за контрактом та строкової служби.

6. Дослідження показало, що володіння спеціальними засобами та зброєю покращувало психологічний стан військовослужбовців, сприяло підвищенню самооцінки, надавало впевненості у собі. Проте їх володіння здійснювало

додаткове напруження у зв'язку з відповідальністю за їх збереження та готовність до використання, особливо у військовослужбовців з недостатнім досвідом участі у подібних СБЗ.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Розглянувши генезу наукової думки категорії психічних станів людини, виявлено, що вони є найважливішою частиною всієї психічної регуляції, відіграють істотну роль у будь-якому виді діяльності й поведінці. Психічні стани відрізняються багатою розмаїтістю, у кожному з них одна з характеристик є провідною в тому розумінні, що вона найбільшою мірою обумовлює інші окремі параметри стану і його своєрідність у цілому. Проведене дослідження показало, що виникаючий психічний стан не заміняє попередній раптово: в більшості випадків вони плавно трансформуються з одного в інший. Змішані стани, у яких поєднуються риси одночасно декількох станів, можуть бути досить протяжними.

Психічні стани мають характеристики різного ступеня узагальненості: загальні, видові, індивідуальні. Загальним для всіх станів є те, що вони мають тимчасові, емоційні, активаційні, тонічні параметри, містять у собі ситуативну й транситуативну складові. У різних груп психологічних станів на передній план виходять різні параметри, що дає можливість поділяти стани на довгострокові та короткочасні (по тимчасовому параметру), а також на емоційні, активаційні, тонічні.

За спрямованістю та силою прояву психічні стани доцільно поділяти на такі умовні групи: позитивні психічні стани, що проявляються в активній формі (стан бойової готовності, змобілізованість, піднесеність, активність, підйом, психічна стійкість та ін.) та пасивній формі (упевненість, рішучість, відповідальність та ін.); негативні психічні стани активної форми (передбойова «лихоманка», тривога, занепокоєння, ажитація, агресія, страх, паніка) та пасивної форми (ригідність, фрустрація, ступор, синдром нав'язливості (смерті, неминучості поранення, травми), фіксація, відмова, негативізм, репресія тощо).

Як позитивні, так і негативні психічні стани безпосередньо впливають на процес та результат службово-бойової діяльності військовослужбовців. Візуально психічний стан військовослужбовців проявляється в позі, психомоториці, мімічних реакціях, жестах, інтонаціях і тембрі голосу.

«Зовнішній малюнок» поведінки під час виконання службово-бойових завдань одного військовослужбовця позитивно або негативно може впливати на психіку та дії інших залежно від того, яку інформацію він несе, як сприймається (пасивно, активно, свідомо або некритично). Психічний стан військовослужбовця у конкретній службово-бойовій обстановці обумовлений його минулим досвідом (участю в СБЗ з ліквідації масових заворушень, бойових діях, бойовими успіхами або невдачами), сформованими до цього вольовими, моральними й іншими якостями.

Психічний стан військовослужбовця виступає як форма саморегуляції психіки і один з найважливіших механізмів інтеграції людини як цілісності: в єдності його психічної і фізичної організації. У психічних станах відбивається взаємодія людини з життєвим середовищем, а будь-які істотні зміни зовнішнього середовища, внутрішньої структури особистості викликають певний відгук у людині як цілісності, спричиняють перехід у новий психічний стан, міняють рівень активності суб'єкта, характер переживаний тощо.

Виконання СБЗ з охорони громадського порядку у м. Києві в листопаді 2013-лютому 2014 рр. проходило на п'яти етапах. Перший етап (підготовка до виконання СБЗ у пункті постійної дислокації) характеризувався незначним підвищенням рівня тривожності у невеликій кількості військовослужбовців, однак у абсолютної більшості інших респондентів виявилася відсутність будь-якої емоційної відповіді, як результат мінімізації негативних переживань за рахунок видалення зі свідомості того, що ці переживання викликає. На другому етапі (після прибуття до м. Києва) зменшилися прояви тривожності, активності та виникли роздратованість, ворожість до майбутніх подій у зв'язку з тим, що стали відомими масштаби масових подій, складність виконання СБЗ, умови проживання та негативна реакція громадян на прибуття великої кількості військовослужбовців. Як у менш досвідчених та емоційно нестабільних, у військовослужбовців строкової служби найбільше відбулися зміни психічного стану: збільшилися показники психологічної нестійкості, швидкій зміні настрою, частіше стали виникати порушення сну, підвищилися емоційна чутливість до звичайних подій, на основі цього відбувалося посилення дії

захисних механізмів. Офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом намагались зосередитись на виконанні своїх професійних обов'язків та активізувати такий засіб саморегуляції як збереження сил.

На початку виконання СБЗ на третьому етапі (під час прибуття до вул. Грушевського, Банкової) у військовослужбовців відмічалось значне підвищення тривожності, страху та ворожості. Тривожність та емоційна нестійкість офіцерів збільшилася із-за остраху не тільки за власне здоров'я, але життя і здоров'я підлеглих на основі зростання відповідальності та недостатності інформації та наказів від вищого керівництва. Зростання негативних психічних станів у військовослужбовців строкової служби (страх, тривожність, невпевненість в собі, роздратованість та ін.) вказують на їх недосвідченість перебування в подібних умовах, складнощі саморегуляції, пов'язані з їхнім віком, та недостатню професійну підготовку. Військовослужбовці військової служби за контрактом також відчували збільшення негативного впливу на їх емоційний стан тих подій, що відбувались на вулицях м. Києва. Проте виникнення активності та підвищеного настрою в поєднанні з збільшенням ворожості вказує на підвищення стеничності.

Четвертий етап виконання СБЗ характеризувався тим, що активісти перейшли від використання інформаційно-психологічного впливу (агітацій, зазивань, погроз тощо) до застосування проти представників СОПр каменів, «коктейлів Молотова», пізніше – вогнепальної зброї. Безумовно, під час цього етапу виконання СБЗ тривожність за своє життя та здоров'я, жах перед майбутніми заходами у військовослужбовців збільшилися. Якщо на попередніх етапах у представників СОПр відмічалася фаза кумуляції психічних станів, то вже на цій стадії активних дій у них почала з'являтися неспроможність емоційної саморегуляції. З іншого боку, з часом відбулась певна адаптація до екстремальних умов та вони зуміли налаштуватися на вирішення складних СБЗ і тривалу діяльність в таких умовах.

Військовослужбовці СОПр зазнали дії сильного професійного стресу, що позначився на їх емоційному стані, його прояви можна зафіксувати на п'ятому етапі (після завершення виконання СБЗ у м. Києві та повернення до місць

постійної дислокації). У деяких військовослужбовців відмічалися ознаки травматичного стресу, які вони намагалися приховувати, використовуючи заперечення як захисний механізм, вказуючи на надмірну активність та впевненість у своїх силах перед виконанням СБЗ у майбутньому. Зазначимо, що більшість військовослужбовців усвідомлювали негативний вплив екстремальної ситуації, що в майбутньому допоможе їм спрогнозувати ймовірний хід виконання СБЗ, а на цій основі командирам організувати додаткову психологічну підготовку підлеглих.

Складність виконання СБЗ під час масових заворушень вимагала від військовослужбовців високої відповідальності, тому необхідно внесення коректив в процес підготовки особового складу, що забезпечить завчасну адаптацію особового складу до екстремальних умов. З цією метою вся система психологічної підготовки повинна бути зорієнтована на формування у представників СОПр реального уявлення про умови, в яких їм необхідно буде діяти. Конкретні пропозиції військовослужбовців щодо покращення психологічної підготовки стосуються розвитку саме тих психологічних якостей, що відповідають змісту їх професійної діяльності і тому сприяють покращенню загальної професійної підготовленості, яка і без того оцінюється ними досить високо. Проте відсутність чіткої специфіки в якостях, необхідних для виконання СБЗ під час масових заворушень, особливо на тлі визнання значущості цієї діяльності, порівняно з якостями, необхідними для виконання інших СБЗ, свідчить про недостатнє усвідомлювання особливостей свого психічного стану. Витісняючи негативні емоції, пов'язані зі стресом, та використовуючи таку стратегію антиципації як зосередженість на діях, військовослужбовці виявилися не в змозі давати інші рекомендації, крім тих, що безпосередньо пов'язані з покращенням їх професійних дій.

Близько 80 % військовослужбовців усіх категорій на «відмінно та добре» оцінили власний рівень професійної підготовленості до екстремальних ситуацій, які вони пережили у період 2013-2014 рр., та результати виконання службово-бойового завдання з охорони громадського порядку під час масових заворушень. Найменший рівень професійної готовності був визначений у

військовослужбовців військової служби за контрактом, що може бути показником не скільки рівня підготовки та власне готовності, а недостатності сформованого особистісного змісту участі у службово-бойовій діяльності. Вони не бачили доцільності поточних оперативних службово-бойових дій, не були готові до бездіяльності, а, навпаки, бажали активних рішучих наказів, які дозволили б взагалі припинити прояви масових безладів. У цілому, існуюча система професійної підготовки та усвідомлення важливості виконання поставлених СБЗ допомогли військовослужбовцям виконати таке складне та відповідальне завдання на високому рівні. Проте варто звертати увагу на військовослужбовців, які були недостатньо готові до такої екстремальної діяльності.

Військовослужбовці усіх категорій для якісного виконання СБЗ в умовах масових заворушень виділяють наступні необхідні професійно важливі якості: фізичну витривалість, психологічну стійкість та рішучість. Офіцери також вважають немаловажними організаторські здібності, адже в екстремальних умовах вкрай необхідна здатність аналізувати, приймати адекватні управлінські рішення і на основі цього здійснювати ефективну службово-бойову діяльність. Усі вищеназвані якості пов'язані з різними аспектами контролю (самоконтролем, волею, контролем інших, та їх забезпечення), вони визначаються як найвідповідніші до професії військового і є дуже позитивним, що самі військовослужбовці усвідомлюють необхідність їх розвитку.

Військовослужбовці СОПр виділили основні чинники, які негативно впливають на морально-психологічний стан особового складу при виконанні СБЗ під час масових заворушень, до них відносяться недостатній рівень грошового забезпечення, велике службове навантаження, недостатній рівень професійної підготовленості, до якого входять складові моральної, психологічної, спеціальної та фізичної готовності.

Під час виконання СБЗ більше 80 % військовослужбовців усіх категорій відчували підтримку співслужбовців та безпосередніх командирів, однак існує певна кількість особового складу, які таку підтримку не отримали. У подальшому при підготовці до виконання подібних СБЗ командирам необхідно

звернути увагу на психологічну роботу зі своїми підлеглими та вдосконалювати свої навички спілкування з ними.

Дослідження показало, що володіння спеціальними засобами та зброєю покращувало психологічний стан військовослужбовців, сприяло підвищенню самооцінки, надавало впевненості у собі. Проте їх володіння здійснювало додаткове напруження у зв'язку з відповідальністю за їх збереження та готовність до використання, особливо у військовослужбовців з недостатнім досвідом участі у подібних СБЗ.

При виконанні СБЗ в умовах масових заворушень на військовослужбовців СОПр здійснювався негативний інформаційно-психологічний вплив з боку ЗМІ, порушників громадського порядку, місцевого населення, на що вказали близько 60 % особового складу. Як показали результати проведеного дослідження, військовослужбовці СОПр були недостатньо підготовленими для протидії інформаційно-психологічному впливу ЗМІ, у більшій мірі неготовими виявились військовослужбовці військової служби за контрактом та строкової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов, Ю. О. Моніторинг надзвичайних ситуацій [Текст] : Підручник // Ю.О. Абрамов, Є.М. Грінченко, О.Ю. Кірючкін, П.А. Коротинський, С.М. Миронець та інші. – Харків.: Вид-во АЦЗУ, 2005. – 530 с.
2. Алексеев, Е. М. Психология психических состояний [Текст] : Сб-к статей. Вып. 4 / Под. ред. проф. А.О. Прохорова. – Казань: Изд-во «Центр инновационных технологий», 2002. – С. 131-144.
3. Бандурка, О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу ОВС [Текст] / О.М. Бандурка, В.С. Венедіктов, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко. – Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2005. – 371 с.
4. Блінов, О. А. Формування емоційної стійкості у військовослужбовців аеромобільних військ під час повітрянодесантної підготовки [Текст] / О.А. Блінов – дис. ...канд. психол. наук. 20.02.02. – К., 1999. – 227 с.
5. Бобнева, М. И. Социальные нормы и регуляция поведения [Текст] / М. И. Бобнева. – М., 1978. – 312 с.
6. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ [Електроний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 1992, № 27, ст.385. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/page2>.
7. Г. Лебон. Психология народов и масс [Текст] / Г. Лебон. – М.: АСТ, 2000. – 380 с.
8. Газен, В. А. Психические состояния [Текст] / В.А. Газен, В.Н. Юрченко // Экспериментальная и прикладная психология. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. – Вып. 10. – С. 5-16.
9. Горго, Ю. П. Психофізіологія (прикладні аспекти) [Текст] : Навч. посібник / Ю.П. Горго. – К.: МАУП, 1999. – 128 с.
10. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] : Т. 1-4. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. 1. – 699 с.

11. Дикая, Л. Г. Становление нервной системы психических регуляций в экстремальных условиях деятельности [Текст] / Л.Г. Дикая // Принципы системности в психологических исследованиях. – М. : Ин-т медико-биологических проблем МЗ СССР, Ин-т психологии АН СССР, 1990. – С. 103-114.

12. Дикая, Л. Г. Исследование психологических механизмов регуляции надежности человека-оператора в экстремальных условиях трудовой деятельности [Текст] / Л.Г. Дикая, В.В. Суходоев, С.А. Шапкин // Материалы XVI Научных Гагаринских чтений по космонавтике и авиации. – М.: Ин-т медико-биологических проблем МЗ СССР, Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 21-35.

13. Ильин, Е. П. Теория функциональной системы и психофизиологические состояния [Текст] / Е.П. Ильин // Теория функциональных систем в физиологии и психологи. – М., 1992. – С. 325-346.

14. Караяни, А. Г. Прикладная военная психология [Текст] / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.

15. Китаев-Смык, Л. А. Психологическая антропология стресса [Текст] / Л.А. Китаев-Смык. – 2-е изд. – М. : Академический проект, 2009. – 943 с.

16. Кокун, О.М. Особливості негативних психічних станів військовослужбовців [Текст] / О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська // Вісник Національного університету оборони України. – 2014. – Вип. 5 (42). – С. 262-267.

17. Корольчук, М. С. Психофизиологические основы нервно-психических расстройств [Текст] / М.С. Корольчук // Материалы научно-практической конференции Ленинградской Военно-медицинской академии. – Л.: ВМА, 1985. – С. 16.

18. Корольчук, М.С. Психофізіологія діяльності [Текст] : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2003. – С. 122.

19. Корольчук, М.С. Психофізіологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах [Текст] / М.С. Корольчук : дис. ...на здоб. док. психол. наук. – К., 1997. – 406 с.

20. Корольчук, М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах [Текст] : Навчальний посібник / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
21. Крайнюк, В.М. Психологічні особливості проявів тривожності і агресивності у юнаків призовного віку [Текст] / В.М. Крайнюк : автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 1999. – 18 с.
22. Левитов, Н. Д. Классификация психических состояний [Текст] / Н.Д. Левитов. – М.: Просвещение, 1964. – С. 24-27.
23. Левитов, Н. Д. О психических состояниях человека [Текст] / Н.Д. Левитов. – М.: Педагогика, 1969. – 344 с.
24. Лебедева, С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України [Текст] / С.Ю. Лебедева, О.В. Тімченко : Монографія. – Х: ХНАДУ, 2005. – 326 с.
25. Марищук, В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса [Текст] / В.Л. Марищук, В.И. Евдокимова. – СПб.: ИД «Сентябрь», 2001. – С. 96-101; 116-121.
26. Мясищев, В. Н. Психические состояния и отношения человека [Текст] / В.Н. Мясищев // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1996. – № 1-2. – С. 8-14.
27. Немчин, Т. А. Состояния нервно-психического напряжения [Текст] / Т.А. Немчин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 8-12.
28. Осьодло, В. І. Психодіагностика та корекція функціональних станів операторів в умовах професійної діяльності [Текст] / В.І. Осьодло : автореф. канд. психол. наук: 19.00.03. – К., 2001. – 19 с.
29. Павлов, И. П. Опыт изучения высшей нервной деятельности [Текст] / И.П. Павлов. – М.: Наука, 1985. – 507 с.
30. Панкратом, В. Н. Саморегуляция психического здоровья: Практическое руководство [Текст] / В.Н. Панкратом. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. – С. 111-112.

31. Платонов, К. К. Вопросы психологии труда [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Медицина, 1970. – 264 с.
32. Платонов, К. К. Краткий словарь системы психологических понятий [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Высшая школа, 1984. – 173 с.
33. Прохоров, А. О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе [Текст] / А.О. Прохоров. – Казань: Изд-во КГУ, 1991. – С. 6-10, 11-14, 33-34.
34. Прохоров, А. О. Психология психических состояний [Текст] / А.О. Прохоров. – Казань: Изд-во «Центр инновационных технологий», 1999. – Вып. 2. – С. 7-31.
35. Прохоров, А. О. Психология психических состояний [Текст] / Под ред. проф. А.О. Прохорова. – Казань: Изд-во «Центр инновационных технологий», 2002. – Вып. 4. – С. 6-25.
36. Прохоров, А.О. Психология состояний [Текст] : Хрестоматия / Т.Н. Васильева, Г.Ш. Габдрева, А.О. Прохоров. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – 608 с.
37. Психология. Словарь [Текст] / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского, 2-е изд. испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
38. Корольчук, М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я [Текст] : Навчальний посібник / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.Г. Кочергіна // За заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: «ІНКОС», 2002. – 272 с.
39. Рубинштейн, С. Л. Принципы и пути развития психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1959. – 354 с.
40. Семиченко, В. А. Психические состояния [Текст] / В.А. Семиченко . – К.: «Магистр-S», 1998. – 208 с.
41. Сідак, В. С. Проблемні питання з організації психологічного забезпечення у Збройних Силах України: психологічний аналіз [Електронний ресурс] / В.С. Сідак, В.Є. Шевченко // Режим доступу: <http://www.info-test.com.ua>.

42. Соснови́кова, Ю. Е. Психические состояния человека, их классификация и диагностика [Текст] / Ю.Е. Сосникова. – Горький: ГГПИ им.А.М.Горького, 1975. – 118с.

43. Тарабрина, Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса [Текст] / Н.В. Тарабрина. – СПб: Питер, 2001. – 272 с.

44. Чеснокова, И. И. К проблеме психических состояний личности [Текст] / И.И. Чеснокова // Проблемы диагностики и управления состоянием человека-оператора. – М., 1984. – С. 111-113.

45. Шостак, В. И. Теоретические основы военной психофизиологии [Текст] / В.И. Шостак. – Л.: Изд-во ВМА им. Кирова, 1991. – 150 с.

46. Романчук В.М. Формування професійно-прикладної фізичної підготовленості курсантів засобами фізичних вправ / В.М. Романчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2013. – Вип. 12 (39). – С. 107-114.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета учасника виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку наприкінці 2013 р. – початку 2014 р.

Шановний учасник виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку!

Науково-дослідний центр проводить соціально-психологічне дослідження думки військовослужбовців з метою вивчення й аналізу проблеми психологічного забезпечення виконання СБЗ з ОГП під час подій у листопаді-грудні 2013 – січні-лютому 2014 року. Від Вашої відвертості та чесності залежатиме об'єктивність дослідження.

Заповнити анкету нескладно: уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей, потім виберіть й обведіть колом відповідну букву або декілька букв, які Ви вважаєте вірними. Якщо жодна з запропонованих відповідей не підходить, пропонуйте свою графі «інше». При визначенні рейтингу використовуйте шкалу від 1 до 6 (9), вважаючи, 1 найвищою зв важливістю оцінкою.

Дякуємо за співпрацю!

1. Ваш вік:

2. Військове звання:

3. Термін проходження Вашої військової служби:

А) до 5 років;

Б) до 10 років;

В) до 15 років;

Г) до 20 років;

Д) до 25 років;

Е) понад 25 років.

4. Які соціальні цінності (визначить за рейтингом) були найбільш важливими для Вас перед виконанням даного службово-бойового завдання?

- життя;

- здоров'я;

- честь;

- гідність;

- недоторканість;

- безпека.

5. Які психічні реакції або стани у Вас виникли після отримання наказу про відрядження до м. Кисва для виконання службово-бойового завдання з охорони громадського порядку у 2013-2014 році?

- а) Тривожність (відчуття невизначеної загрози) за своє життя;
- б) Страх перед майбутніми заходами;
- в) Невпевненість у собі, роздратованість;
- г) Неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо);
- д) Порушення сну;
- е) Ворожість до майбутніх подій;
- ж) Навпаки, виникла активність та підвищився настрій перед відрядженням;
- з) Виникали конфлікти зі співслужбовцями;
- і) Підвищилася емоційна чутливість до звичайних подій;
- к) Виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими;
- л) Виникали нестійкість та швидка зміна настрою;
- м) Ніяких почуттів не виникло;
- н) Інші почуття (поясніть чому): _____

6. Які зміни Вашого психічного стану відбулися після прибуття до м. Кисва?

- а) Тривожність збільшилася (відчуття невизначеної загрози за своє здоров'я та життя);
- б) Страх перед майбутніми заходами;
- в) Невпевненість у собі, роздратованість;
- г) Неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо) ;
- д) Порушення сну;
- е) Ворожість до майбутніх подій;
- ж) Навпаки, виникла активність та підвищився настрій перед відрядженням;
- з) Виникали конфлікти зі співслужбовцями;
- і) Підвищилася емоційна чутливість до звичайних подій;
- к) Виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими;
- л) Виникали нестійкість та швидка зміна настрою;
- м) Ніяких почуттів не виникло;
- н) Інші почуття (поясніть чому): _____

7. Які зміни Вашого психічного стану відбулися після прибуття безпосередньо до вул. Грушевського, Банкову?

- а) Тривожність (відчуття невизначеної загрози) за своє здоров'я життя;
- б) Страх перед майбутніми заходами;
- в) Невпевненість у собі, роздратованість;

- г) Неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо) ;
- д) Порушення сну;
- е) Ворожість до майбутніх подій;
- ж) Навпаки, виникла активність та підвищився настрій перед виконанням СБЗ;
- з) Виникали конфлікти зі співслужбовцями;
- і) Виникла слабка воля, підвищилася емоційна чутливість до звичайних подій;
- к) Виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими;
- л) Виникали нестійкість та швидка зміна настрою;
- м) Ніяких почуттів не виникло;
- н) Інші почуття (поясніть чому): _____

8. Які зміни Вашого психічного стану відбулися після того, коли активісти почали використовувати камені, "коктейлі Молотова" тощо?

- а) Підвищилася тривожність (відчуття невизначеної загрози) за своє здоров'я життя;
- б) Виникла реальна загроза здоров'ю та життю, у зв'язку з чим з'явився жах перед майбутніми заходами;
- в) Невпевненість у собі, роздратованість значно підвищилися;
- г) Збільшилася неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо) ;
- д) Порушення сну;
- е) Ворожість до майбутніх подій;
- ж) Навпаки, виникла активність та підвищився настрій перед виконанням СБЗ;
- з) Конфлікти стали частішими зі співслужбовцями;
- і) Виникла слабка воля, підвищилася емоційна чутливість до даних подій;
- к) Виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими;
- л) Виникали нестійкість та швидка зміна настрою;
- м) Ніяких почуттів не виникло;
- н) Інші почуття (поясніть чому): _____

9. Ви відчували психологічну підтримку з боку Ваших товаришів-співслужбовців під час виконання СБЗ?

- а) Так, я відчував таку підтримку, вона допомагала виконанню даного СБЗ;
- б) Ні, такої підтримки я не відчував;
- в) Так, я відчував таку підтримку, але вона не допомагала виконувати дане СБЗ, мені допомагало (вказіть що саме) _____

10. Ви відчували психологічну підтримку з боку Ваших безпосередніх командирів під час виконання СБЗ?

а) Так, я відчував таку підтримку, вона допомагала виконанню даного СБЗ;

б) Ні, такої підтримки я не відчував;

в) Інша Ваша думка _____

11. Ви відчували психологічну підтримку та допомогу з боку керівництва ГУВВ під час виконання СБЗ?:

а) Так, я відчував таку підтримку, вона допомагала виконанню даного СБЗ;

б) Ні, такої підтримки я не відчував;

в) Інша Ваша думка _____

12. На Вас здійснювався інформаційно-психологічний вплив з боку місцевого населення, порушників громадського порядку?:

а) Ні, ніякого впливу не було;

б) Так, такий вплив чинився у вигляді _____

13. На Вас чинився інформаційно-психологічний вплив з боку засобів масової інформації?:

а) Ні, такого впливу не було;

б) Так, такий вплив чинився у вигляді _____

14. Як впливала наявність спеціальних засобів на Ваш психологічний стан?

а) Спеціальні засоби, що були в наявності, надавали мені впевненості під час виконання СБЗ;

б) Ніякої впевненості під час СБЗ спеціальні засоби мені не надавали;

в) Наявні спеціальні засоби погіршили мій психологічний стан (якщо таке було, то поясніть чому) _____

15. Як Ви вважаєте, наявність зброї вплинула б на Ваш психологічний стан та виконання СБЗ?

а) Зброя надавала б мені впевненості під час виконання СБЗ;

б) Ніякої впевненості під час СБЗ зброя мені не надавала б;

в) Наявність зброї могла б погіршити мій психологічний стан (поясніть чому) _____

16. Які негативні психічні реакції або стани виникли у Вас після завершення виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку?

а) З'явилася немотивована тривожність (відчуття невизначеної загрози) ;

б) З'явився страх перед подібними заходами, які можуть бути у майбутньому;

в) З'явилася невпевненість у собі, роздратованість;

г) Виникали нав'язливі спогади про минулі події;

д) Виникло порушення сну та з'явилися неприємні (або жахливі) сновидіння;

е) З'явилися періодичні немотивовані зміни настрою;

ж) Невпевненість у собі, роздратованість;

з) Неспроможність контролювати власні емоції (виникали гнів, агресія, злоба, образа, відчай, сором тощо).

і) Ворожість до можливих подібних подій у майбутньому.

к) З'явилася активність та впевненість у власних силах перед виконанням подібних СБЗ у майбутньому.

л) Погіршилися взаємовідносини у родині, почастишали конфлікти з співслужбовцями.

м) Підвищилася емоційна чутливість до звичних подій.

н) Виникло підвищене відчуття тужіння за домівкою, рідними та близькими.

о) Відчуттів ніяких не виникло.

п) Інші почуття (поясніть чому) _____

17. Що необхідно зробити у питаннях психологічного забезпечення службово-бойової діяльності з охорони громадського порядку?

а) Розробити програму та проводити спеціальну психологічну підготовку перед виконанням СБЗ з ОГП.

б) Заохочувати матеріально перед та після виконання подібних СБЗ.

в) Нічого не потрібно робити, сучасний стан психологічної підготовки повністю влаштовує.

18. Які, на Вашу думку, найважливіші психологічні якості необхідні для успішного виконання СБЗ з ОГП військовослужбовцям ВВ?

а) Патріотизм.

б) Чесність.

в) Порядність.

г) Рішучість.

д) Організаторські здібності.

е) Психологічна стійкість.

ж) Фізична витривалість.

з) Принциповість.

і) Послідовність.

к) Інтелігентність

л) Інші якості (вказіть які) _____

19. Як, у цілому, виконали свої функції з охорони громадського порядку військовослужбовці ВВ МВС України?

а) Відмінно.

б) Добре.

в) Задовільно.

г) Незадовільно (поясніть чому) _____

20. Який вид СБД Ви вважаєте найскладнішим, небезпечним та процесемким?

а) Охорона громадського порядку.

б) Охорона та оборона особливо важливих об'єктів, державних органів управління, дипломатичних представництв та консульств іноземних держав.

в) Здійснення пропускнуго режиму на об'єктах, що охороняються.

21. Яка складова професійної готовності, на Вашу думку, найважливіша для виконання СБЗ з ОГП?

- а) Моральна.
- б) Психологічна.
- в) Фізична.
- г) Спеціальна.

22. Які чинники (визначте рейтинг кожного) найбільш негативно впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні СБЗ з ОГП?

- а) Недостатня фізична підготовленість.
- б) Недостатня спеціальна підготовленість.
- в) Недостатня моральна підготовленість.
- г) Недостатня психічна готовність.
- д) Недостатній рівень грошового забезпечення.
- е) Велике службове навантаження.
- ж) Негативне відношення керівного складу до підлеглих.
- з) Відсутність перспектив щодо кар'єрного росту та подальшого проходження служби.
- і) Незадовільний морально-психологічний клімат у підрозділі.
- к) інші причини

23. Як Ви оцінюєте Вашу особистісну професійну готовність перед виконанням СБЗ з ОГП?

- а) Відмінна.
- б) Добра.
- в) Задовільна.
- г) Незадовільна.

На даний час?

- а) Відмінна.
- б) Добра.
- в) Задовільна.
- г) Незадовільна.

24. Яке відношення родини (товаришів) до проходження Вами військової служби?

- а) Позитивне.
- б) Скоріше позитивне, ніж негативне.
- в) Негативне.

25. Чи бажаєте Ви в подальшому проходити військову службу?

- а) Так, бажаю.
- б) Не бажаю.

26. Які цінності військової служби (визначить за рейтингом) були та є для Вас найбільш пріоритетними?

- а) Захист конституційного ладу та Батьківщини.
- б) Гідне грошове забезпечення.
- в) Забезпечення власним житлом.

- г) Отримання задоволення від своєї праці.
- д) Можливість отримання військової спеціальності.
- е) Можливість отримання пільг.
- ж) Можливість отримання безкоштовної вищої освіти.
- з) Інші цінності.

27. Ви відчуваєте гордість та задоволення службою у внутрішніх військах?

- а) Відчуваю.
- б) Не відчуваю.
- в) Ставлюся до служби байдуже.

28. Оцініть, за Вашою думкою, готовність внутрішніх військ (бойове, тилове, технічне та морально-психологічне забезпечення) перед виконанням даного СБЗ з ОГП у м. Києві.

- а) Готові.
- б) Обмежено готові.
- в) Неготові.

29. Оцініть, за Вашою думкою, готовність внутрішніх військ (бойове, тилове, технічне та морально-психологічне забезпечення) на сьогоднішній день до виконання подібних СБЗ.

- а) Готові.
- б) Обмежено готові.
- в) Неготові.

30. Що, на Вашу думку, необхідно зробити у внутрішніх військах, щоб військова служби стала більш привабливою?

Наукове видання

**Приходько Ігор Іванович
Тімченко Олександр Володимирович
Лиман Анастасія Анатоліївна
Пархоменко Олександр Олександрович
Чижевський Сергій Олександрович
Рютін Віталій Васильович**

**Динаміка психічних станів
військовослужбовців сил охорони
правопорядку при виконанні службово-
бойових завдань під час масових
заворушень**

Монографія

Відповідальний за випуск *І. І. Приходько*
Редактор *Я. М. Холоденко*
Комп'ютерний набір: *А. А. Лиман*
Комп'ютерне макетування: *О. В. Марценяк*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5,8. Тираж 50 пр. Зам. № 19.

Видавець і виготовлювач Національна академія Національної гвардії України.
Пл. Захисників України, 3, м. Харків, 61001.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2799 від 22.03.2007 р.